

Univerzita Karlova v Praze

Fakulta humanitních studií

Obor: Sociální a kulturní ekologie

Diplomová práce

Dělnické kolonie na Kladně.

**Příspěvek k poznání kvality života dělnických vrstev v průmyslových
městech v době industrializace**

Autorka práce: Bc. Lenka Dvořáková

Vedoucí magisterské práce: Prof. PhDr. Václav Matoušek, CSc.

2016

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracovala samostatně a použila jsem pouze literární zdroje uvedené v seznamu literatury.

Poděkování

Ráda bych poděkovala Prof. PhDr. Václavu Matouškovi, CSc., svému vedoucímu práce za konzultace a cenné rady při zpracování mé diplomové práce.

Abstrakt

Tématem mé diplomové práce jsou Dělnické kolonie na Kladně. Příspěvek k poznání kvality života dělnických vrstev v průmyslových městech v době industrializace. Diplomová práce se skládá ze třech hlavních částí.

V první části své diplomové práci vymezuji hlavní pojmy, které jsou důležité pro pochopení tématu. Dále se v této části zabývám rozvojem důlní činnosti v kladenském revíru, přehledem těžařských společností zejména v druhé polovině 19. století a přehledem významnějších důlních děl. Součástí této části je také zpracování rozvoje hutní výroby v Kladně.

V druhé části, která je již zaměřena na hlavní výzkum, popisuji kvalitu života dělnictva, převážně hornictva a vývoj kvality života v průběhu sledovaného období. Zde jsem si stanovila několik okruhů, kterými se ve své práci zabývám. Jedná se o práci dělníků, rodinný život, dopady práce na zdraví dělníků a jejich rodin, společenský život dělníků a vývoj dělnického hnutí, bydlení v dělnických koloniích a demografický vývoj obyvatelstva na Kladensku.

Poslední částí mé práce je závěr, kde shrnuji dosavadní poznatky.

Klíčová slova: dělnické kolonie, kvalita života, průmyslová revoluce, industrializace

Abstract

The topic of my diploma thesis is the workers' housing in Kladno. The aim of the thesis is to present information about the quality of life of the workers' social class in industrial cities in the period of industrialization. The thesis consists of two main parts.

In the first part, essential terms important for understanding the topic are defined. It also focuses on the development of mining in the region of Kladno, the overview of mining companies mainly in the second half of the 19th century and the overview of the most important mines. Finally, the development of steel production in Kladno is described.

The second part focuses on the research of the workers' quality of life, especially of miners and the development of the life quality in the reference period. Several areas of research have been stated. Workers' jobs, family life, impact of work on health of the workers and their families, the workers' social life and the development of the workers movement, living in workers' housing and demographic development of the population in the region of Kladno.

All findings are summed up in the final part.

Key words: workers' housing, quality of life, industrial revolution, industrialization

Obsah

1.	Úvod.....	7
2.	Teoretická část	8
2.1	Vymezení pojmů.....	8
2.1.1	Dělnické kolonie.....	8
2.1.1.1	Historické souvislosti	9
2.1.1.2	Důvod k zakládání kolonií	11
2.1.2	Kvalita života.....	12
2.1.3	Industrializace.....	17
2.1.4	Průmyslová revoluce	18
2.2	Těžba uhlí	21
2.2.1	Přehled důlních společností na Kladně, působících v Kladně a jeho nejbližším okolí od 40. let 19. století.....	25
2.2.1.1	Císařské buštěhradské doly	25
2.2.1.2	Státní kutební komise v Brandýsku.....	26
2.2.1.3	Společnost Buštěhradské dráhy.....	26
2.2.1.4	Společnost státní dráhy.....	27
2.2.1.5	Doly Společnosti Florentina Roberta	27
2.2.1.6	Mirošovicko-libušínské těžbařstvo.....	27
2.2.1.7	Pražská železářská průmyslová společnost	27
2.3	Vývoj železářství	29
2.3.1	Vojtěšská huť.....	31
2.3.2	Poldina huť	33
3.	Empirická část.....	35
3.1	Růst počtu obyvatel Kladenska.....	35
3.1.1	Obyvatelstvo Kladenské průmyslové oblasti v letech 1843—1910.	36
3.1.2	Z jakých částí země se dělníci do Kladna stěhovali	38
3.2	Práce	40
3.2.1	Pracovní podmínky dětí.....	40
3.2.2	Pracovní podmínky horníků	41
3.2.3	Mzdy horníků	42
3.2.4	Pracovní podmínky hutníků.....	43
3.2.5	Mzdy hutníků.....	43
3.2.6	Bratrské pokladny.....	45
3.2.7	Zacházení s dělníky a pokuty	48
3.3	Bydlení.....	49
3.3.1	Orientace a situace staveb.....	50

3.3.2	Dělnické kolonie.....	53
3.3.3	Stavební materiál	62
3.3.4	Stavba vlastních domků.....	64
3.3.5	Interiér hornických domů	65
3.3.6	počet domů na Kladně v období let 1757 – 1900.....	66
3.4	Rodina.....	67
3.4.1	Postavení a role žen v dělnické rodině	69
3.4.2	Práce žen.....	70
3.4.3	Vztahy v rodině	72
3.4.4	Rodinné události.....	74
3.4.5	Stravování.....	75
3.4.5.1	Ukázka stravy všedního dne:.....	78
3.4.6	Oblečení.....	80
3.4.7	Situace ve školství	81
3.5	Zdraví.....	83
3.5.1	Zdravotní poměry a úrazovost.....	83
3.5.1.1	Zdravotní situace u dětí	87
3.5.2	Ceny základních potřeb	88
3.5.3	Veřejně prospěšné stavby	90
3.5.3.1	Voda	90
3.5.3.2	Kanalizace	91
3.5.3.3	Městské osvětlení	92
3.5.3.4	Ústavy humanitní	92
3.6	Společenský život	93
3.6.1	Postavení dělníků ve společnosti.....	93
3.6.2	Společenský život kladenských horníků.....	93
3.6.3	Hornické parády	95
3.6.4	Dělnické spolky	96
3.6.5	Dělnické hnutí	100
3.6.6	Stávkové hnutí.....	102
3.6.6.1	Přehled stávek na Kladensku.....	102
4.	Závěr	105
	Literatura	110
	Příloha	116

1. Úvod

Tato diplomová práce pojednává o kvalitě života dělnictva v době industrializace na Kladensku. Toto téma jsem si vybrala ze zájmu o historii svého rodného města. Je zajímavé sledovat historii města Kladna. První etapa začíná ve 14. století, kdy se dá mluvit o prvních zmínkách o vsi Kladno za vlády rodu Kladenských z Kladna. Po vymření tohoto rodu v roce 1543 převzal vládu rytířský rod Žďárských ze Žďáru. Za jejich vlády se v roce 1561 dočkalo povýšení na městečko. V roce 1701 odkoupila kladenské panství Anna Marie Františka vévodkyně Toskánská. Ta jej již po čtyřech letech prodala mnišskému řádu benediktinů z Břevnovského kláštera. V držení tohoto řádu Kladno bylo až do roku 1848.

Kolem poloviny 19. století nastal prudký rozvoj Kladna. Ze zemědělského městečka se stalo průmyslové město a jeho okolí velmi významnou průmyslovou oblastí Čech a to díky rozvoji těžby uhlí a hutnictvím. První záznamy o uhlí pocházejí z okolí Kladna již v 15. století. Od té doby se v širším okolí Kladna v malé míře těžilo. Pravý tzv. boom nastal až v polovině 19. století a byl spojen s nalezením hlavní uhelné sloje v roce 1946. Od té doby se do Kladna stěhovala řada lidí z různých částí Čech. Tomuto stěhování do Kladna pomohl také zákon z roku 1848, který zrušil robotu a tím uvolnil mnoha lidem svazky, které měli s vrchností. Tvář Kladna se od té doby začala velmi významně měnit, docházelo k hloubení nových jam. Od r. 1857 se začalo rozvíjet také hutnictví spojené se vznikem Vojtěšské huti. V roce 1870 došlo k povýšení městečka Kladna na město.

Cílem mé práce bylo zjistit, jaká byla kvalita života nově vznikající třídní skupiny dělníků v rámci překotné industrializace kladenského regionu a jak se tato kvalita života měnila v průběhu sledovaného období.

2. Teoretická část

2.1 Vymezení pojmů

V rámci mé diplomové práce je potřeba vymežit některé základní pojmy. Dělnické kolonie, kvalita života, industrializace a průmyslová revoluce.

2.1.1 Dělnické kolonie

Dělnické kolonie byly budovány soukromým průmyslovým kapitálem pro sociálně homogenní skupiny obyvatel, zpravidla v krátkém časovém úseku, na vymezeném prostoru jako součást průmyslových areálů. V našich zemích byl model dělnické kolonie převzat ze zkušeností zejména anglických, holandských a belgických realizací. Později byl inspirován myšlenkou zahradních měst, která se z Anglie postupně rozšířila do severní a střední Evropy [Kuchtová; Česelský, 2010].

Název dělnická kolonie znamená seskupení dělnických obydlí. Dělnické kolonie stavěli od poloviny 19. století majitelé průmyslových podniků k bydlení pracovních sil. Dělnické kolonie vytvářejí samostatné domky nebo přízemní a patrové blokové stavby s typizovanými obytnými jednotkami (vznikaly hlavně v blízkosti dolů a průmyslových závodů na Ostravsku, Kladensku, Rosicko-Oslavansku, Mostecku a jinde). Dělnickými koloniemi se rozumí sídliště pro sociálně homogenní skupinu obyvatel, která se od jiných sídlišť odlišovala vybudováním podle urbanistického stavebního plánu. Protože v koloniích žilo dělnictvo v extrémní koncentraci, vytvořil se v nich vyhraněný typ lokální společnosti. Dělnické kolonie se stávaly centry, v nichž se nejvýrazněji projevovaly specifické rysy způsobu života dělnictva, odlišné od rysů způsobu života v jiných lokalitách [Čerňanský, 2012].

Dělnické kolonie nepředstavovaly jen specifický prvek sídelně - urbanistický nebo stavebně - architektonický, ale utvářely i zvláštní jednotky v demografickém smyslu. Populační procesy v nich probíhaly odlišně od ostatních městských částí a utvářely anomální demografické struktury. Populace se v dělnických koloniích konstitovala ve specifickou sociální skupinu, na jejímž formování se podílela identická socioprofesionální příslušnost nebo ekologické odlišnosti, vyplývající z rozdílného prostředí, z něhož obyvatelé pocházeli [Jemelka, 2008].

Pro nově zakládané kolonie na pravidelné půdorysné osnově je charakteristická vysoká míra typizovanosti základních skladebních jednotek. Základní skladební jednotku představuje zpravidla nevelký typový domek nebo maloplošný typový byt uvnitř bytového

domu. Typové domky představují často početný soubor staveb situovaný v blízkosti nebo přímé návaznosti na průmyslové podniky nebo závody, nově zakládané ve vnějším průmyslovém pásmu měst. Mezi nejznámější dělnické kolonie v Čechách a na Moravě patří domky ve Zlíně, které nechal postavit Tomáš Baťa pro své závody. Jednou z nejstarších českých dělnických kolonií je Adamov, založený roku 1784 pro dělníky nedaleké přádelny v Tupadlech. Půdorysně se jedná o malou obec, jejíž zástavba je pravidelně rozložena po obvodě čtvercové návsi. Často se dělnické kolonie stavěly v místech těžby nerostných surovin. Dělnické kolonie v Ostravsko-karvinském uhelném revíru jsou nejvýrazněji zastoupeny hutnickými koloniemi v Ostravě – Vítkovicích [Čerňanský, 2012].

Někteří autoři (např. Jemelka) považují za dělnické kolonie i ty, které byly vystavěny samotnými dělníky. Příkladem může být kolonie Buďánka v Praze Smíchově, která byla pravděpodobně postavená dělníky pískovcových lomů na počátku 19. století. Dále např. brněnská kolonie Zarybec. Tyto kolonie byly obvykle stavěny živelně, bez povolení, bez předem daných plánů a z dostupných materiálů. Dělnické kolonie tohoto typu se vyznačují zpravidla nepravidelným půdorysným uspořádáním a urbanistickou nejednotou.

Pro účely své diplomové práce budu za dělnické kolonie považovat pouze ty, které byly postaveny průmyslovými společnostmi.

2.1.1.1 Historické souvislosti

Již ve středověkých městech vznikaly obytné řemeslnické čtvrti nebo ulice, jejichž kritérium vzniku byla socioprofesionální příslušnost jejich obyvatel. Ovšem až nástup industrializace si vynutil masové zakládání dělnických čtvrtí a sídlišť [Jemelka, 2008]. Sídlíště lze chápat jako nadřazený termín k specifickému zaměstnaneckému bydlení v dělnických koloniích. Sídlíště je obecným názvem používaným pro místo dlouhodobě obývané lidmi. Název dělnická kolonie se vžil pro část bytové výstavby realizovanou v období od přelomu 18. a 19. století, tj. od začátku průmyslové revoluce, až po konec druhé světové války.

První hornické kolonie (sídlíště dělnických rodin, jejichž živitelé pracovali v kamenouhelných dolech) se objevují po polovině 18. století v uhelných revírech Anglie a poté v Belgii, severní Francii, Alsasku, Lotrinsku, Porúří, v hornoslezských a uherských revírech i na Uralu – všude tam, kde důlní podnikatelé vlastními silami nebo

prostřednictvím stavebních společností řešili stabilizaci osazenstva svých podniků [Jemelka, 2008].

Jedním z určujících společenských procesů 19. století byla industrializace. V průmyslových oblastech měla zásadní vliv na vývoj demografických, sociálních a sídelních poměrů. Industrializaci provázela zvyšující se koncentrace dělnictva.

Dělnictvo se zpočátku rekrutovalo z regionálních zdrojů. S nárůstem objemu výroby však získala ve skladbě pracovních sil nezastupitelnou roli imigrační složka. S přílivem přespolního dělnictva souvisela otázka zajištění jeho ubytování. Stávající domovní kapacita nemohla skokový přírůstek obyvatel absorbovat, a proto se jako jediné možné řešení ukázala výstavba účelových obytných zařízení. Objevily se první kolonie, příp. osady, ulice, kasárny, domovní bloky či obecně enklávy dělnického bydlení, obsazené téměř výhradně zaměstnanci průmyslových provozů. Nejčastěji nese zástavba povšechný přívlastek „dělnická“, ale podle druhu průmyslové výroby je možné ji dále specifikovat (hornická, hutnická, sklářská, textilní apod.).

Zlatá éra dělnické výstavby nastala ve druhé polovině 19. století a pokračovala v následujícím století v souvislosti s hlavními vlnami industrializace českých zemí. Dělnické kolonie, budované na pravidelném půdoryse, vytvářely zpravidla samostatné domky, přízemní a patrové blokové stavby s typizovanými obytnými jednotkami (nevelký domek, maloplošný byt). Vznikaly zejména v blízkosti dolů a průmyslových závodů. Nejrozsáhlejší kolonie se nacházely v průmyslových centrech, tedy zejména na Ostravsku, Kladensku, Rosicko-Oslavansku, Mostecku, ale také v industriálních zónách měst (v Praze, Brně, Plzni, Zlíně a jinde).

Výstavba obydlí pro zaměstnance průmyslových provozů zásadně poznamenala dosavadní ráz obcí i měst a vtiskla jim specifický charakter. Zejména v případě vesnických, zemědělských obcí představovala koloniální zástavba svou výjimečnou dispozicí naprosto cizorodý stavební prvek. Existence kolonií také zvrátila ustálené tradice a sociální poměry a narušila homogenní zaměstnaneckou strukturu sídel. Enklávy vykazovaly nejvyšší míru populačních přírůstků, výrazná stavební aktivita se promítnula v nárůstu domovního fondu jednotlivých sídel.

V ojedinělých případech dělnická výstavba mohla dát základ nové malé obci či osadě a rozšířit tak místní sídelní strukturu. Dělnické kolonie se staly jedním z klíčových urbanizačních prvků.

Mezi nejznámější kolonie se řadí ty v Ostravě-Vítkovicích a Baťova kolonie dělnických domků ve Zlíně. Část z početné řady dělnických kolonií podlehla zubu času

(zejména v případech solitérních objektů). Další byly výrazně modifikovány a staly se organickou součástí městské zástavby. Jiné si svůj nezvyklý půvab udržely až do dnešních dnů, přestože charakter nouzových sociálních obydlí dávno ztratily. Některé dělnické kolonie jsou chráněné jako kulturní památky, např. sklářská kolonie Sidonie (součást města Brumova-Bylnice na Valašsku), dělnická osada Vápenky (část obce Nová Lhota na Hodonínsku) nebo dělnická čtvrť ve Štěpánově na Olomoucku [Vyskočil, 2012].

Dělnické kolonie můžeme definovat podle různých kritérií. Patrně nejdůležitější je kritérium doby vzniku, investora či charakteru zástavby.

Expanze železniční dopravy a průmyslu s dosud největším přírůstkem těžby na přelomu 60. a 70. let 19. století zvedla i na Ostravsku počet zaměstnaných horníků bezmála na dvojnásobek a bytová otázka horníků se i v tomto regionu stala vážným společenským problémem. Prakticky ve všech revírech přinesly do stavebnictví dosud nezvyklý prvek typizace. Zaměstnanecké bydlení Ostravska, jako poslední v novodobé historii, bylo diferencováno podle sociálních a profesních skupin, tj. byty úřednické, mistrovské, dělnické a tzv. kasárna. Pro nejvyšší úředníky byly pak určeny samostatné vily. Bydlení určené pro diferencované skupiny zaměstnanců zpravidla existovalo v koloniích vedle sebe.

Hornické kolonie, až na vzácné výjimky, zde byly stavěny v docházkové vzdálenosti od místa práce, tj. cca 100–2 000 m [Kuchtová, 2011].

2.1.1.2 Důvod k zakládání kolonií

Jednou z mnoha podmínek náročné práce v hornictví byla stabilizace pracovních sil. Důlní podnikatelé proto podporovali budováním dělnických kolonií vznik stálého kádrů kvalifikovaných pracovníků. Ubytováním a často hrozbou vypovězení ze závodního bytu zvyšovali závislost zaměstnanců na podniku a v nájemném získali pravidelný příjem.

Základní motivy výstavby hornických kolonií podle ing. Leopolda Fiedlera – vrchního inspektora společnosti Severní dráhy Ferdinandovy (SDF) byly:

1. šetřit pracovní sílu a dosahovat vyššího výkonu převážně nemajetných horníků, které by jinak byly z velké části pohlceny námahou při dlouhých cestách z bydliště na pracoviště.
2. zajistit pro doly pracovní sílu z krajů chudých na pracovní příležitosti.
3. zabránit škodlivému přelidňování měst a obcí ležících v bezprostředním zázemí dolů.
4. zabezpečit dělníkům levné bydlení v bytech odpovídající místním zvyklostem, a to co nejbliže k pracovišti.

5. přispět k udržení disciplíny a morálky horníků, neboť jejich soustředěním v hornických koloniích a činžovních domech je možné na ně dohlížet i mimo pracoviště a dále využít možnosti výpovědi z bytu jako prostředku nátlaku na horníka [Jemelka, 2008].

2.1.2 Kvalita života

Ve své diplomové práci se budu zabývat kvalitou života. Autor Josefa Džuka (2004) rozlišuje tři konstrukty. Kvalita života se tedy dělí na subjektivní, objektivní a subjektivní pohodu. Objektivní kvalita života jsou objektivní podmínky života osoby nebo také vnější parametry, které jsou měřitelné. Subjektivní kvalita života, jak už název napovídá, znamená, že jedinec hodnotí podmínky svého života na základě úsudku. Kvalita života se v některých případech dělí ještě na subjektivní pohodu, která znamená hodnocení vlastního života na základě emocionálního systému.

Pro celkový pohled na kvalitu života by bylo vhodné zkoumat jak objektivní tak subjektivní kvalitu života. Vzhledem k tomu, že zkoumám kvalitu života dělnictva v době industrializace, budu se zabývat pouze objektivní stránkou kvality života.

Velký sociologický slovník (1996) popisuje kvalitu života jako málo propracovaný pojem. Označuje kvalitativní parametry lidského života, způsobu života, životního stylu a životních podmínek společnosti.

Pojem kvalita života je užíván zhruba ve čtyřech distinktních určeních: 1. Je to odborný pojem vyjadřující a operacionalizující kvalitativní stránky životních procesů a kritéria jejich hodnocení (neexistuje však obecněji přijímané a současně dostatečně konkrétní vymezení kvalita života - mezi pojetími jednotlivých autorů jsou značné rozdíly). Kvalita života je posuzována především podle indikátorů životního prostředí, ukazatelů zdraví a nemoci, úrovně bydlení a rekreace, mezilidských vztahů, volného času, sociálních i technologických charakteristik práce, možností podílet se na řízení společnosti, podle osobní i kolektivní bezpečnosti, sociálních jistot a občanských svobod. Některá pojetí kladou důraz na subjektivní hodnocení (spokojenost jednotlivce se svým životem). V rámci tzv. hnutí sociálních ukazatelů se však naopak projevuje snaha nalézat objektivnější kritéria. Kvalita života je studována buď jako souhrn dílčích "kvalit" jednotlivých stránek a složek života, nebo holisticky jako celek s vlastní strukturou a významem. Mnohdy je zcela redukována na zjišťování úrovně spokojenosti s daným stavem.

2. kvalita života je v tomto bodě používána jako programové politické heslo. 3. kvalita života jako sociální hnutí. A za 4. jedná se o reklamní slogan. Body 2., 3., a 4. nejsou pro potřeby mé práce důležité, proto je zde blíže neuvádím.

Pojem kvalita života (quality of life) usilující zpočátku o sledování, měření a kvantifikaci „objektivních socioekonomických, později i environmentálních podmínek a jejich korelací se stavem společnosti (ve smyslu „veřejného zdraví“), začal postupně více zohledňovat subjektivitu, přihlížet k jedinci a k sociopsychologické diversitě [Džuka, 2004].

Termín „kvalita života“ byl poprvé v historii zmíněn již ve 20. letech 20. století, a to v souvislosti s úvahami o ekonomickém vývoji a úloze státu v oblasti materiální podpory nižších společenských vrstev. Byl diskutován zejména vliv státních dotací na kvalitu života chudších lidí a na celkový vývoj státních financí [Hnilicová, 2005].

Začátky výzkumu kvality života sahají do konce 60. a začátku 70. let 20. století. Tehdy šlo hlavně o výzkum indikátorů blahobytu, přičemž kvalita života vyjadřovala míru souladu objektivních životních podmínek a jejich subjektivního hodnocení velkými skupinami lidí. Šlo o výzkumy týkající se stavu společnosti (Andrews a Whitley, 1976). Středobodem zájmu byli ekonomické a sociální indikátory kvality života: příjem a materiální zabezpečení, politická svoboda a nezávislost, sociální spravedlnost, právní jistoty a zdravotní péče. Později se do centra pozornosti dostaly subjektivní indikátory kvality života – subjektivní pohoda a spokojenost se životem (Diener a Suh, 1997). V posledních dvou desetiletích se kvalita života posuzuje v souvislosti se zdravím osoby. (HRQOL = Health- Related- Quality of Life) [Džuka, 2004].

Kvalita života je složitý a velmi široký pojem. Je těžko uchopitelný pro svou multidimenzionalitu a komplexnost. Dotýká se pochopení lidské existence, smyslu života a samotného bytí. Zahrnuje hledání klíčových faktorů bytí a sebepochopení. Zkoumá materiální, psychologické, sociální, duchovní a další podmínky pro zdravý a šťastný život člověka. Komplexní pohled na život postihuje jak vnější podmínky, tak i vnitřní rozměry člověka [Dušková; Dvořáková; Svobodová, 2006].

Světová zdravotnická organizace (WHO) definuje kvalitu života za individuálně vnímanou životní situaci v kontextu určité kultury a určitého hodnotového systému, ve vztahu k vlastním cílům, očekáváním, hodnotícím kritériím a zájmům. Takto definovaná individuální kvalita života je ovlivňována tělesným zdravím, psychickým stavem, stupněm nezávislosti, sociálními vztahy a ekologickými vlastnostmi životního prostředí [In: Džuka, 2004].

V OSN se už dlouho vyvíjí metody na měření kvality života nebo „lidského rozvoje“. Nejjednoduššími kritérii jsou výše příjmu a délka života. OSN data o těchto faktorech shromažďuje od svého vzniku, a byla tedy schopna vytvořit žebříček států podle míry jejich rozvoje.

Během let se měřicí metody postupně rozvíjely a zpráva nazvaná Human Development Report, kterou každoročně vydává rozvojový program OSN (UNDP), obsahuje mnoho tabulek s indikátory jako nezaměstnanost, zdravotní péče, dostupnost pitné vody, kriminalita, spotřeba energie, počet telefonních linek na 1000 obyvatel či rovnoprávnost pohlaví. „Indikátory lidského rozvoje“, které UNDP ve svých zprávách kvantifikuje, se pokoušejí zachytit, do jaké míry mají lidé „možnost si zvolit a žít dlouhý a zdravý život, získat vzdělání, zajistit si přístup ke zdrojům zajišťujícím přiměřený životní standard a zároveň tyto zdroje uchovávat i pro příští generace, chránit vlastní bezpečí a udržovat rovnoprávnost mezi muži a ženami“. Ovšem mimo podobné přehledy není snadné najít dobrá objektivní kritéria kvality života [Eriksen, 2011].

Některými výše zmíněnými indikátory jako nezaměstnanost, zdravotní péče, dostupnost pitné vody, rovnoprávnost pohlaví se ve své práci s ohledem na kvalitu života dělnictva budu dále zabývat a dále je rozvíjet.

V americké deklaraci nezávislosti se například píše, že „všichni lidé jsou stvořeni sobě rovni a jsou nadáni jistými nezcizitelnými právy, mezi něž patří právo na život, svobodu a budování osobního štěstí“ [Eriksen, 2011].

Charles Murray (2014) hovoří o čtyřech institucích, ve kterých lidé čerpají největší uspokojení a to jsou: rodina, obec či společenství, povolání a víra.

Vliv víry na úroveň a kvalitu osobní pohody je v literatuře hodnocen s nejednoznačnými závěry. I když obecný předpoklad, že tak silný zdroj, jakým je pro věřící víra v boha, je vždy posilující, nebyl vždy zcela jednoznačně potvrzen, nelze na základě dostupné literatury popřít jakýsi obecně profylaktický účinek víry (včetně psychoterapeutického efektu) u osob skutečně věřících.

Zdá se, že k naplnění pozitivního vlivu religiozity na zdraví je třeba (kromě příznivých historických a sociokulturních okolností) mj. též současné konstelace následujících podmínek:

(a) mělo by jít především o vnitřně založenou, intrinzičnou religiozitu, prožívanou zcela upřímně a opravdově;

(b) z ní vycházející navození prožitku vyšší kontroly nad směřováním svého života, chápaného v širším kontextu a dále

(c) soulad mezi vnitřním prožitkem víry (intrinzickou religiozitou) a jejími vnějšími projevy (extrinzickou religiozitou) [Šolcová; Kebza 2004].

Peter Babinčák (2004) se ve svém výzkumu zabývá indikátory kvality života. V závěru přichází s tvrzením, že pro tazatele jsou nejdůležitější v rámci spokojenosti se životem tyto faktory: zdraví, finanční zabezpečení, vzdělání, volný čas, práce atd. Autor svůj výzkum založil na skutečných tazatelích, kde bylo možné určit zpětnou vazbu. I když já tuto možnost nemám, budu se i ve své práci snažit výše uváděné faktory použít ke zjištění objektivní kvality života dělnictva.

Kvalita života jako odborný pojem, vyjadřující kvalitativní stránky životních procesů a kritéria jejich hodnocení. Kvalita života je posuzována podle indikátorů životního prostředí, ukazatelů zdraví a nemoci, úrovně bydlení, mezilidských vztahů, volného času, možnosti podílet se na řízení společnosti. Dále podle osobní i kolektivní bezpečnosti, sociálních jistot a občanských svobod [Vaďurová, Mühlpachr, 2005].

Jaro Křivohlavý (2004) hovoří o statickém a dynamickém pojetí kvality života. O životě lidí je možno hovořit a mít na mysli stav k určitému časovému údaji. To znamená, že hovoříme o současném stavu. Je však možno hovořit o kvalitě života i v dynamickém pojetí - např. o vývoji kvality života dětí v posledních patnácti letech. Dále autor hovoří o kvalitě života lidí ve smyslu různého rozsahu pojmu „člověk“. Je možno hovořit o kvalitě života jednotlivce (individua) nebo i dvojice lidí. Stejně tak můžeme hovořit o kvalitě života skupiny lidí a to jak skupiny malé, např. rodina, nebo skupiny velké, často celé oblasti, např. lidé žijící v jižních Čechách [Křivohlavý, 2004].

Hovoříme-li o kvalitě života a máme-li na mysli život jednotlivého člověka (individua), vybíráme z celé problematiky kvality života jen jeho dílčí oblast. Engel a Bergsma "mapují" celou tuto problematiku ve třech hierarchicky odlišných sférách: V makro, mezo a personální rovině.

V makrorovině jde o otázky kvality života velkých společenských celků např. dané země, kontinentu atp. Zde jde podle Bergsmy o nejhlubší zamyšlení nad problematikou kvality života - o absolutní smysl života. Život je v tomto pojetí chápán jako absolutní morální hodnota a kvalita života musí tento závěr ve své definici plně respektovat. Problematika kvality života se tak stává součástí základních politických úvah (viz např. otázku investic do infrastruktur a zvláště zdravotnictví, stanovení obsahu základní výchovy atp.).

V mezo - rovině jde podle Bergsmy a Engela o otázky kvality života v tzv. malých sociálních skupinách - např. škole, nemocnici, domově důchodců, pečovatelském domově, závodě atp. Zde jde nejen o respekt k morální hodnotě života člověka, ale i o otázky sociálního klimatu, vzájemných vztahů mezi lidmi (např. v týmu lékařů, pečovatelek atp.), otázky uspokojování (frustrace a satiace) základních potřeb každého člena dané společenské skupiny, existence tzv. sociální opory (social support system), sdílených hodnot (existence humanitních hodnot v dané skupině a jejich hierarchii) apod.

Osobní (personální) rovina je definována nejjednoznačněji. Je jí život jednotlivce - individua, ať jím je pacient, lékař či kdokoli jiný. Týká se každého z nás jednotlivě. Při stanovení kvality života jde zde o osobní - subjektivní hodnocení zdravotního stavu, bolesti, spokojenosti, nadějí atp. Každý z nás v této dimenzi hodnotí sám kvalitu vlastního života. Do hry tak vstupují osobní hodnoty jednotlivce - jeho představy, pojetí, naděje, očekávání, přesvědčení apod.

Hovoříme-li o kvalitě života, je třeba si vždy předem ujasnit, o kterou rovinu nám jde. Když Bergsma a Engel takto nastínili rozsah pojmu "kvalita života jednotlivce (individua)", pokusili se i o definici obsahu tohoto pojmu: "Kvalita je soud (chápáno v logickém smyslu slova) - subjektivní soud (úsudek). Ten je výsledkem porovnávání a zvažování více hodnot. Kvalita sama je hodnotou, je zážitkovým (experienciálním) vztahem, reflexí (výsledkem zamyšlení) nad vlastní existencí. Je nesourodým srovnáním a motivací (hybnou silou) žití" [In Křivohlavý, 2001].

Podle Halečky je kvalita života vícerozměrný fenomén, který má rozměr materiální (biologický, neurofyziologický, ekonomický), duchovní (etický, estetický, axiologický), kulturní (stav možností a dispozic tvořivosti), společenský a individuální.

Objasnit kvalitu života není možné bez zohlednění hodnoty lidského života, která je v současné společnosti ochraňovaná právem na život jako jedním ze základních lidských práv. Hodnota života je daná jím samým a kvalita života znamená naplnění této hodnoty na úroveň aspoň historicky možného humánního optima a je závislá od společenských podmínek tohoto naplnění [Halečka, 2002].

Podle Hnilicové objektivní kvalita života znamená splnění požadavků týkajících se sociálních a materiálních podmínek života, sociálního statusu a fyzického zdraví.

V sociologickém pojetí kvality života jsou naopak zdůrazňovány atributy sociální úspěšnosti, jako jsou status, majetek, vybavení domácnosti, vzdělání, rodinný stav [Hnilicová, 2005].

Samozřejmě nemůžeme opominout, jak velký vliv na kvalitu života má zdraví. Proto zde uvádím i definice zdraví.

Zdraví podle sociologického slovníku (2001) znamená stav psychického, fyzického a sociálního blaha, vnitřní rovnováhy organismu a rovnováhy s prostředím.

Podle velkého sociologického slovníku (1996) je zdraví pojem mnohorozměrný. Nejrozšířenější je definice Světové zdravotnické organizace (WHO) z r. 1948, která vymezuje zdraví jako stav úplné tělesné, duševní a společenské pohody (well-being) – tedy nejen jako nepřítomnosti nemoci. Toto pojetí vyjadřuje biopsychosociální jednotu kategorie zdraví, bere v úvahu jeho objektivní i subjektivní aspekty. Zdraví je ale zároveň výsledkem a procesem vzájemné interakce organismu a prostředí. Organismus člověka se trvale pohybuje v interakčním poli působení přírodního a sociálního prostředí, přičemž je jejich aktivním elementem.

Na rozdíl od nedávného období, kdy byla prevence soustředěna na likvidaci nejčastěji infekčních původců nemocí, je zdůrazňováno působení na komplex sociálních, ekologických, ekonomických, kulturních, psychologických, genetických a dalších společensko biologických faktorů. Zdravotní stav populace je nyní stále více spojován s tzv. kvalitou života, charakterizovanou především komplexem společenských, ekonomických, kulturních a psychologických podmínek.

V závěru chci dodat, že budu vycházet z faktorů, které podle mého nejvíce ovlivnili život dělnictva v době industrializace. Tj. práce, rodinné zázemí, zdravotní faktory, vliv bydlení, finanční zabezpečení a společenský život.

Dalším pojmem, kterým se ve své práci zabývám je proces industrializace.

2.1.3 Industrializace

Pojem industrializace označuje dlouhodobý spíše kontinuální a dodnes neukončený proces velké civilizační transformace agrární společnosti s převahou obyvatelstva, žijícího na venkově a živícího se zemědělstvím, v moderní průmyslovou a konzumní společnost, žijící z velké části ve městech a vytvářející větší díl národního důchodu v průmyslu a službách.

Nosným sloupem a hlavními zdroji ekonomického růstu se v průběhu industrializace stávají městské živnosti, řemeslo a převážně tovární průmysl, tj. sekundární sektor národního hospodářství. Od tradiční agrární společnosti se tento sektor velmi odlišuje. Původní agrární společnost žila na venkově a hospodařila na své půdě.

Za nejběhrohodnější měřítko ekonomického růstu se v tomto procesu považuje trvalý a výrazný růst HDP na hlavu obyvatel. Proto lze industrializaci také definovat jako dlouhodobou, trvale udržitelnou expanzi podílu průmyslového sektoru na národním důchodu země. Uvnitř samotného průmyslu dochází ke strukturálním proměnám, což se projevuje v nesterjně míře růstu jednotlivých průmyslových odvětví. Koncem 18. a počátkem 19. století převládal textilní průmysl, v druhé polovině 19. století v důsledku železničního boomu se ujaly vedoucí pozice těžba uhlí a výroba železa a oceli, takže koncem 19. století již převládá strojírenství, elektrotechnika a chemie [Jindra, 2007].

2.1.4 Průmyslová revoluce

Pojem průmyslová revoluce je dramatický, nesmírně dynamický, ale jen několik desetiletí trvající komplexní proces nástupu a rozmachu továrního (strojového) průmyslu, uskutečněný cestou zásadních technických a technologických vynálezů, převratů v ekonomice a výrobě a paralelních výrazných proměn v sociální struktuře [Jindra, 2007].

Průmyslová revoluce, znamenala přechod od manufakturní řemeslné výroby k výrobě tovární. V českých zemích byl tento proces dovršen na počátku sedmdesátých let 19. století. S průmyslovou revolucí souvisí technický převrat, k němuž došlo koncem 19. a na počátku 20. století (využití elektrické energie apod.)

Průmyslová revoluce souvisela jak se stránkou technickou a ekonomickou, tak i se stránkou společenskou. Došlo k vzestupu produktivity práce, zespolečenštění práce, vytváření průměrné míry zisku v kapitalistickém průmyslu a konečně vyššímu stupni dělby práce uvnitř průmyslu i mezi vzrůstajícím továrním průmyslem a zemědělstvím.

V úzké souvislosti s tímto rozvojem dělby práce vznikala velká průmyslová centra a zvětšoval se protiklad měst a venkova. V průběhu průmyslové revoluce zesílila průmyslová buržoasie a v její závěrečné fázi se proletariát zformuloval jako třída. V českých zemích se projeví fáze průmyslové revoluce též v jednotlivých etapách národního hnutí. Odchylný průběh průmyslové revoluce v jednotlivých průmyslových odvětvích a oblastech českých zemí značně ovlivnil dělnické hnutí.

Průmyslová revoluce byl proces, který probíhal v celosvětovém měřítku. Základním rysem průmyslové revoluce byl její nerovnoměrný vývoj. Tento vývoj byl podmíněn nerovnoměrným vývojem kapitalismu, jehož kořeny závisely na odchylných historických podmínkách hospodářského a sociálně politického vývoje nejen jednotlivých zemí, ale i celých kontinentů.

Příznivé podmínky pro rozvoj kapitalistické výroby byly v době od poloviny šedesátých let 18. století do poloviny dvacátých let 19. století v Anglii. K průmyslové revoluci na evropském kontinentě došlo později než v Anglii.

Průmyslová revoluce v českých zemích začala v době, kdy ještě existovaly feudální výrobní vztahy (robota a poddanství). Počáteční stádium průmyslové revoluce probíhalo od přelomu 18. a 19. století do roku 1848 - tedy v době před buržoazní revolucí. V další fázi – v období let 1849 až 1867, jež následovala po porážce buržoazní revoluce, došlo k rozmachu průmyslové revoluce. Tehdy začala buržoazie podnikat ve velkém. Dověšení průmyslové revoluce v našich zemích nastalo v době, kdy v Rakousku jako celku doznívala vlna buržoazní revoluce a kdy jako poslední její vzepjetí se vzedmula vlna českého národního hnutí na přelomu šedesátých a sedmdesátých let 19. století. Pruská cesta vývoje kapitalismu, charakterizována v zemědělství a vedoucí i u nás k zakládání velkostatků, se odrazila též v některých zvláštních rysech průmyslové revoluce. Příznakem toho byl vývoj a technická zaostalost železářství, ovládaného feudálními velkostatkáři nebo platnost zastaralého horního zákona do r. 1854. Tím, že u nás došlo k průmyslové revoluci později než na západě, musela jednotlivá odvětví počínajícího továrního průmyslu těžce bojovat s konkurencí rozvinutější tovární výroby anglické. Na druhé straně se však mohlo ve výrobě použít technických a technologických vymožeností hlavně anglického továrního průmyslu. Důležité bylo také to, že závěrečné fáze průmyslové revoluce proběhly u nás urychleně v období, kdy byly již vybudovány nejdůležitější moderní dopravní spoje - železnice, říční i námořní plavba, podporující rozvoj vnitřního a zahraničního trhu na tovární průmysl.

Za charakteristický rys počátku průmyslové revoluce v určitém odvětví můžeme považovat zavedení a systematické používání pracovních a později nových hnacích strojů, především parních. Jejich používání se stalo východiskem dalšího rozvoje strojové výroby, která stále více zatlačovala ruční práci. Za ukončení tohoto procesu pak pokládáme dobu, kdy strojová výroba v tomto období převládla a zatlačila na vedlejší místo zaostalé výrobní způsoby. V některých odvětvích potravinářského průmyslu a hutnictví mělo mimořádný význam též zavedení nových chemických a technologických výrobních procesů a zařízení, které znamenaly revoluci ve výrobě podobně jako nové pracovní a hnací stroje.

Složitější je otázka průmyslové revoluce v hornictví, kde se sice při odvodňování šachet a pohonu těžebních klecí uplatnily parní stroje, takže mohla být rozšířena hlubinná těžba. Byla též zdokonalena střelná práce, avšak vlastní rubání zůstalo na manufakturní úrovni, neboť parní stroj se nehodil jako motor k pohonu pracovních strojů při těžbě uhlí

pod zemí. Teprve elektrický pohon a pohon pomocí stlačeného vzduchu umožnil až později mechanizovat i rubání. Hornictví bylo tedy za průmyslové revoluce mechanizováno pouze částečně.

Průmyslová revoluce v českých zemích začala v textilním průmyslu. Teprve v dalším období pronikala tovární výroba do ostatních odvětví – především do potravinářského průmyslu, těžkého průmyslu (strojírenský a železářský průmysl, těžba uhlí) a jiných odvětví.

Z vývoje nejdůležitějších průmyslových odvětví v hlavních oblastech českých zemí vyplývají tyto etapy průmyslové revoluce:

1) Od počátku 19. století do konce dvacátých let 19. století bylo počáteční stádium průmyslové revoluce. Stroje se nejprve používaly pouze pro některé pracovní postupy v textilním průmyslu a pak se zaváděly v dalších oblastech a odvětvích.

2) Od přelomu dvacátých a třicátých let do r. 1848 probíhal rozvoj průmyslové revoluce v českých zemích. Ke strojové výrobě, rozšiřující se od dvacátých let v hlavních centrech textilního průmyslu, přistupoval od třicátých let potravinářský průmysl. Začínalo se u nás rozšiřovat použití parních strojů, vzrůstala výroba strojů, zaváděly se nové výrobní způsoby v železářství, papírenském průmyslu i v jiných odvětvích, zvyšovala se těžba uhlí, později se začalo s budováním železnic a se zaváděním parní plavby.

3) Od roku 1849 do přelomu šedesátých a sedmdesátých let nastal rozmach a dovršení průmyslové revoluce. Přitom dovršení spadá do období konjunktury na přelomu šedesátých a sedmdesátých let. Porážka revoluce 1848 způsobila, že se u nás udržely feudální přežitky, které zabránily tomu, aby po revoluci došlo k plnému souladu výrobních sil a výrobních vztahů. Od padesátých let se však v českých zemích rychle rozvíjel kapitalistický průmysl, v jehož hlavních odvětvích a oblastech převládla za vysoké konjunktury koncem šedesátých a na počátku sedmdesátých let tovární výroba. Hospodářská krize v sedmdesátých letech probíhala v českých zemích již na základě rozvinuté tovární výroby. Tato celková krize byla důležitým příznakem dovršení průmyslové revoluce v našich zemích.

Součástí celkové revoluční přeměny materiálních podmínek společenského výrobního procesu v tomto období byla též revoluce v dopravě. V době rozmachu manufakturní výroby od poloviny 18. století se v Čechách započalo se soustavnou přestavbou tehdejších nevyhovujících silnic na státní („císařské“) silnice s kamennou vozovkou, jejichž budování řídilo od roku 1793 státní silniční ředitelství. Počátkem

čtyřicátých let 19. století byly tyto práce v podstatě dokončeny. V této době bylo též na Moravě vybudováno několik hlavních silnic, spojujících především Brno s okolními zeměmi. Ale také železnice a říční plavba byly mohutně rozšířeny.

Hlavní síť parních železnic v českých zemích byla budována od konce čtyřicátých let do poloviny let sedmdesátých. S dovršením průmyslové revoluce v českých zemích byly dobudovány hlavní železniční tratě. Jejich výstavba přímo podnítila rozmach některých průmyslových odvětví, jako bylo železářství, strojírenství a stavebnictví. Snadnější dopravou surovin (např. uhlí), různých zemědělských plodin a průmyslových výrobků a konečně i rozšířením osobní dopravy se rychle zintenzivnil vnitřní trh jak výrobků, tak pracovní síly. To přispělo k pevnému hospodářskému sepejetí českých zemí. Navíc železniční spojení s mezinárodními tratěmi a říční paroplavební spojení s námořními přístavy upevnilo vztahy našich zemí ke světovému kapitalistickému trhu.

S procesem průmyslové revoluce v našich zemích souviselo rozšíření průmyslových center nejprve ve starých textilních oblastech (Liberec, Brněnsko, slezská textilní oblast) a dále pak podmínilo vznik nových středisek, souvisejících s rozvojem potravinářského průmyslu, uhelné těžby, železářství a strojírenského průmyslu (pražská oblast s Kladenskem, Ostravsko, Plzeňsko, podkrušnohorská pánev). Se vzrůstem továrního proletariátu byl nutně spojen vznik dělnického hnutí, které se od prvních živelných pokusů o hájení svých třídních zájmů v první polovině 19. století vyvinulo tak, že se koncem šedesátých let již projevovaly první snahy o založení politické dělnické strany.

2.2 Těžba uhlí

Záznamy o uhlí pocházejí již z 15. století. První písemná zpráva o těžbě černého uhlí v širším okolí Kladna pochází z roku 1463, kdy bylo uhlí dobýváno u Malých Přílepech a u obce Železné. O sto let později se uhlí těžilo na Buštěhradském panství u Vrapic. Tyto uhelné sloje se později staly největším důlním dílem v Čechách. Ovšem největší doly ve středních Čechách byly od počátku 60. let 19. století otevřeny u Otovic na Kladensku [Konvička, 2006].

Do konce 80. let 16. století byla otevřena většina uhelných pánví v Čechách, v Kladenské uhelné oblasti se do té doby těžilo jen na jejích okrajích.

V roce 1757 podpořila Marie Terezie císařských reskriptem, resp. slíbenou finanční odměnou, vyhledávání nových uhelných slojí. V letech 1766-67 vydalo nejprve české místodržitelství a poté i dvorská komora dekrety k podpoře řemeslníků pracujících s uhlím.

V 60. letech 18. století již s černým uhlím běžně pracovali kováři a zámečníci, někde bylo uhlí využíváno k topení a vaření i v domácnostech. Postupně pronikalo nové palivo i do průmyslových odvětví – do pivovarů, lihovarů a bělidel.

Téměř po celé 18. století bylo uhlí výhradním vlastnictvím vrchnosti. Na Kladně to byla např. důlní společnost Hornické hospodářství buštěhradského velkostatku. Po celé 18. století bylo uhlí pouze druhořadou aktivitou některých velkostatků. Vrchnosti často nechávaly hledat a dobývat uhlí drobným zájemcům z řad poddaných nebo sedláků a řemeslníků. Pouze v lokalitách s větší mocností slojí a pravidelným vyšším odbytem přebíral velkostatek těžební a obchodní aktivity do své režie. Technologie těžby byla dlouho velmi primitivní. Omezovala se na otevírání mělkých povrchových jam, ve svazích se kopaly štoly, u mocnějších slojí měla těžba charakter lomové činnosti.

Významný nárůst rozsahu těžby uhlí je možné pozorovat až v 1. polovině resp. od 30. let 19. století. Tento nárůst souvisel s obecným rozvojem průmyslu, se stoupajícím počtem parních strojů, a tím i zvýšenými nároky na spotřebu paliva [Matoušek, 2010].

Na Kladně byl první parní stroj instalován na dole Ludmila v roce 1836. Použil ho zde důlní podnikatel Václav Černý. To již bylo v období, kdy hlubinný způsob těžby uhlí zcela převládl. Postupně přibývaly další stroje. Těžba se tím zrychlovala, neboť se mohlo jít do větší hloubky, kde se nacházely nejmocnější sloje [Řach, 1967].

V této době se začal poprvé citelně projevovat nedostatek dřeva, resp. jeho stoupající cena. Uhlí začaly zvýšenou měrou používat především cukrovary, lihovary, pivovary, vápenné pece, některé železářské podniky (zvláště hamry) a také výrobci kameniny a porcelánu. Od poloviny století se významným odběratelem uhlí staly železnice. Ve 30. letech 19. století stoupla těžba ve srovnání s předcházejícím obdobím více než dvaapůlkrát.

Na počátku 19. století se nejrychleji rozvíjela těžba ve středočeských oblastech (Kladensko, Rakovnicko). Významným odběratelem černého uhlí z kladenské pánve byly cukrovary. Dalším velkým odběratelem byla Pražská průmyslová aglomerace, kde od 30. let stoupala spotřeba uhlí v domácnostech. Trvalý vzestup oblíbenosti uhlí v Praze podporovala také lánská koněspřežná dráha, neboť to byl relativně rychlý a levný způsob dopravy uhlí.

Velkou zásluhu na prudkém rozvoji těžby na buštěhradském panství měl podnikatel Václav Černý, jehož aktivity jsou písemně doloženy od roku 1803. V letech 1835-40 vyhloubila Černého společnost na hranici katastrů Stehelčevy a Dubí jámu [Matoušek, 2010]. Byl to jediný soukromý podnikatel, který se dokázal při dobývání černého uhlí v této oblasti prosadit [Melichar, 2006].

Václav Černý zemřel v roce 1842 a jeho pokračovatelé již nedokázali na úspěch zakladatele firmy navázat. Oživení podniku přinesl teprve jeho prodej vídeňskému obchodnímu domu Florentin Robert v roce 1846. Významným subjektem důlního podnikání na Kladensku se stal ve 40. letech stát. V létě roku 1842 začala dobývat černé uhlí v Brandýsku c. k. kutební komise, s výhradním právem na sedm kutacích okruhů mezi Kralupy a Družcem. Prospekční a kutací práce byly posunuty od Vrapic směrem západním a jihozápadním blíže ke Kladnu. Velkými úspěchy kutební komise byl v roce 1847 vrt Layer v Kladně a především vrt severně od Kladna v roce 1852. Oba vrty objevily mocné sloje černého uhlí. 1. ledna 1855 převzala důlní majetek komise Společnost státní dráhy. Dalším důležitým „hráčem“ v kladenském uhelném podnikání byl také císařský dvůr. 1. ledna 1848 zemřela vévodkyně Marie–Louisa a buštěhradské panství, včetně dolů, přešlo do majetku císaře Ferdinanda I. Vznikly tak „Císařské buštěhradské doly“.

Pro další vývoj kladenského průmyslového podnikání měl klíčový význam objev Josefa Váni v roce 1846. Váňa, zaměstnanec pražského podnikatele Václava Novotného, našel na katastru obce Kročehlavy, v těsném sousedství kladenského katastru v hloubce 20, 9 m hlavní kladenskou černouhelnou sloj. Při budování nového dolu se Novotný spojil v roce 1847 s Vojtěchem Lannou a založili společnost Pražské uhelné doly u Kladna. V roce 1848 rozšířili společnost ještě bratři František, Albert a Hubert Kleinové a podnik byl přejmenován na Kladenské kamenouhelné těžárstvo v čele s Vojtěchem Lannou a bratry Kleinovými (V. Novotný zemřel v roce 1852, takže se nového podniku již nezúčastnil).

Přes jisté lokální rozdíly lze říci, že v průběhu 1. poloviny 19. století dochází k postupnému zdokonalování těžební techniky. K vyhledávání a průzkumu uhelných ložisek se až do 30. let používalo jednoduchých kutacích prací – štol nebo rýh. Souběžně se však od počátku století začaly používat i vrtné soupravy. Hojnější používání vrtných souprav lze datovat od 30. let. Parní stroj byl k vrtání poprvé použit v 60. letech na Plzeňsku. Průměrná hloubka vrtů se pohybovala okolo 300 m. Nejhlubší vrt dosáhl hloubky 412 m. Systematický průzkum všech uhelných revírů v Čechách prováděla od 40. let „Státní kutební komise“. Při vlastní těžbě se teprve od 30. let přecházelo od povrchového dolování k hlubokým šachtám, které dosahovaly hloubek přes 300 m. Od 40. let se rozšiřovala praxe podvojných vertikálních šachet, z nichž jedna sloužila ke kutání, druhá k odvětrávání. Profily těžních jam bývaly obdélníkové 4,5 x 1,5 až 2 m, postupně se jejich rozměry zvětšovaly až na 20 m².

Zlomové období ve vývoji těžby a zpracování černého uhlí na Kladensku nastalo v důsledku souběhu řady okolností v polovině 19. století. Na prudký vzestup těžby uhlí

příznivě působilo obecné zrychlující se tempo industrializace, zvláště stoupající poptávka v oborech strojírenství, v potravinářském průmyslu, průmyslu stavebních hmot (pálení cihel a vápna) i v průmyslu chemickém. Od 50. let rychle přecházela na topení uhlím i výroba skla, dosud téměř výhradně závislá na dřevu. S prvními železářskými provozy na černé uhlí, resp. koks, v Kladně postupně stoupala poptávka po uhlí i v železářství, dalším odvětví dosud tradičně závislém výlučně na dřevě. Neobyčejně silně podporoval těžbu uhlí rozvoj železnice. Příznivým faktorem pro rozvoj těžby uhlí byla i trvale stoupající cena dřeva, která postihovala především vnitrozemská průmyslová centra. Kromě relativně příznivé ceny, nabízelo uhlí, na rozdíl od dřeva, také pravidelné dodávky topiva po celý rok, bez ohledu na výkyvy podnebí, kolísání hladiny řek apod. Ve vnitrozemských oblastech se proto uhlí stávalo i výhradním palivem v domácnostech. Konkurenci uhlí vzdorovalo dřevo v průmyslu i v domácnostech pouze v okrajových horských a podhorských regionech.

V 50. letech nejprve upevňovala své exkluzivní postavení na trhu s uhlím kladenská oblast. Významným impulzem k rozvoji kladenského těžářství bylo založení „Pražské železářské společnosti“ v roce 1857. Tento průmyslový gigant sdružoval Kladenskou železářskou společnost, doly Kladenského kamenouhelného těžářstva, doly F. Roberta i doly dr. Lindheima na Plzeňsku a také vápencové lomy a železnorudná ložiska. Velkým odběratelem kladenského uhlí byly koksárny pracující pro Vojtěšskou huť.

V 60. letech však přechodné poklesy výroby v železářství a cukrovarnictví vedly ke zpomalení růstu kladenské uhelné oblasti.

Završení 1. etapy průmyslové revoluce ve druhé polovině 60. let a v 70. letech znamenalo v těžbě uhlí v Čechách další významný vzestup. V průmyslové výrobě uhlí v té době již jednoznačně zvítězilo nad dřevem. Zároveň se však měnil vzájemný poměr jednotlivých oblastí. Kladenská oblast vykazovala v 60. letech zvláště po roce 1866, zpočátku mimořádnou konjunkturu. V té době byla v podstatě dobudována soustava zdejších dolů. Následující 70. léta, zvláště po roce 1873 však představovala na Kladensku naopak etapu dlouhodobé stagnace. Příčin poklesu bylo více. Jednou z nich byl pokles výroby největších odběratelů kladenského uhlí polabských cukrovarů, pražských strojíren a kladenských železáren. Kromě toho muselo kladenské černé uhlí čelit ve středních Čechách konkurenci levnějšího hnědého uhlí ze severozápadních Čech [Matoušek, 2010].

S těžbou uhlí byla spojena i řada důlních neštěstí. Horníci na Kladensku se na v dolech potýkali s mnoha nástrahami. Hrozily závaly vlivem otřesů, průvaly důlních vod,

výrony oxidu uhelnatého, pády těžních klecí a důlní požáry. K největšímu neštěstí v kladenských dolech došlo mimo těžní jámu. 23. 2. 1876 při překládání trhavin z potahu do důlních vozů před ranní směnou v cáchovně dolu Engert došlo k mohutné explozi zmrzlého dynamitu. Při výbuchu, který zdemoloval dvě patra jámové budovy, zahynulo 19 horníků. Velké katastrofy se nevyhýbaly ani dalším velkým revírům [Suldovský, 2006].

2.2.1 Přehled důlních společností na Kladně, působících v Kladně a jeho nejbližším okolí od 40. let 19. století.

2.2.1.1 *Císařské buštěhradské doly*

První větší společností, která začala na Kladensku dobývat černé uhlí, byla společnost Hornické hospodářství buštěhradského velkostatku. Buštěhradský velkostatek měl ve vlastnictví rozsáhlé pozemky ve Vrapickém údolí, kde byly zřízeny první doly. O těchto dolech, které měly pro pozdější rozvoj důlní činnosti na Kladensku zásadní význam, se mnoho nedochovalo. Další důlní činnost společnosti probíhala ve východní části revíru. Byl to štoly Josef, Bohumír a Václav. Později byly vyhloubeny jámy Rudná, Marie-Antonie a dvě jámy Václav na severu a na jihozápadě důl Jan. Ve své době byly doly buštěhradské vrchnosti největší v českých zemích.

Z důvodu vymření buštěhradské šlechty přechází v souladu s tehdejší legislativou roku 1848 veškerý její majetek dědictvím na císaře Ferdinanda I. Po nástupu Ferdinanda I. byla v letech 1848-1850 vyhloubena jáma Marie-Anna u Dříně, která dostala jméno podle jeho manželky.

Součástí dědictví byla rovněž důlní společnost Hornické hospodářství buštěhradského velkostatku, která nyní začala fungovat pod názvem Císařské buštěhradské doly. Ferdinand sice ještě v roce 1848 abdikoval a rakouský trůn obsadil František Josef I., někdejší císař však nadále zůstal majitelem panství [<http://hornictvi.kladnominule.cz>].

Vrapické „buštěhradské“ doly dobývaly černé kamenné uhlí převážně štolami již od 70. let 18. století. Jejich dobývání hlubinnými jamami začalo jámou Ludmila (dohloubena v roce 1838), která prvně překročila 100metrovou hloubku. Již v roce 1824 byla vyhloubena 43 metry hluboká jáma Nový Jan v Dubí. Pokračovalo vyhloubení jámy Marie-Antonie na hranic Vrapic a Cvrčovic (1840-1841) a dvou jam Václav ve stejné lokalitě (1845).

Další jámy byly Prokop na hranici Dubí a Újezdu pod Kladnem (1855- 1858), jáma František Josef v Dubí (1867-1872) a dvoj důl Ferdinand ve Cvrčovicích (1849-1875).

V roce 1882 koupila doly společnost Buštěhradské dráhy, která před tím působila jako dopravní společnost [Melichar, 2007].

2.2.1.2 Státní kutební komise v Brandýsku

Dne 20. srpna 1842 byla ředitelstvím v Příbrami ustanovena c. k. Kutební komise pro Rakovnický kraj. Úkolem této komise bylo zjistit rozsah uhelných pánví a množství v nich uložených zásob, případně ložisko otevřít a připravit k těžbě. K tomuto účelu měly sloužit hlubinné vrty a kutací (průzkumné) šachtice. Komise měla nejprve sídlo v Buštěhradě, později trvale v Brandýsku.

Koncem září 1842 začala hloubit šachtice v Brandýsku (později jáma Layer), druhá šachtice se hloubila na sever od Kladna (později důl Kübeck).

Kolem října 1842 byla otevřena další šachtice u Nelahozevsi, a současně byly prováděny další vrty. Cílem bylo prozkoumat oblast od Olšan a Brandýska přes Koleč až po Kralupy. Vrtný průzkum zjistil, že zde nejsou příznivé podmínky pro dolování.

Pozitivní výsledky ze začátku nepřinesl ani průzkum v okolí Kladna. Do roku 1852 bylo v okolí Kladna nalezeno jen několik slojí s různou mocností. Až teprve v roce 1852, kdy vrtala komise na sever od Kladna nad tzv. Prúhonem, byla nalezena sloj o mocnosti 5,96 m. Na jámě Michal, která začala být hloubena již okolo roku 1847, byla odkryta sloj o mocnosti 5,9 m. Na jámě Thiennfeld v Kladně byla v roce 1853 zastížena hlavní kladenská sloj o mocnosti 11,7 m v hloubce 279 m.

Činnost komise byla náhle ukončena k 31. prosinci 1854 a od 1. ledna 1855 přešel veškerý její dolový majetek na Společnost státní dráhy [Melichar, 2006].

2.2.1.3 Společnost Buštěhradské dráhy

Společnost byla založena v roce 1853, původně jako dopravní. Ještě v témže roce získala licenci na stavbu uhelné dráhy z Kladna (Dubí) do Kralup nad Vltavou. Zkušební provoz této trati byl zahájen v roce 1855 a již o rok později tudy začaly vlaky jezdit pravidelně.

Na železniční dráhu byly pomocí vleček postupně napojeny některé doly (např. Václav, František, Marie-Antonie atd.). Od roku 1856 byly pak na ni postupně napojovány všechny otevřené doly na Kladensku. V roce 1863 společnost zprovoznila úsek Kladno - Praha, v roce 1869 úsek Kladno - Lány, roku 1868 úsek Dejvice - Bubny a v roce 1872 úsek Hostivice - Smíchov.

Později se společnost zapsala i mezi místní těžaře. V roce 1882 koupila dolový majetek Císařských buštěhradských dolů. Samostatně vyhloubila jedinou jámu, a to jámu Tragy v letech 1897-1899.

V roce 1923 skončila historie Buštěhradské dráhy jejím zestátněním [Melichar, 2007].

2.2.1.4 Společnost státní dráhy

Již zmiňovaná c. k. Kutební komise převedla svůj dolový majetek od 1. 1. 1855 na soukromou Společnost státní dráhy.

Tato společnost za svého působení dokončila hloubení dolu Kübeck v Kladně. Dále v Kladně vyhloubila jámy Průhon, Bresson a Engerth. Poté pokračovala v hloubení jam na sever od Kladna a to jámou Barré ve Vinařicích-Tuháni, jamou Ronna (Na Borku) v Hnidousích a jamou Theodor ve Pcherách.

Po první světové válce se společnost přeměnila na Kladenské kamenouhelné doly a. s. Dolový majetek této společnosti koupila v roce 1936 Pražská železářská společnost [Melichar, 2007].

2.2.1.5 Doly Společnosti Florentina Roberta

Tato společnost převzala v letech 1845 – 1846 dolový majetek po buštěhradském těžaři Václavu Černém v Dubí, Vrapicích a Cvrčovicích. Byl to důl Ludvík, na hranici Dubí a Vrapic a důl Vítek (Václav) ve Cvrčovicích.

V letech 1846 – 1850 vyhloubila společnost důl Hoffnung (Naděje) v Dubí. V roce 1857 se stala společnost spoluzakladatelkou Pražské železářské průmyslové společnosti [Melichar, 2007].

2.2.1.6 Mirošovicko-libušínské těžařstvo

Toto těžařstvo začalo působit v oblasti Libušína od roku 1883. V letech 1885 – 1889 vyhloubilo obě jámy dvojdolu Jan. Dále byla v letech 1898 – 1901 vyhloubena nová jáma Schoeller. Tehdy se již společnost přejmenovala na Mirošovicko-libušínsko-svatoňovické těžařstvo.

Svůj dolový majetek v Libušíně, tedy dvojdůl Jan a Schoeller prodala společnost v roce 1905 Pražské železářské společnosti [Melichar, 2007].

2.2.1.7 Pražská železářská průmyslová společnost

Později Pražsko-železářská společnost. Tato společnost byla zapsána u c. k. obchodního a směněného soudu v Praze pod německým názvem Prager-Eisen-Industrie-

Gesellschaft. Vznikla dne 28. července 1857 spojením Kladenského kamenouhelného těžářstva, jehož podílníky byli Václav Novotný, bratři František, Albert a Hubert Kleinové a Vojtěch Lanna [Melichar, 2006]. Vznik Kamenouhelného těžářstva se datuje zhruba k roku 1847, kdy po nálezuhelné sloje Janem Váňou poblíž kladenského katastru e podnikatel Václav Novotný spojil s Vojtěchem Lannou a bratry Kleinovými [Melichar, 2007]. Dále Kladenského železářského těžářstva, jehož podílníky byli výše jmenovaní bez Václava Novotného. K nim se připojily doly Florentina Roberta, podílníkem se stal také podnikatel Hermann Ditrich Lindheim z Vratislavi (majitel hutí a dolů v západních Čechách – např. Herřmanovy hutě ve Vlkyši u Nýřan).

V roce 1863 bylo rozhodnuto přeložit sídlo společnosti z Prahy do Vídně.

Po svém založení hloubila Pražsko-železářská společnost v roce 1857 průzkumnou jámu Zippe, která ale byla založena mimo výskyt uhelných slojí. V letech 1858-1863 vyhloubila společnost tehdy svůj největší důl – jámu Amálii. Ta byla po dvacet let jejich nejvydatnějším dolem a byla provozována až do roku 1896. V letech 1871-1873 byl vyhlouben Stehelčevský důl, jako větrací a odvodňovací jáma pro jámu Vítek-Václav ve Cvrčovicích.

V následujícím období se aktivita Pražsko-železářské společnosti přesunula na sever a severozápad od Kladna. Tak byla v letech 1874-1877 vyhloubena jáma Mayrau ve Vinařicích [Melichar, 2006]. Druhá jáma dolu Mayrau, jáma Robert byla vyhloubena v letech 1881 – 1884. V meziobdobí, mezi hloubením obou jam, byla ve východní části revíru ve Cvrčovicích vyhloubena průzkumná jáma Julius. Pro nepříznivý vývoj uhelné sloje v této oblasti nebylo zde rubání ani zahájeno. V letech 1888 – 1890 byla nad Libušínem vyhloubena jedna z nejvýkonnějších jam Pražsko-železářské společnosti jáma Max [Melichar, 2007]. Doly Max a Mayrau dokázali nahradit všechny ostatní dorubávané doly Pražsko-železářské společnosti.

V roce 1905 koupila Pražsko-železářská společnost od Mirošovicko-libušínsko-svatoňovického těžářstva důl Schoeller a Jan v Libušíně a stala se tak dominantní společností na Kladensku. V letech 1913 a 1914 vyhloubila společnost jámu Wannieck v Kamenných Žehrovicích.

Po prodeji svého sídla – paláce ve Vídni – koupila společnost veškeré akcie Kamenouhelných dolů a.s. v Kladně a stala se tak majitelem všech dolů v centrální části kladenské pánve, kromě dolů Prago v Dubí.

Již za Rakouska-Uherska patřila Pražsko-železářská společnost především svými kladenskými závody mezi nejvýznamnějšími podniky v Rakousku.

V roce 1945 byly doly znárodněny [Melichar, 2006].

Tab. 1 Přehled významnějších kamenouhelných dolů na Kladně

Název dolu	Místo	Počátek hloubení	Konec těžby	Vlastník (původní) dolu
Ludmila	Cvrčovice	1822-1838	Konec 70. let 20. století	Hornické hospodářství buštěhradského velkostatku
Ferdinand	Cvrčovice	1849-1852	1921	Císařské doly
Amálie	Kladno	1850	1962	Pražská železářská spol.
Michael-Layer	Brandýsek	1842	1865	C. k. kutební komise
Theodor	Pchery	1897-1900	1935	Společnost státní dráha
Mayrau	Vinařice	1874-1877	1997	PŽS
Ronna	Hnidousy	1882-1885	1997	Společnost státní dráha
Jan	Libušín	1885-1887	1925	Mirošovicko kamenné těžařstvo
Max	Libušín	1888-1892	1980	Pražská železářská spol.
Schöller	Libušín	1899-1902		Mirošovicko kamenné těžařstvo
František Josef	Dubí	1867-1872	80. léta 20. století	Buštěhradské kamenouhelné těžařstvo
Jan	Dubí	1824	1885	Hornické hospodářství buštěhradského velkostatku
Kübeck	Kladno	1842-1858	1997	c. k. kutební komise*
Engerth	Kladno	1868-1872	1945	Společnost státní dráhy
Bresson	Kladno	1868-1871	1901	Společnost státní dráha
Průhon	Kladno	1859-1863	1891	Společnost státní dráha
Thinnfeld	Kladno	1850-1854	1913	c. k. kutební komise
Barré	Kladno	1872	1935	Společnost státní dráha
Wannieck	Kamenné Žehrovice	1913-1914	1982	Pražská železářská spol.

* v průběhu těžby převzato společností státní dráhy

Tab. 1. sestavená na základě internetových a knižních zdrojů. Zdroje: Než vyrostly haldy. Dějiny dolování uhlí na Kladensku. dostupné na: <http://www.hornictvi.info/histor/lokality/kladno/14.htm>

2.3 Vývoj železářství

Rozvojem tovární výroby v jednotlivých průmyslových odvětvích, výstavba železniční sítě, používání železného nářadí a strojů v zemědělství a rozšiřování pravidelné armády, vyzbrojené těžkými zbraněmi, vyžadovaly větší výrobu železa [Purš, 1960].

Rozvoj železářské a průmyslové výroby byl předpokladem dalšího procesu industrializace a hospodářské modernizace našeho území ve druhé polovině 19. století. Postup industrializace vytvářel poptávku po levné litině a kvalitní oceli k výrobě strojů a nástrojů. Dříve byla hutní výroba závislá na dřevěném uhlí. Jeho výroba probíhala ze dřeva, těženého ve velkých lesních komplexech, které patřily pod zprávu šlechtického velkostatku. Dřevěné uhlí však nebylo tak výhřevné a neumožňovalo velkovýrobu železa.

Hutnictví se tedy začalo rozvíjet až s těžbou koksovateľného uhlí a se zlepšením jeho dopravní dostupnosti.

První zkušební tavba železa koksem byla provedena v roce 1821v železárnách Kašpara Maria Štenberka v Darové u Rokycan. Technologie výroby pocházející z Anglie ale byla zaváděna pomalu. První koksová vysoká pec, určená k trvalému provozu, byla zapálena ve Vítkovicích až v roce 1836 a za dva roky tam byla dána do provozu další. Důležité bylo také zpracování vyrobeného železa. Od počátku 20. let začaly být železářské hamry nahrazovány výkonnějšími válcovny. V roce 1841 pracovalo v českých zemích 16 válcoven s 37 válcovacími stolicemi po dvou válcích.

Ještě v polovině 40. let 19. století převažovaly v českých zemích vrchnostenské železářny (82%), produkující litinu pro místní trh. Velkostatky měly zájem především o zhodnocení vlastních surovin (dřeva) a levné pracovní síly, než o náročné technologické inovace. V polovině 19. století nahrazoval v českých zemích koks dřevěné uhlí jen ze 3%. Slévárství dodávalo spotřební železolitínové zboží nejen na místní trh, ale i do ostatních částí monarchie a do zahraničí. Zatímco se v roce 1825 podílely české země v produkci železa 20,8% na výrobě celé monarchie, o dvacet let později to bylo již 48,7%.

Roku 1841 pracovaly v českých zemích pouze 4 pudlovný s 20 pecemi. Ve stejné době bylo v českých zemích v provozu asi 80 železáren se 73 dřevouhelnými vysokými pecemi. Kromě sléváren se surové železo zpracovávalo asi ve 320 zkujňovacích výhních a hamrech. Kamenouhelné pudlování se v roce 1846 podílelo na výrobě kujného železa v Čechách jen 15%, na Moravě již 70%. Parní pohon se začal uplatňovat od 40. let 19. století při válcování a pohonu dmychadel do vysokých pecí.

Produkce železa se v letech 1848-1868 zdvojnásobila. V rámci monarchie představovaly Uhry 27,4% produkce, Štýrsko 22,3%, Čechy 17,8%, Korutany 14,4%, Morava 9,4% a Slezsko 1,4% produkce. Na počátku 20. století produkovalo 93% celkové železářské výroby Předlitavska pět největších železářských koncernů, z nichž tři byly v českých zemích.

V rámci českých zemí se vyrábělo do poloviny 70. let více surového železa ve střeđočeské oblasti, v letech 1875-1880 však nastal přesun ve prospěch Ostravska. V těchto dvou oblastech bylo zkoncentrováno v roce 1880 již 92% výroby železa v českých zemích (střeđočeská oblast 38,6%, ostravská 53,9%). Vysokopeční výroba se soustředila do čtyř velkých podniků: Vítkovic na Moravě, Třince ve Slezsku, do Kladna a Králova Dvora u Berouna v Čechách. Tyto železářské závody vyráběly 86% surového železa a zaměstnávaly 60% dělníků zaměstnaných v oboru. Výkon parních strojů v hutnictví a

zpracování kovů vzrostl v českých zemích v letech 1863-1876 z 5 974 koňských sil (HP) na 14 314 HP.

V letech 1878-1912 se produkce železa v českých zemích zvýšila ze 109 100 tun na 1 049 887 tun, tj. desetkrát. V letech 1879-1896 vrostl podíl výroby v českých zemích z 35% na 61%. Produktivita dělníků se oproti první polovině 19. století zvýšila asi devětkrát. Výrobu kvalitní oceli zabezpečovaly Vítkovice (od r. 1903 Talbotovým pochodem), Kladno (thomasování) a Třinec (klasickým rudným pochodem). Výrobu kvalitních ocelí v Třinci, Vítkovicích a Kladně podpořil rozvoj zbrojní výroby.

I nadále v hutnictví železa pokračovala koncentrace výroby. Např. v roce 1885 se Pražská železářská společnost sloučila s Českou montánní společností a Teplickými hutěmi a získala v českém železářství výjimečné postavení [Jakubec; Jindra, 2007].

2.3.1 Vojtěšská huť

Podnětem k založení železných hutí na Kladně bylo objevení bohatého uhelného ložiska. V roce 1846, jak již bylo zmíněno, vyslal Václav Novotný na Kladno zkušeného havíře Jana Váňu, který našel uhelnou sloj, mocnou dva metry. Uhlí, ale bylo ve velké hloubce. Projekt byl natolik finančně náročný, že Novotný hledal společníka, kterého našel v podobě Vojtěcha Lanny.

Vojtěch Lanna byl významný český průmyslník, majitel firmy Lanna, který podnikal v mnoha oborech. Např. reguloval řeky, provozoval koněspřežnou dráhu, stavěl mosty, silnice, těžil uhlí, zakládal železárny, vyráběl porcelán i parkety.

Vojtěch Lanna byl důležitou osobou také na Kladensku. A to jak v dobývání uhlí tak v převážně v železářství. V roce 1847 spolu s Václavem Novotným založili Pražské uhelné doly u Kladna. V roce 1848 vlastnila společnost čtyři doly.

Když byla v roce 1850 u Nučic u Prahy objevena bohatá ložiska železné rudy, rozhodl se Václav Novotný Vojtěch Lanna, že připojí ke kladenským dolům také železárny. Koncese ke zřízení železárny byla udělena dekretem horního hejtmanství v Příbrami dne 30. listopadu 1850 [Schmelzová, 2007].

Tak byly v roce 1854 založeny první kladenské železárny – Vojtěšská huť. Huť byla nazvána podle Vojtěcha Lanny - Vojtěšská a tím byly položeny základy nejvýznamnějšího průmyslového komplexu 19. století v Čechách [Matoušek, 2010].

Pro železářský podnik byla důležitá ložiska železné rudy. Ty byly nalezeny u Nučic. Dalšími výhodnými ložisky vstupních surovin byly i vápencové lomy u Tachlovic, Trněného Újezdu a na Mořině. Ruda se nejprve dovážela koňskými pohony, což bylo

velmi pomalé. Brzy se ukázalo, že je doprava rudy klíčovou otázkou, na které je závislý nejen dosavadní provoz vybudovaných pecí, ale i další rozvoj nově zrozené huti. Nezbylo proto nic jiného než spojit huť s Nučicemi železniční tratí [Řach, 1967]. V březnu roku 1857, dva roky po zahájení provozu Vojtěšské huti, zažádali bratři Kleinové a Vojtěch Lanna o koncesi na výstavbu kladensko-nučické železnice. V červenci téhož roku byla stavba zahájena a na začátku února 1858 byl uveden do provozu úsek Kladno – Nučice. Do konce roku pak přibila odbočka do Tachlovic, v roce 1891 byla trať prodloužena k vápenným lomům Čížovec a Holý a vrch u Trněného Újezda a v roce 1900 k lomům Amerika u Mořiny [Matoušek, 2010].

Tím byla zabezpečena surovinová základna k výrobě železa. Se stavbou vysoké pece na Kladně se začalo v roce 1854. V lednu 1855 byla vysvěcena a zapálena. Druhá vysoká pec zahájila činnost v roce 1856. Tyto dvě pece byly ojedinělými technickými stavbami, výjimečnými v Čechách. [Schmelzová, 2007].

Pro dokončení výstavby Vojtěšské huti a spojení kladenských vysokých pecí s potřebnými pudlovnami a válcovnicemi bylo nutné vytvořit silný investiční spolek. Proto se dne 28. července 1857 spojila obě kladenská těžářstva, kamenouhelné i železářské, k nim se připojil Florentin Robert, majitel vrapických dolů, a H. D. Leindheim, jehož Heřmanova huť zpracovávala část kladenského surového železa. Tak vznikla Pražská železářská společnost.

Pražská železářská společnost měla původně v plánu přistavět až dvanáct vysokých pecí, ale vzhledem k nepříznivé hospodářské situaci od tohoto plánu společnost ustoupila. Tak v roce 1858 začaly se stavbou čtyř vysokých pecí, které byly dokončeny v roce 1860. Huť měla tři slévárny, koksovací pece, také bylo zbudováno prádlo na uhlí na zlepšení úpravy uhlí před koksováním a sedm pražících pecí pro obohacení železné rudy. Takto vypadala huť v šedesátých letech 19. století [Schmelzová, 2007].

Během několika let po svém založení se stala největším hutním závodem českých zemí a akciovým kapitálem ve výši 6 000 000 zlatých (1869). Již v roce 1860 byla produkce surového železa na Kladně 2,5 krát větší než produkce Vítkovic a v dalších letech převaha Kladna ještě vzrůstala [Jakubec; Jindra, 2007].

Železniční konjunktura a růst poptávky po kolejnicích vedly roku 1874 k rozhodnutí výroby plávkové oceli v Bessemerovaných konvertorech. Tato ocelárna byla dokončena v září 1875, ale přinesla jen problémy. Ruda dovážená z oblasti Nučic nebyla pro tento způsob výroby pro vysoký obsah fosforu vhodná. Tak musela huť rezignovat na svoji vlastní rudnou základnu a začala dovážet sirnaté železo z alpských oblastí.

Dopady první cyklické krize v Rakousku – Uhersku na drahou výrobu Pražské železářské společnosti a jejího závodu, Vojtěšské huti, byly citelné. Proto společnost začala hledat východisko z této situace a vstoupila do jednání se Sidney G. Thomasem, který v té době v Anglii objevil zásaditý konvertorový pochod. Thomas vzhledem k tomu, že potřeboval svůj objev vyzkoušet, poskytl Pražské železářské společnosti patentní práva pro Kladno zdarma. A tak v Kladně ve dnech 11. – 13. května 1879 byla provedena první úspěšná pokusná tavba Thomasovy oceli na evropském kontinentě.

Výroba oceli tzv. Thomasováním kladenské rudné základně velmi vyhovoval. Po technologické stránce to znamenalo rozvoj výroby až do roku 1918. Pražská železářská společnost po ekonomické a organizační stránce dokázala odolat konkurenčnímu zápasu, který probíhal na počátku 80. let 19. století v českém železářství. Po krizi nabídla Pražská železářská společnost místo centrálního ředitele Karlu Wittgensteinovi, který ovládal závody konkurenční České montážní společnosti.

Wittgenstein toto místo přijal a zahájil sérii změn. Vojtěšská huť tak na jedné straně zrušila koksovny, neboť problémy s koksováním kladenského uhlí se nepodařilo nikdy uspokojivě vyřešit, zrušila také dálepracující provozy. Naopak zahájila komplexní modernizaci a výstavbu nových hutních kapacit. V 80. a 90. letech 19. století bylo postupně likvidováno šest belgických vysokých pecí, na jejichž místě vznikly čtyři Lürmannovy vysoké pece skotského typu. Dále byla postavena nová Thomasova ocelárna, do 1. světové války vznikly dvě martinské ocelárny a série nových válcovacích tratí. Toto umožnilo výrobu od předválek, přes nosníky, kolejnice až po jemné válcované zboží či drát. Mezi další produkty železáren patřilo také stavební železo, litinová kamna a litinové nádoby pro domácnosti. Výstavba probíhala západním směrem a byla zakončena až po kontaktu s východním okrajem centra Kladna.

Co se týče čistého zisku Vojtěšské huti tak v 60. a 70. letech 19. století se jen výjimečně přibližoval k milionu zlatých rakouské měny. V roce 1889 však stoupl na 1,2 milionu a roku 1899 dosáhl dokonce 4,9 milionů zlatých. V roce 1906 prudce stoupl téměř na 26 milionů rakouských korun a před 1. světovou válkou dosáhl 36 milionů rakouských korun. K roku 1880 zaměstnávala huť a sousední válcovna celkem 1 817 osob, v roce 1914 činil celkový stav 6 855 osob [Semotanová; Žemlička; Šimůnek, 2007].

2.3.2 Poldina huť

V roce 1889 založil Karl Wittgenstein na Kladně přímo proti Vojtěšské huti další hutní provoz nazvaný Poldina huť. Huť pojmenoval Wittgenstein podle svojí manželky

Leopoldiny. Zde se začaly vyrábět nástrojové a jakostní konstrukční oceli, dříve dovážené ze Štýrska, Německa nebo Anglie. Tyto oceli, později nazývané souhrnně ušlechtilé, byly stále více žádané. Wittgenstein využil stávajících možností a to nákupu surovin ze sousední Vojtěšské hutě, dopravní sítě, vodních zdrojů i dostatku kvalifikovaných pracovních sil v Kladně. Ze svých závodů ve Štýrsku přivedl do Kladna jen nevelkou skupinu kovářů, neboť s místních dosud neměl nikdo zkušenosti s kovárenským zpracováním speciálních ocelí.

Pro tyto pracovníky nechal vybudovat nevelkou zaměstnaneckou kolonii v blízkosti hutě.

Poldina huť začínala s výrobou tzv. kelímkových ocelí, což byl britský výrobní proces podle starého objevu B. Huntsmana. Tento proces se skládal z jedné válcové trati, malou kovárnu a nevelkými strojírenskými dílnami. Do roku 1900 se tato kapacita zdvojnásobila.

Poldina huť zpočátku vyráběla nástrojové a konstrukční oceli, po roce 1900 zahájila výrobu ocelí rychlořezných a roku 1910 se objevem korozivzdorných ocelí zařadila mezi trojici světových firem, které začaly tento sortiment vyrábět jako první na světě. V roce 1908 zavedla, jako první ocelárna v českých zemích, výrobu oceli v elektrických pecích.

Poldina huť začínala roku 1889 provoz s pouhými 300 zaměstnanci, v roce 1907 měla již 2279 zaměstnanců. V roce 1894 dosáhla čistého zisku 160 000 zlatých, roku 1899 již 900 000 zlatých a do roku 1914 tento ukazatel stoupl na 3,7 milionu rakouských korun [Semotanová; Žemlička; Šimůnek, 2007].

3. Empirická část

3.1 Růst počtu obyvatel Kladenska

Nejdříve, již od 30. let 19. století, měnily se v početné dělnické obce osady na severozápad od Kladna v obvodu nejstarších vrapických dolů, zejména městečko Buštěhrad a Dříň. Od 50. let se přesouvalo těžiště růstu do středu pánve a do blízkosti nových velkých železáren, na město Kladno, Kročehlavy, Dubí ad., na severu rostli především Brandýsek. Podobně jako v dalších uhelných oblastech bylo zde neobyčejně husté zalidnění průmyslové oblasti tvořeno především rozsáhlými obcemi, táhnoucími se celým obvodem uhelné pánve, s řadami dělnických domků venkovského rázu. Podobný charakter si uchovalo také vlastní Kladno, přestože rychle vyrostlo s bezvýznamného městečka na jedno z dvou desítek nejpočetnějších měst českých, v r. 1880 již s 14 000 obyvateli.

Stejně jako v jiných uhelných obvodech se rostoucí obyvatelstvo Kladenska nekoncentrovalo do jednoho místa. Nejrychleji sice rostl střed Kladenska (vlastní Kladno s Rozdělovem, Kročehlavy a Dubím), zřetelný byl však také růst nových obcí na západě oblasti, kam postupovala nově otvíraná důlní pole. Ve čtyřtisícové obce vyrostly do konce 19. století Libušín a Motyčín, které se zařadily po bok již pomalu rostoucímu Buštěhradu a Brandýsku, hranici překročily také Pchery, Hnidousy a Vinařice. Do počátku 20. století zformovalo se Kladensko v podstatě do podoby, ve které žilo v řadě dalších desetiletí.

Pokročilá kladenská uhelná těžba a moderní kamenouhelné železářství předčily v této době Ostravsko. Krize 70. let zahájila zde však období podstatně pomalejšího růstu, později přecházejícího ve stagnaci. To se také odráželo na populačním vývoji Kladenska, který dosáhl největšího rozmachu na konci 60. let. Zpomalení v 70. letech bylo prozatím však jen relativní. Kladensko, které zaujímal celé území kamenouhelného revíru, bylo rozděleno ve třetí čtvrtině 19. století mezi dva soudní okresy, slánský a unhošťský (ze kterého byl teprve v 70. letech vyčleněn malý okres kladenský). Rychlý růst jejich obyvatelstva, od r. 1857 do r. 1880 téměř o dvě třetiny, byl proto jenom odrazem překotného populačního vzestupu užšího Kladenska, zkreslovaným daleko pomalejším růstem zemědělského Slánska a chudého kopcovitého Unhošťska. V 31 obcích vlastního Kladenska stoupl v této době počet obyvatel více než dvojnásobně a až do r. 1869 rostl mnohem rychleji než v Praze [Kárníková, 1965].

Kladenská aglomerace prodělala neobyčejně složitý sídelní vývoj. Až do poloviny 19. století bylo Kladensko typickou zemědělskou a velmi málo zalidněnou oblastí,

tvořenou malými vesnicemi a nevelkým městečkem Kladnem [Kuča, 1997]. Díky dolům a hutím se tvář města a okolních vesnic významně změnila. Průmyslová činnost sebou přinesla neustálý růst obyvatel. Lidé se stěhovali do blízkosti dolů a hutí.

Důležitým jevem v sociálně ekonomické oblasti a také v populačním vývoji středních Čech byl především vznik kladenské kamenouhelné oblasti. Od 30. let rychle rostly uhelné doly nejprve na vrapických nalezištích. Prudkému rozvoji těžby uhlí jako životní podmínky středočeského průmyslu a železniční dopravy otevřel cestu zejména objev hlavní sloje u Kladna v roce 1846.

S nalezením hlavní kladenské sloje, se změnilo mnohé. Jak popisuje J. Motl ve své kronice: „Dříve než léto uplynulo, stálo již první stavení dokončeno, které tichým obyvatelům hlásalo, by se již s poklidem života svého rozžehnali a těch věcí, co tu přijítí mají, očekávali“. Pro původní obyvatelstvo Kladna objev uhlí přinášel naději, že se zvýší jejich životní úroveň. Neuvědomili si, že se do Kladna všech koutů Čech bude stěhovat nové obyvatelstvo a samo město se výrazně rozroste [Motl, 1931].

V roce 1843, tedy před uhelným nálezem, žilo v Kladně 1 395 obyvatel. V roce 1857 (ke vzniku Pražské železárenské společnosti) počet obyvatel vzrostl na 5 292 osob. Městečko samo se do značné míry rozrůstalo živelně. Jeho atmosféru snad nejlépe vystihl dobový tisk, který mu (pod dojmem americké zlaté horečky) říkal „Česká Kalifornie“ či „Český Manchester“. Malé a nepříliš vzhledné domky s dvorky pro chov drobného zvířectva ukazovaly, že ti, kteří sem přišli za prací, jsou málo majetní. Většinou se jednalo o bezzemky z blízkého či vzdálenějšího okolí, kterým umožnilo uvolnění feudálních vazeb v roce 1848 stěhování se za prací do měst. Kvalifikovaní horníci i hutníci ovšem přicházeli z jiných revírů, zejména z Hořovicka, Rakovnicka, Příbramska a Rokycanska [Semotanová; Zemlička; Šimůnek, 2007].

3.1.1 Obyvatelstvo Kladenské průmyslové oblasti v letech 1843—1910.

Tabulka č. 2 podává přehled počtu obyvatelstva v kladenském soudním okrese a v přilehlých okresech. Ovšem ještě při sčítání v roce 1880 byl dnešní kladenský okres součástí okresů unhošťského i slánského a bylo třeba provést rozdělení nazpět až k r. 1850, kdy proveden byl první soupis podle nového tehdy politického a soudního rozdělení království.

Tab. 2. Přehled počtu obyvatel v okresech v okolí Kladna v letech 1850 - 1910

Soudní okres	Plocha v km ²	Okres r. 1850	1857	1869	1880	1890	1900	1910
Kladenský	46,66	4 884	10 674	19 672	26 241	33 632	41 478	48 626
Unhošťský	239,69	18 695	18 623	20 658	22 706	25 812	28 996	32 032
Novo Strašecký	254,01	17 079	17 315	20 361	20 003	19 713	21 251	24 053
Slánský	253,36	25 670	28 572	33 682	39 831	46 897	56 761	62 667
Křivoklátský	335,17	17 829	18 728	19 806	19 142	18 814	18 798	18 836
Rakovnický	334,20	22 763	24 770	26 988	28 627	28 270	29 778	31 866

J. V. Daneš, Obyvatelstvo Kladenské průmyslové oblasti v letech 1843—1910.

Největší nárůst koncentrace obyvatel je vidět v kladenském soudním okrese, který r. 1850 měl na 1 km² 104 obyvatel a roce 1910 už 1043 obyvatel. Kladenská průmyslová oblast také zasahovala do slánského okresu, zejména její okrajová část. Méně oblast zasahovala do okresů unhošťského a novostrašeckého. Naproti tomu na vývoj počtu obyvatel v soudních okresech křivoklátském a rakovnickém působilo blízké sousedství průmyslové oblasti kladenské nepříznivě. Poměrně vysoké výdělky v dolech a hutích vylákaly z těchto okresů mnoho obyvatel.

V druhé tabulce jsou vidět všechny osady v okolí dolů a hutí kladenské pánve, v nichž se obyvatelstvo nápadně rozrostlo v některých desetiletích od roku 1843. Pro srovnání jsem v tabulce uvedla také rok 1713, z doby dávno před industrializací oblasti [Daneš, 1915].

Tab. 3. Obyvatelstvo osad Kladenské oblasti dle soupisů v letech 1843 - 1910

Místo	1713	1843	1857	1869	1880	1890	1900	1910
Kladno	358	1 395	5 292	10 199	14 188	17 215	18 573	19 369
Kročehlavy	82	139	319	420	1917	3 579	5 288	7 064
Štěpánov		128	198	1 364	1 501	1 822	2 376	2 523
Dříň	53	284	494	1 437	1 430	1 673	1 881	2 204
Dubí	33	73	212	481	1 172	1 889	2 612	3 205
Hnidousy	50	203	358	588	739	1 094	2 467	2 728
Rozdělov		122	207	508	676	1 315	2 967	4 601
Buštěhrad		1 296	2 542	3 055	2 959	3 267	3 461	4 090
Stelčoves		467	675	765	850	872	1 087	1 196
Brandýsek		151	352	1 084	1 076	1 160	1 022	1 463
Cvrčovice		165	280	486	1 036	1 216	1 250	1 396
Újezdec p. Kladnem	23	101	127	248	297	493	1 675	2 275
Motyčín	28	178	230	729	1 436	2 258	4 026	4 535
Řebeč		329	399	534	705	851	997	1346
Vinařice		187	232	255	512	854	1 585	2115
Libušín		372	412	501	835	2 339	4 087	4 682
Humny		248	327	350	463	745	1 439	1 962
Olšany		223	256	298	349	516	731	1 089
Pchery		406	394	423	459	594	860	1 045
Smečno		1 346	1 447	1 490	1 547	1 981	2 531	3 083
Svinářov		200	209	250	319	671	1 025	1 269
Tuchlovice		849	865	983	1 133	1 157	1 533	1 867
Doksy		315	458	531	595	749	1 072	1 178
Žehrovice Kamenné		606	714	1 030	1 024	1 202	1 387	1 753
Kačice		537	536	674	684	765	809	1 186

J. V. Daneš; Obyvatelstvo Kladenské průmyslové oblasti v letech 1843—1910 (tabulka doplněná o rok 1713 (Kuča; Města a městečka v Čechách))

3.1.2 Z jakých částí země se dělníci do Kladna stěhovali

Přírůstek od počátku čtyřicátých let do let šedesátých jak jsme si ukázali v předešlých tabulkách je velmi vysoký. Důležitý pramenem ke zjištění, z jakých poměrů vyrůstalo kladenské dělnictvo, je konškrípce z let 1854-1860. Tedy soupis obyvatel, který podrobně udává původ a původní zaměstnání 1543 nových kladenských obyvatel. Jsou v něm zaznamenáni všichni, kteří se přihlásili k pobytu v obci v těchto letech a předložili na obecním úřadě domovský list a vandrovni knížku. Tato konškrípce ukazuje, že podle místa dřívějšího bydliště největší podíl příchozích byl z hořovického okresu (28,4%), z rakovnického okresu (13,4%), z okresu příbramského (7,4%) a dále smíchovského, slánského a křivoklátského.

Podle zaměstnání bylo mezi příchozími 485 horníků (31,4%), 362 nádeníků (23,4%), 295 řemeslníků (19,1%), 53 slévačů (3,4%).

Z těchto čísel vyplývá, že většina nově příchozích obyvatel přicházela z okolních okresů sousedních i vzdálenějších na jihu, západu a severu od Kladna. V hořovickém

okresu, kde se nacházely převážně lesy a pouze zlomek obyvatel měl práci v železnorudných dolech, se obtížně nacházely pracovní příležitosti. Rozvoj průmyslu na Kladensku byl tak jedinečnou příležitostí pro umístění přebytku obyvatelstva. Horníky železnorudných dolů šlechtických podnikatelů, přicházející na Kladensko, lákala možnost stálejšího zaměstnání a většího výdělku. Podobná situace byla i na okrese rakovnickém. Převážná většina ostatních příchozích uvádí v rubrice zaměstnání – nádeník. I to je typické právě pro hořovickou oblast. Z této oblasti je i těch několik desítek odborníků – slevačů, kteří přišli do kladenských hutí.

Zajímavá data jsou k dispozici o imigraci z ostatních okresů. Tak např. z přesídlenců z Příbramska byly dvě třetiny horníků. Z Unhošťska a Novostrašicka přicházeli na Kladensko zemědělstí dělníci.

Vysoké bylo i celkové procento příchozích řemeslníků (19,1%). V první imigrační vlně na počátku šedesátých let přicházejí na Kladensko pracovníci českých vnitrozemských okresů, z nichž přibližně 30% je kvalifikovaných pracovníků – horníků.

Přírůstek obyvatelstva z jiných oblastí mnohonásobně převyšuje počet původního místního dělnictva. Od počátku jsou dělníci domácí i příchozí většinou bez pozemkového majetku. Jak již bylo řečeno, pocházeli místní důlní dělníci z řad zdejších domkařů a mladších synů z chalupnických rodin, kteří nevladnili půdu [Skalníková, 1959].

Samozřejmě se do Kladna nestěhovali jen horníci či hutníci. V již zmíněné konskripce můžeme také najít zedníky, kováře, kameníky, krejčí, bednáře, kočí, plechaře, náčelníky, cukráře, řezníky, služebné, služky, vojíny a mnoho dalších profesí, které využily možnosti výdělku v nově vzrůstajícím městě [Konskripce 1853-1860]. Vedle zaměstnání v dolech a hutích, nacházeli nově příchozí pracovní příležitosti v obslužných provozech a ve službách. Ve spisech obecního úřadu kladenského z padesátých let, nacházíme doklady o tom, jak velké množství lidí žádá o povolení otevřít různé obchody a živnosti, zejména pak krčmy, šenky a kořalny [Skalníková, 1959]. K roku 1898 na Kladně bylo 63 hostinských a výčepních piva. Dále 4 výčepní vína a 1 výrobce octa a lihovin [Veselý, 1898].

Na Kladensku se rychle rozvíjela ještě jedna složka obyvatelstva, důležitá pro fungování infrastruktury města, a to řemeslnictvo. Příslušníci této vrstvy se rekrutovali jak z původního obyvatelstva, tak z nově příchozích. Prudký rozmach průmyslové oblasti umožnil značnému procentu těchto řemeslníků a obchodníků uplatnění ve svém oboru.

Uhelný a hutní průmysl na Kladensku, je založen na zcela jiných výrobních způsobech než zemědělství a mění dosud obvyklé společenské vztahy. Do

zemědělských vesnic v okolí Kladna žijících dosud tradičním způsobem přicházelo ve velkém množství nové obyvatelstvo, které mělo zcela jiné postavení ve výrobě a jiný vztah k výrobním prostředkům a které bylo v zásadě odloučeno od zemědělství. Převážná část byla sice do nedávna se zemědělstvím pevně svázána, ale tyto vztahy byly přerušeny. K tomuto přerušování staletých svazků a zvyklostí docházelo především v oblasti hospodářské.

Kladenské doly a hutě se neustále rozvíjely a rozšiřovaly a potřebovaly proto velký počet dělnictva. „Zázemí“ kladenské oblasti, odkud toto dělnictvo přicházelo, poskytovalo dostatečné množství pracovních sil. Tyto síly, které přicházely z krajů hospodářsky velmi slabých, zajišťovaly průmyslu velmi levou a zprvu nenáročnou pracovní sílu.

Rychlým růstem počtu obyvatelstva vznikaly velké nedostatky zejména v bydlení a zásobování pracujících, což bylo živnou půdou spekulaci a zdražování. Právě v těchto letech se začala z drobných kladenských řemeslníků, obchodníků, majitelů hostinců, pozemků a usedlostí rodit bohatá kladenská podnikatelská vrstva [Skalníková, 1959].

V roce 1860, měly kladenské doly 1438 a Vojtěšská huť 1474 dělníků. Základní množství dělníků v huti tvořili dřívější robotníci, čeledínové a zchudlé vesnické obyvatelstvo, které přicházelo do Kladna „za lepším“. Kvalifikovaní hutničtí dělníci přicházeli do Kladna z Komárova, Jivany a Klabavy. Tyto města dodaly kladenské huti jádro kvalifikovaných slevačů a hutníků.

České dřevouhelné hutě vynikaly vysokou dovedností a řemeslným mistrovstvím svých dělníků, kteří dokázali vyrábět vysoce jakostní železo. Aby tyto vysoce kvalifikované kádry dělníků Vojtěšská huť získala, musela je finančně motivovat. Proto mzdy tavičů byly na tehdejší úroveň vysoké. Podobně vysoké byly mzdy některých jiných kategorií, například strojníků, kterých byl v na počátku industrializace nedostatek. Avšak to byla jen hrstka dělníků a jejich vysoké mzdy byly zaplacený nízkými mzdami velké většiny ostatních. [Kárný; Pěnička, 1959]

3.2 Práce

3.2.1 Pracovní podmínky dětí

Poměry na pracovištích byli v zájmu dělníků a jejich organizací od samého počátku. Postupně se o práci horníků začala zajímat i široká veřejnost a to především o práci dětí. Dětské práce si začali všimnout také učitelé. Na ochranu dětí vystoupil pak ve sněmovně dr. Roser, který na čtvrtém zasedání říšské rady dne 18. prosince 1866 navrhl, aby vláda předložila osnovu zákona, kterým by se zakazovala v továrnách práce dětí před dokončením 14. roku věku, neboť tato práce má škodlivý vliv na dětský organismus.

Stejně kriticky vystoupil dr. Roser na schůzi sněmovny 19. ledna 1869. Jenže Roserův návrh zůstal ve zvláštním výboru [Dürer: 2006].

Práci žen a dětí upravoval horní zákon z 23. 5. 1854. Zákon č. 146/1854 Říšského zákoníku. Tento zákon hovoří „o používání žen a dětí v hornictví se zřetelem k jejich fyzickým silám a zákonné školní povinnosti dětí“. Horní zákon tedy připouštěl práci dětí prakticky v neomezené míře, zavazoval vlastníka dolů jen k vydání pracovního řádu, který pak musel dodržovat pod trestem peněžité pokuty.

K omezení práce dětí došlo až v osmdesátých letech, kdy pod vlivem hornických bouří byl přijat zákon č. 115/1884 říšského zákona o úpravě pracovních poměrů v hornictví. Na jeho základě byla povolena práce dětí již od 12 let, avšak jen na povrchu a za souhlasu rodičů. Ministerské nařízení č. 146/1907 tuto úpravu ponechalo v platnosti s tím, že se mělo dbát na rozdělení pracovní doby, aby nepřekážela školní docházce a byly dodržovány pracovní přestávky. Dětem byla současně zakázána noční práce v době od 20 do 5 hodin.

K omezení dětské práce došlo díky tlaku hornických organizací a také rozvoje důlní techniky. V roce 1907 podle vládního zjištění pracovalo 18 a v roce 1908 jen 5 dětí [Malý: 2003].

3.2.2 Pracovní podmínky horníků

Nejhůře se vyvíjelo zákonodárství týkající se pracovní doby dospělých mužů. Délka pracovní doby se řídila zákonem poptávky a nabídky a zkrácení pracovní doby mohlo být dosaženo pouze dohodou smluvních stran [Dürer, 2006].

V osmdesátých letech 19. století byl zaveden úkolový systém, který ztížil pracovní podmínky horníků. Mzda se řídila podle počtu vytěžených vozů. Při tomto způsobu odměňování nebyly placeny přípravné a zabezpečovací práce. Jednotlivé party se snažily co nejvíce odstřílet a do konce směny vše vytěžit. Mnohdy došlo mezi jednotlivými partami k potyčkám, když předcházející směna nechtěla odejít, protože měla ještě zásobu uhlí. Tento systém vybičoval horníky k neúměrným výkonům, znepřáteloval horníky a vedl k rabování dolů. Musel být proto po několika letech odvolán.

V počátcích dolování na Kladensku byla pracovní doba 12 i více hodin podle poptávky po uhlí. V padesátých letech 19. století byla u všech tří velkých společností těžících na Kladensku 12 hodinová směna. Ranní směna začínala ve 2 hodiny ráno a trvala do 14 hodin odpoledne, odpolední byla 14 hodin a končila ve 2 hodiny v noci.

Většinu horníků se však směna pod zemí prodlužovala ještě o dobu, kterou strávili na povrchu při přípravě dřeva. Před rokem 1900 si musela každá parta sama připravit výdřevu a stojky, které potřebovala při své směně. Teprve po roce 1900 byli na přípravné práce zařazeni horníci po úrazech a se sníženou pracovní schopností.

Pracovní doby byla ještě u horníků z větší vzdálenosti prodloužena o dlouhou pěší cestu do práce, takže horníkům zbývalo velmi málo času na odpočinek. Proto všechny hornické boje byly spojeny s požadavkem snížení pracovní doby.

Prvního úspěchu bylo dosaženo v r. 1866 u Společnosti Buštěhradské dráhy, kde byla pracovní doba snížena na 10 hodin. Pracovalo se od 2 hodin ráno do 12 hodin, a od 12 hodin do 10 večer [Skalníková, 1959].

Od roku 1872 byla přičiněním ředitele V. Jičínského zkrácena pracovní doba v dolech Státní dráhy na 8 hodin, ovšem tato státní společnost byla jediná [Dürer, 2006]. Tato změna byla zavedena především proto, že Společnost státní dráhy jako státní podnik podléhala stejným nařízením jako státní rudné doly, kde byla osmihodinová pracovní doba v podzemí.

Nejdéle se 12 hodinová pracovní doba udržela u Pražské železárenské společnosti, kdy byly vůbec nejhorší pracovní podmínky. Teprve po stávce v r. 1893 tam byla pracovní doba snížena na 10 hodin [Skalníková, 1959].

Za stávky v roce 1900 byly návrhy na zkrácení pracovní doby v hornictví uznány za opodstatněné a 27. 6. 1901 byla pracovní doba snížena na 9 hodin [Dürer, 2006]. Při devítihodinové pracovní době začínala ranní směna ve 3 hodiny ráno a končila ve 12 hodin v poledne. Odpolední pak začínala ve 12 hodin a končila v 21 hodin večer [Skalníková, 1959].

3.2.3 Mzdy horníků

Ekonomická situace horníků závisela do značné míry na jejich kvalifikaci, zkušenostech, kázni. V uhelném hornictví existoval řád (v převzatý z rudného hornictví), který rozděloval horníky na kvalifikované pracovní síly a na pomocné.

Kvalifikovaným horníkem (předákem) mohl být horník až po mnohaleté praxi, když předtím prošel všemi stupni pracovního žebříku. Postup vypadal tak, že na šachtu přicházeli 14letí chlapci, kteří pracovali na haldě. Při třídění uhlí na sortýrce byli rok i déle a obvykle v 16 letech šli pracovat do podzemí. Zpočátku pracovali jako běhači (dělník, který ručně odváží vozíky) a po 18 roce šli vozit, tzn. nakládat uhlí na vozíky a předávat běhačům. U této práce zůstávali dlouhá léta, protože mladším havířem (tzv. Lehrhajerem)

se mohl stát až 15 – 17 letech služby. A několik dalších let trvalo, než se někteří z mladších havířů stali kopáči. Tisíce havířů na Kladensku prošlo touto cestou.

Za vybírání uhlí z vagónů na povrchu dostávali denně 32 krejcarů, za práci na haldě se platilo denně 50 krejcarů. Za práci v podzemí jako běhači dostávali 4,5 krejcaru za jeden vůz [Dürrer, 2006].

Všechny kategorie důlních dělníků vykonávaly namáhavou práci. Ale mzdy byly velmi rozdílné. Koncem 80. let 19. století byly průměrné mzdy beze srážek u havíře 1,20 zl., u běhačů podle stáří 60 – 80 krejcarů. (do 18 let 60 kr., do 19 let 65 kr., do 20 let 70 kr. a nad 20 let 75 kr.). Podobně u chlapců na zácvičku do 15 let 45 kr., do 17 let 55 kr. Bylo pravidlem, že běhač pobíral o třetinu nižší plat než havíř.

Například v srpnu 1888 pracovalo na dole Thinfeld 701 pracovníků, z toho 232 havířů (33%), 18 mladších havířů (2,6%), 165 běhačů (23,5%), 182 dělníků na haldě (26%) a 104 (14,8%) různých dělníků – řemeslníků.

Rozdílná výše mezd měla přímý dopad na hospodářský stav hornických rodin. Nejhůře na tom byly rodiny běhačů, který se až kolem 35 let mohli stát mladšími havíři [Skalníková, 1959].

3.2.4 Pracovní podmínky hutníků

Ve Vojtěšské huti byla pracovní doba 12 hodin. Tato dlouhá směna vyčerpávala každého hutníka. Úmorná práce u vysoké pece, u válcovací stolice nebo v pudlovně s věčným dohledem za zády ubíjela životní síly a ničila zdraví každého dělníka. Mzda až na kvalifikované a tím pádem lépe placené dělníky nebyla vysoká. Někteří dělníci si po práci sháněli ještě přivýdělek v cihelnách nebo v lesích.

Dlouhé vysilující pracovní doby nebyli ušetřeni ani mladí chlapci. Teprve roku 1885 bylo zakázáno přijímat do továrny děti mladší 14 let. O dětské práci v kladenských hutích svědčí i úřední statistiky PŽS, které uváděly vedle dělníků i chlapce a děti. Existují i případy úmrtí dětí.

Těžké pracovní podmínky projevily se v celkovém zdravotním stavu dělníků, ve vysoké nemocnosti a úrazovosti i v tom, že se hutníci nedožili dlouhého věku [Kárný; Pěnička, 1959].

3.2.5 Mzdy hutníků

V roce 1855 činily mzdy kladenských hutníků podle statistické zprávy komory 9: tavič 1 zl. 10 kr., strojník 1 zl. 15 kr., dělník ve směšovně 40 kr., dělník na sazebně vysoké

pece 50 kr., koksář 40 až 50 kr. a chlapci 12 až 14 kr.* (údaje z roku 1851 i 1855 jsou v konvenční měně, ve které měl zlatý jen 60 krejcarů).

Tehdy byla v hutí jediná vysoká pec a dva tři parní stroje, takže tavičů a strojníků s uvedenou mzdou nebylo více než 10 až 12. Mzdu 1 zl. a 10 kr. měl samozřejmě jen první nebo nejvýše druhý tavič a jen strojníci nejsložitějších strojů. Přitom huť tehdy zaměstnávala 330 dělníků a 20 chlapců. Většina z nich měla stejné mzdy jako v průměru dělníci pražští, nebo jen nepatrně vyšší.

Z roku 1871 se dochoval dokument, který svědčí o mzdovém rozvrstvení jednotlivých kategorií dělnictva Pražské železářské společnosti.

Tab. 4. Mzdové rozvrstvení jednotlivých kategorií dělnictva PŽS

Pracoviště	Počet Dělnictva	Denní mzda ve zlatých (1 zl. = 100 kr.)	
		Od	Do
Roštovny	62	-	-,90
Koksárna	203	-	1,00
vysoké pece	212	0,40	1,60
Slévárna	437	-	3,00
Válcovny	-	-	3,00
mechanické dílny	300	-	2,50
Cihelna	55	-	1,00
Doprava	190	-	-

Z tabulky vyplívají veliké rozdíly v nejvyšších mzdách na jednotlivých pracovištích; od 90 krejcarů do 3 zlatých. Ve válcovnách a ve slévárně byly nejvyšší mzdy trojnásobné proti mzdám roštoven a koksárenských pecí.

V druhé polovině šedesátých let kapitalistická konjunktura vyvrcholila. Prudce se zvýšila výroba, akcionáři PŽS měli vysoké zisky. V té době PŽS rozšířila kladenskou huť. Projevil se nedostatek pracovních sil, a tím rostly mzdy. Tento jev však netrval dlouho. Krize roku 1857 se sice ve snížení zaměstnanosti Vojtěšské hutě ještě neprojevila, ale během krize v roce 1866 se počet zaměstnanců v hutí za rok zmenšil ze 704 na 294. Již v

následujícím roce počet zaměstnanců v huti překročil stav z doby před krizí. Strašlivými důsledky však dolehla na kladenské hutníky krize roku 1873. Postihla až třetinu zaměstnanců kladenské huti. Tím, že podnikatelé omezili výrobu a měli k dispozici nezaměstnané dělníky, snižovali mzdy, a zintenzivňovali práci. Produktivita práce na jednoho dělníka se zvýšila za krize a deprese o více než třetinu. Například ve válcovnách, i když se v těchto letech nezavedla žádná významnější technická zdokonalení, se zvýšila se výroba. Nárůst šel na účet zintenzivnění práce. Mzda valcírů přitom klesla. Podobně jako v dolech nebylo přátelství mezi mistry a hutníky. Mistři, ve snaze plnit stanovené normy a kvóty, popoháněli dělníky do práce. Mnohde nebyly výjimkou ani nadávky [Kárný; Pěnička, 1959].

3.2.6 Bratrské pokladny

Od poloviny 19. století ovládal hospodářský život Kladenska, podobně jako jiných průmyslových oblastí hospodářský liberalismus. V sociální oblasti se projevil také snahami po zákonem stanovené ochraně dělnictva.

Nedostatek základních bezpečnostních zařízení v dolech a hutích způsoboval vysokou úrazovost. Pokud dělník onemocněl nebo byl postižen úrazem a nemohl pracovat, ocitl se bez prostředků. Zemřel-li živitel rodiny, vdovy a sirotci živořili. Při rizikové práci v dolech a hutích, se vytvářela mezi dělníky solidarita. Tak vznikala myšlenka bratrských pokladen, do nichž by dělníci dobrovolně přispívali.

Tyto snahy vycházely především z řad samotných dělníků, především horníků. V roce 1854 byl vydán horní zákon a byly zřízeny bratrské pokladny. Bratrské pokladny byly vyšší formou než havířské a hutnické spolky, v nichž si horníci projevovali vzájemnou pomoc a solidaritu [Dürer, 2006].

Horní zákon z roku 1854 ukládal každému majiteli dolu, aby buď sám, nebo ve spolupráci s jinými zřídil bratrskou pokladnu, do níž je povinen každý dělník vstoupit a platit stanovený příspěvek. Zákon, ale majiteli neukládal povinnost do pokladny přispívat. To bylo na jeho vůli [Kárný; Pěnička, 1959]. Zákon také neurčoval výši příspěvků, ani výši podpůrných dávek pro nemocné nebo přestárlé dělníky nebo jejich rodinné příslušníky. Vypracování stanov bratrských pokladen bylo v kompetenci zaměstnavatele, který měl v tomto případě spolupracovat s výborem bratrské pokladny [Dürer, 2006]. Taková ustanovení zákona zaměstnavatelům umožnila, aby bratrských pokladen mohli využívat jako nástroje proti dělníkům.

Pražská železářská společnost zřídila v roce 1857 bratrskou pokladnu u dolů i u Vojtěžské hutě a také nemocenskou pokladnu pro ty, kteří nebyli členy bratrské pokladny. První dochované stanovy bratrské pokladny pocházejí z 1. ledna 1859.

Původně platil dělník do bratrské pokladny 3,5 krejcaru z každé vydělané zlatky. Postupně se však tyto příspěvky zvyšovaly. Tak v roce 1859 to byly 4 kr., později 6 kr. Navíc musel dělník odpracovat ve prospěch bratrské pokladny 4 směny ročně. Podle stanov v roce 1888 odváděli dělníci již 7 kr. z každé vydělané zlatky. Od 1. června 1889 se PŽS zavázala, že bude 2% dělnických mezd členů pokladny hradit sama. Takže dělníci platili 5 kr. z jedné zlatky.

Toto rozhodnutí souviselo s připravovaným zákonem o bratrských pokladnách, kde měl být stanoven povinný příspěvek závodu, který byl dosud dobrovolný. Dělníci požadovali, aby majitelé podniků platili do bratrských pokladen stejnou částku jako oni.

Ve stanovách bratrské jednoty Vojtěžské hutě paragraf 5 se určuje, že každý pracovník přestává být členem bratrské kasy, pokud z práce odejde dobrovolně, nebo bude propuštěn. Podobná ustanovení byly součástí stanov i dalších bratrských pokladen. Těmito ustanoveními dostali kapitalisté do ruky mocnou zbraň, které používali proti dělníkům, aby setrvali u společnosti za každých podmínek. Teprve po letech bojů za reformu bratrských pokladen byl do stanov hutě k roku 1888 zařazen paragraf 6. Který hovoří o tom, že pokud činí členové pokladny z důvodu omezení práce nebo z jiných příčin budou propuštěni a 5 let připívali do pokladny, mají nárok žádat 25% svých zaplacených příspěvků. Tím přestali být členy bratrské pokladny. Pokud byli propuštěni z jejich viny např. účasti na stávce, neměli nárok na nic. „Činní členové, kteří dle služebního řádu ne za trest, nýbrž následkem nutného omezení práce neb z jiných příčin propuštěni byli a po pětileté službě nároky na bratrskou pokladu nabyli, mají právo, jakožto odbytné 25% svých zaplacených příspěvků zpět žádati a přestanou býti členy.“ Statistiky o členech, kteří v letech 1879 – 1884 vystoupili z bratrské pokladny kladenských železáren, uvádějí, že z 1109 vystouplých členů bylo jen 9,5%, kteří měli služební dobu nejméně 5 let, kdežto 60% se služební dobou kratší než 5 let [Kárný; Pěnička, 1959].

Zaměstnanci si také stěžovali na nemožnost kontroly nad hospodařením pokladen, kritizovali také praxi pokladních lékařů, dosazování (nikoliv volbu) nových členů výboru, nemožnost nahlédnout do úředních knih a nízké stanovení příspěvků v nemoci. Volby do bratrských pokladen se konaly velmi zřídka, tím se majitelé vyhýbali tomu, aby se do výboru nedostali nežádoucí lidé. Navíc dělnictvo ani pořádně neznalo stanovy své bratrské pokladny a nemohlo se tak bránit proti případné zvlí výboru.

Předsedy bratrských pokladen se často stávali ředitelé dolů nebo hutí a členy výboru převážně lidé loajální vedení podniku. Dělníci se do výboru dostávali zřídka. Vedení podniků si dělníky ve výboru nepřálo z důvodů utajení nakládání s penězi bratrských pokladen [Dürer, 2006].

Na Kladně byly tři společnosti, které měly bratrské pokladny. A to Pražská železárenská společnost, společnost státní dráhy a soukromé císařské doly. Tyto společnosti v roce 1862 vydaly společný pracovní řád pro své dělníky. Přestup mezi podniky nebyl možný, aniž by dělník ztratil nárok na své dřívější vklady do pokladny. Společnosti, které byly léta sdruženy v syndikátu, toho využívaly nejen proti svým konkurentům, ale i k jednotnému postupu proti dělníkům.

Do bratrské pokladny mohl být přijat jen dělník do určitého věku. Podle stanov nesměl dělník překročit čtyřicátý rok věku. Další podmínkou bylo „úplné tělesné zdraví“ a „schopnost k přikázané službě“. O tom rozhodoval hutní lékař a v dělnických časopisech nalezneme mnoho stížností na jeho libovůli při tomto rozhodování.

Kdo se nemohl stát členem bratrské pokladny, mohl se později stát členem pokladny nemocných. Toto možnost připouštěly stanovy od roku 1888. Dělníci platili tři krejcarů z každého vydělaného zlatého a měli nárok na bezplatné lékařské ošetření, léky a na podporu nemoci. Nárok na nemocenskou měli jen tehdy, vznikla-li jejich pracovní neschopnost pracovním úrazem.

Podle stanov bratrských pokladen z roku 1859 obdržel nemocný člen lékařské ošetření a léky. Nemocenskou obdržel jen tehdy, trvala-li nemoc déle než 8 dnů a nebyl-li léčen v nemocnici. Nemocný, který měl mzdu větší než 80 krejcarů, dostal v nemoci 40 krejcarů denně; kdo měl 80 kr. a méně obdržel 25 krejcarů. Částka nemocenské se také zvyšovala léty zaměstnání.

Ve stanovách z roku 1888 došlo k některým změnám. Nemocenská se vyplácela od čtvrtého dne a činilo 20 až 50 krejcarů denně. Při vypočítávání provize se přihlíželo k průměrným výdělkům za celou dobu členství. Na výši provize, která se vyplácela v důsledku pracovního úrazu, měla vliv délka zaměstnání. Po 5 letech se vyplácelo 20% průměrného výdělku a za každý další rok stoupala provize o 2%, přičemž strop představovalo 90% mzdy nebo 54 zlatých. Kapitalisté při tom hojně využívali možnost propustit dělníky třeba jen na 14 dnů a pak je přijmout jako nováčky. Nároky na výši provize se tak snižovaly. A i když se dělník přes všechna úskalí penze dočkal, stejně neměl jistotu, že se mu bude vyplácet podle stanov [Kárný; Pěnička, 1959].

Dělnické časopisy jsou v těchto letech plné stížností na praktiky společností, které se týkají bratrských pokladen. Zaznívaly také kritické hlasy o hospodaření bratrských pokladen, některé z nich se dostávali do schodku.

Protesty proti sanování pokladen, které mnohdy spočívalo ve zvyšování příspěvků pojištěnců a ve snižování příspěvků a provizí vznášeli horníci PŽS až od konce 80. let, kdy dokonce i horní úřad nabízel cestu dotací ze strany společnosti. Příspěvek zaměstnavatelů ve výši 21% by znamenal zajištění chodu bratrské pokladny a normální výplaty provizí. Od 1. ledna 1905 bylo např. zastaveno vyplácení provizí více než 60 penzionovaným horníkům bratrské pokladny Mirošovicko- libušínsko-svatoňovické uhelné společnosti. Přestárlí a sedření horníci museli znovu nastoupit do práce, aby si uchovali nárok na provizi v pozdějších letech, neboť ve vyhlášce stálo, že provizi dostanou, až opět nebudou schopni pracovat. Bratrské pokladny se poměrně často dostávaly do finančních problémů, v roce 1907 bylo ze 136 bratrských pokladen v monarchii 51 pasivních. Příspěvek horníků činil v průměru 18,15 K a podpora horníků 31,18 K [Dürer, 2006].

3.2.7 Zacházení s dělníky a pokuty

Z horního zákona vyplývaly jisté povinnosti ve vztahu k zaměstnancům. V praxi to vypadalo tak, že zaměstnavatelé nebyli v kontaktu se zaměstnanci. Místo zaměstnavatele byli v kontaktu s dělníky dozorcí, kteří tlak vyvíjený shora přenášeli přímo na pracoviště.

V hornických časopisech se o těchto vztazích psalo velmi často. Nejvíce si dělníci stěžovali na špatné zacházení dozorců, které zahrnovalo nadávky i fyzické tresty. Stížnosti byly také na krácení výdělků a zvýšení počtu směn, prodlužování pracovní doby, na úplatky dozorcům, které sami vyžadovali. Problém byl v tom, že těžarstva zavedla prémiový systém pro předáky a dozorce. Ti si mohli vydělat až 200 zlatých měsíčně, a tak se snažili splnit všechna přání těžařů, někdy i na úkor dělníků. Někdy popohánění a vyděračství dosahovalo takových rozměrů, že dozorcí byli za svou činnost degradováni. Pokud se však znovu dobře uvedli, přečiny jim byly odpuštěny.

V letech 1904-1905 se přikládal stále větší význam odborovým organizacím, které jediné byly označovány za možného partnera těžařům, jako byli Pražská železárenská společnost a Společnost Buštěhradské dráhy.

V letech 1905-1907 stoupl význam dělnických organizací a počet stížností na popohánění, bytí, výhružky apod., poklesl. Ale už v roce 1908 propukla nová vlna nátlaku na horníky, aby zvýšili své výkony, jinak správy dolů budou muset přikročit ke snížení mezd [Dürer, 2006].

Cíleným poškozováním dělníkům byly pokuty. Podnikatelé je odedávna zaváděli ve všech závodech na Kladensku. Systém pokut přispíval k zvýšení pracovního tempa, a taky ke snižování nákladů na výrobu. K udělení pokuty sloužily nejrůznější záminky, např. pomalá práce, špatný výrobek, odpočinek v pracovní době, pozdní příchod na pracoviště atd. peněžní tresty existovaly téměř od vzniku dolů na Kladensku. Například na dole Max pokutovali horníky částkou 2 zl.. To byly ovšem jen oficiální pokuty. Existovaly skryté pokuty například za nesplnění pracovních norem, které se projevovaly krácením mzdy. Na jednoho dělníka připadalo 1,5 pokuty ročně. Na počátku 20. století nebylo pokutování již tak běžné jako v předcházejícím období, kdy pokuty silně ovlivňovaly výdělek horníků [Dürer, 2006].

3.3 Bydlení

S rozmachem Kladenského průmyslu se můžeme setkat s pojmem bytová nouze. Co znamenala tato bytová nouze?

Jednalo se o špatné bytové poměry dělnictva, které byly způsobeny velkým a náhlým přívalem obyvatelstva (dělnictva) do měst za prací. Vlivem nedostatku bytových prostor mnohonásobně vzrostla cena nájemného, prudce se zvýšila koncentrace obyvatel do jednotlivých domů. Pro některé dělníky bylo takřka nemožné nalézt vůbec nějaké přístřeší. Jen málo zaměstnavatelů bytový problém svých zaměstnanců nějak řešilo [Engels, 1949].

Na počátku padesátých let předminulého století, kdy začal na Kladensku velký rozmach horního i hutního průmyslu, byly obce v okolí Kladna malými vesničkami. I samo Kladno bylo malým venkovským městysem, jehož obyvatelé byli z menší části rolníci, většina jich pak byla řemeslníky, kteří pracovali pro vrchnost – benediktinský klášter. Ve městě bylo jen několik patrových domů, většina ostatních staveb byla přízemních s hospodářskými budovami. Na okraji města stálo 11 stodol, krytých došky, které shořely při požáru města v roce 1852 [Skalníková, 1959].

V polovině 19. století, kdy se začíná Kladno živelně rozrůstat, se objevují velké problémy s bydlením. V roce 1840 připadalo na jeden domek průměrně 6,5 lidí, v roce 1850 již 8,4, v roce 1860 11,1 a v roce 1872 dokonce 13,7. Velikost domků a počet místností se ale v celku nezvětšovaly. Z těchto uvedených čísel můžeme vidět, jak špatná byla bytová situace. Kvůli tomuto nedostatku, bylo velice vysoké nájemné a pronajímaly se i ty nejmenší světničky.

Existují doklady o tehdejší bydlení. V jedné malé místnosti se například tísnilo několik rodin. V jedné místnosti tak bydlelo 10 i více lidí. Prostory, které byly alespoň trochu vhodné pro bydlení, se tak stávaly předmětem spekulací a nájemné neúměrně rostlo.

Stav bytových prostor na Kladensku ilustruje skutečnost, že např. jeden z velkých zaměstnavatelů v regionu, Vojtěšská huť v roce 1863 měla jen 21 bytů pro dělníky. Teprve v roce 1869, kdy byla na Kladně vybudována válcovna, pro kterou společnost nemohla v době vysoké konjunktury získat pracovní síly, dosáhl počet jejich dělnických bytů 170. Tento počet se nezvyšoval po dlouhá desetiletí [Kárný; Pěnička, 1959].

Zvyšující se počet obyvatel měl za následek prudký růst obyvatelstva nejen přímo v Kladně ale i v okolních obcích, v jejichž katastrech se dolovalo. V Kladně na místech po vyhořelých měšťanských stodolách, na polích v okolí šachet (Amálka), i na kamenitém svahu pod šachtou Průhonem vyrůstaly celé ulice dělnických domků. Říkalo se, že je havíři a hutníci stavějí z kladenského cementu – z bláta; i když tomu doslova tak nebylo, materiál na stavby byl nejlevnější.

Ještě více však bylo těch, kteří neměli dostatek prostředků na stavbu a bydleli proto v podnájmu nebo i jinak nouzově. Postupně se s rozšiřováním těžby, se zakládáním nových dolů a hutního závodu, rozšiřovaly i blízké obce a vznikaly nové ulice a čtvrtě [Skalníková, 1959].

3.3.1 Orientace a situace staveb

Hornické domky staršího období až do počátku devadesátých let 19. století jsou ve většině obcí stavěny zcela náhodně ve shlucích nebo podle komunikací s boční štítovou orientací. Teprve v devadesátých letech se domky začínají na vesnicích stavět v pravidelných řadách a v souvislých blocích podle městského způsobu. Tuto změnu můžeme sledovat ve všech obcích, které rostly právě v tomto období. Jsou to Vinařice, Motyčín, Libušín, a další obce na jih a jihovýchod od Kladna.

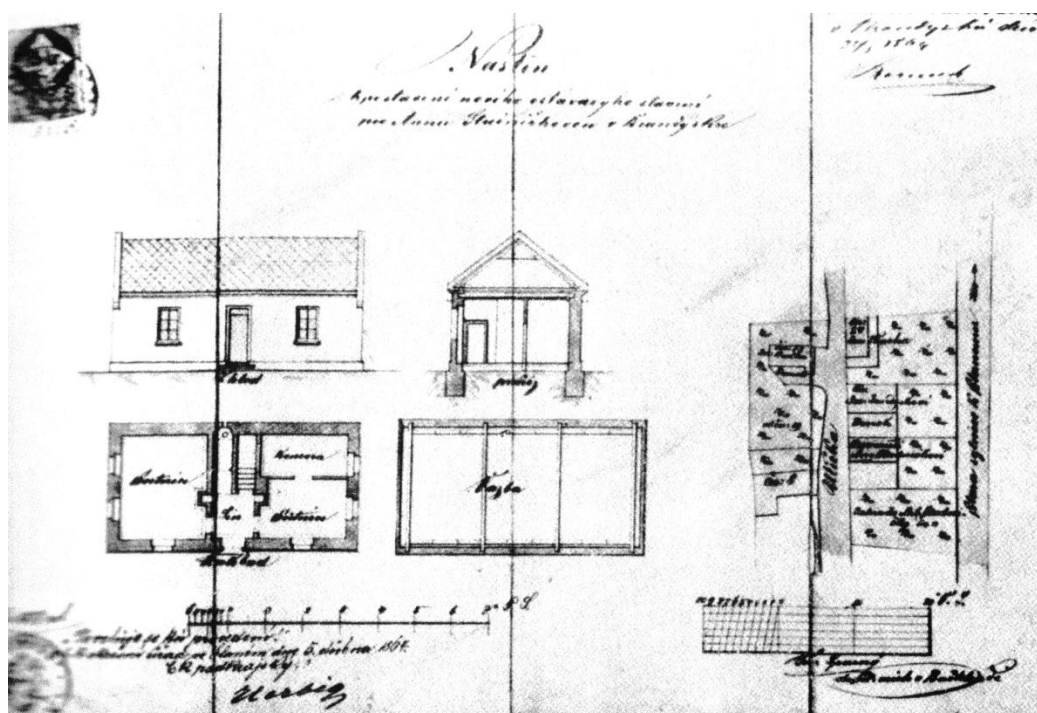
Hornické ulice byly vytvářeny z přízemních domků se sedlovou střechou. Okna (sdružená v jednom nebo ve dvou párech) směřovaly do ulice, branka s vrátky se vstupem na malý dvorek. V řídkých případech býval vchod do domu přímo dveřmi z ulice. Domky byly v mnoha případech stavěny po dvou těsně vedle sebe jako dvojdomky, s vrátky po stranách.

Domky měly malé dvorky, vzadu se zahrádkami, uzavřenými uvnitř uličních bloků. Jelikož byly zahrádky umístěny mezi bloky domů, na první pohled se zdálo, že v dělnických koloniích chyběla zeleň. Jednotlivé parcely byly od sebe odděleny dřevěnými

ploty, nebo kamennými zdmi, zvláště tam, kde při výkupu pozemků od sedláků si soused vyhrazoval mnohá omezení, např. zákaz chovu drůbeže.

Celkovým uspořádáním si kladenské hornické obce vytvořily svérázný charakter, na první pohled poněkud jednotvárný, mající však svůj osobitý ráz.

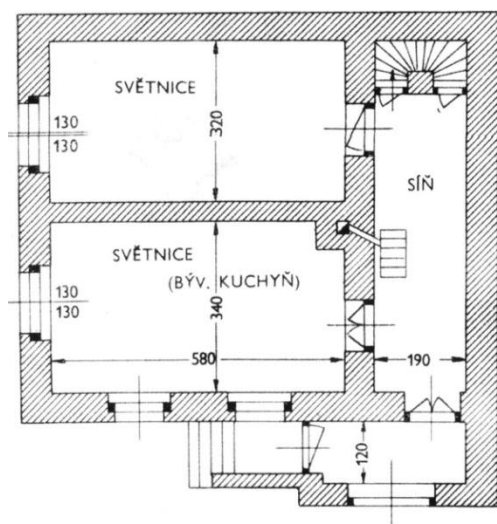
Nejstarší stavební plány ukazují, že první domky horníků byly stavěny podle obvyklého půdorysu venkovského trojprostorového domu s komorou, síní a obytnou vytápěnou místností. Byl to způsob stavby obvyklý i v oblastech, odkud přišlo na Kladensko mnoho horníků – na Slánsku, Hořovicku i Příbramsku. Základní půdorys trojprostorového domu nalézáme např. na plánu domu v Brandýsku čp. 6 z r. 1864.

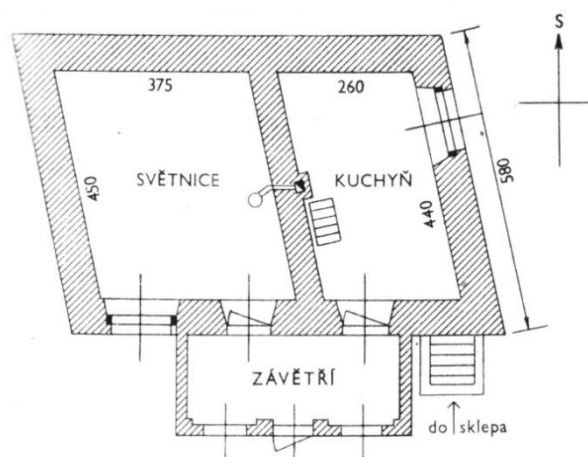
Obr. 1: Plán: Nástin k postavení nového obytného stavení v Brandýsku. Zdroj: Kladensko. Život a kultura lidu v průmyslové oblasti.

Avšak v osmdesátých letech komory mizí a nahrazuje je další světnice. Většina domů se pak skládá ze síně a dvou světnic, obvykle se zvláštními vchody, aby v domě mohl být ubytován nájemník. Ne vždy však prochází síň středem domu, ale je umístěna libovolně. Vedle těchto rodinných domků se staví za účelem pronájmu i četné víceprostorové domy. V některých obcích i patrové (Brandýsek, Libušín). U těchto hornických domků nejsou již stavěny hospodářské budovy, vzhledem k tomu, že horníci nemají zemědělské hospodářství. Na dvorcích jsou stavěny jen chlívký pro drobné hospodářské zvířectvo.

Jako příklad hornických domků z osmdesátých let můžeme uvést domky v Přemyslově ulici v Motyčíně o síni a dvou světnicích, podobně jako v Hnidousích v Ovocné ulici [viz obr. č 4 a č. 5], stavěné na pozemcích horního závodu (šachty) a za jeho podpory.

Obr. 2: Motyčín, čp. 41; obytný domek postavený po r. 1870.
Zdroj: Kladensko. Život a kultura lidu v průmyslové oblasti.

Obr. 3: Hnidousy, čp. 39, obytný domek. Domek byl součástí malé kolonie, vystavěné v 80. letech 19. století.
Zdroj: Kladensko. Život a kultura lidu v průmyslové oblasti.

V devadesátých letech dochází k rozsáhlé výstavbě v Motyčíně a ve Vinařicích, po roce 1900 (jako jeden z důsledků stávk) nastávají velké přesuny obyvatelstva a zvýšená výstavba v celém revíru. Tato výstavba celých ulic a čtvrtí je již vedena v mnoha případech na objednávku stavebními podnikateli.

U nových staveb se měnily i půdorysy. Domy, stavěné stavebními podnikateli, měly několik základních půdorysných forem. Téměř každý byl však svým způsobem řešen individuálně, protože uplatňoval buď přání stavebníka, anebo využíval možností stavební parcely, ať už v rozvrhu místností nebo v umístění a půdorysu síně. Všechny domy byly podsklepeny a to i v takových případech, kdy to bylo obtížné. Půdní prostor nebýval přehrazován, ani později se nevyužíval pro bydlení.

Přechod od trojprostorového typu venkovského domu (v našich zemích nejběžnějšího) k jednoduchému obytnému domku dělnickému bez pomocných hospodářských místností a budov s malým dvorkem je snadno vysvětlitelný, sledujeme-li životní poměry jeho obyvatelů. Je zřejmé, že první domy stavěné v sedmdesátých letech ještě podle starého způsobu jsou pozůstatkem dosud obvyklé normy výstavby venkovského

domu. Avšak horník, pracující námezdně v dole, který neměl ani malé zemědělské hospodářství, nepotřeboval ani komoru na ukládání zásob ani mlátek. Brambory byly ukládány ve sklepě, případně seno pro kozu na půdě. Pokud na své parcele pěstoval obilí, vymlátil je buď u sedláka, u kterého pracovala jeho žena, nebo na společném mlatu, který si v některých obcích zřídili horníci na ulici mezi domy.

Před domem na ulici nebo na chodníku se konaly též jiné práce, pro které nestačila světnice nebo malý, málo prostorný dvoreček. Na ulici se sušilo seno z parcely nebo pronajatých mezí a příkopů. V pozdějších letech, kdy vzrostly vysázené stromy, se venku sušilo i prádlo. Před domky ve volných chvílích, hlavně za nedělních odpolední sedávaly havířky, aby si porozprávěly se sousedkami.

Důležitým článkem ve vývoji dělnického domu je po roce 1900 začínající nádvorní přístavba prádelen nebo letních kuchyní, kde rodina v letních měsících pobývala přes den a které se v pozdějších letech mnohde stávaly celoročním bytem starých rodičů. (Tato forma celoročního přístavku je však mnohem pozdější.) Umístění přístavku bylo různé, podle možností, které dával tvar a využití pozemků [Skalníková, 1959].

3.3.2 Dělnické kolonie

Nepřehlédnutelným fenoménem průmyslových aglomerací jsou dělnické kolonie, výjimkou není ani Kladensko. Se zakládáním dolů přicházelo do oblasti Kladenska velké množství dělníků, kteří se začali usídlivat s rodinami v Kladně a okolních obcích [Voldráb, 2007]. Hornické kolonie jsou typickým znakem formy bydlení dělníků v blízkosti uhelného revíru. V počátcích dolování na Kladensku přicházeli horníci pouze za prací, bez rodin, a bydleli v podnájmech, nebo docházeli do zaměstnání pěšky ze značných vzdáleností. S postupným rozšiřováním těžby začali podnikatelé, kterým záleželo na tom, aby si udrželi nejen kvalifikovanou pracovní sílu, ale i širší okruh pomocných pracovníků, stavět pro své zaměstnance obydlí v sousedství závodu [Dürer, 2006].

V tomto počátečním období, kdy se na Kladně rozvíjel průmysl (hornictví i hutnictví), byla velká výměna pracovních sil. Jak již bylo řečeno, závodům záleželo na tom, aby si udržely kvalifikované pracovníky i širší okruh pracovníků pomocných. Proto počaly s výstavbou dělnických kolonií, aby je tak připoutali k závodu [Voldráb, 2007]. Dělnické bydlení v koloniích bylo součástí truck-systému, zvyšujícího jejich zisk. Nájemné z bytu bylo dělníkům sráženo z platu, podnikatel jako jeho „domácí pán“ mohl dělníka vystěhovat kdykoliv z bytu pro „nespolehlivost“, účast na stávkách i pod jakoukoliv jinou

záminkou. Touto věčnou hrozbou udržoval zaměstnavatel dělníka v poslušnosti a závislosti na závodu [Skalníková, 1959].

Rozsáhlá výstavba přízemních rodinných domků probíhala v Kladně, Buštěhradě a Brandýsku zejména v 70. letech 19. století. Založením dolů Ronna, Mayrau, Theodor začal v 80. a 90. letech růst obcí Hnidous, Motyčina, Vinařic a Pcher. Obce se rozšiřovaly nejprve chaoticky kolem starého zemědělského jádra. Vzdělání obce vždy souvisel s otevřením nového dolu v jejich blízkosti. Postupně však byly vytvářeny bloky řazené v přísně geometrickém skladu ulic.

Výstavba rozsáhlých dělnických kolonií se na Kladensku neprováděla v takovém rozsahu jako třeba na Ostravsku. Důvodem byla nejspíš vysoká cena, kterou závody musely vydat na jejich stavbu, a také nelibost přistěhovalců se v koloniích usadit, neboť pocházeli ze zemědělského prostředí. Dělníci i s celou rodinou byli bytem v kolonii neustále vázáni ke svému zaměstnavateli. Pokud o práci přišli, byli automaticky nuceni kolonii opustit. Dělníci proto preferovali spíš stavbu svého rodinného domku, i když skromných rozměrů a za cenu zadlužení. Tento způsob výstavby podporovaly i zaměstnavatelé, např. Pražská železárenská společnost půjčovala svým dělníkům peníze na stavby domů z Bratrské pokladny. Přesto ještě před touto vlnou vznikla zejména v 50. letech 19. století řada kolonií v těsné blízkosti šachet. Největším stavitelem dělnických kolonií na Kladensku byla společnost Státní dráha. Typickým rysem všech kolonií se stala urbanistická roztržitost, dána výstavbou jednotlivých kolonií jako samostatných osad, vázaných k důlnímu závodu, ne však k obci. Vznikaly typologicky odlišné dělnické a úřednické obytné domy, často zastoupené společně v jedné osadě.

Pro úředníky se stavěly vícepodlažní domy, dvojdomy nebo vily s byty o třech a více obytných místnostech. Obydlí vyšších úředníků a inženýrů byla obklopena zahradou.

První takovou stavbou byla kolonie ve Vrapicích, nazvaná Zippeho po horním radovi F. X. Zippeovi. Byla postavena v letech 1821 – 1853 císařem Ferdinandem, v jehož majetku byly od roku 1848 buštěhradské doly. Skládala se z 12 samostatných domků ve 2 řadách nad sebou podél silnice Stehelčevy – Kladno. Jednotlivé domky byly od sebe odděleny oplocenými dvorky a zahrádkami. Kolonie byla postavena pro úředníky a dozorce z dolu František Josef [Voldráb: 2007].

Jeden domek v kolonii byl určen pro dva nájemníky. Každý byt měl síň, kuchyň (2,5 x 3,5m), 2 pokoje (4x5) a komoru. Byt byl velmi prostorný se čtyřmi okny (100x140), se sklepem do kterého se vstupovalo ze síně, a půdou. Podlaha v síni byla cihlová, kamna bez pece [Skalníková, 1959].

Pro úředníky byly dále ve Vrapicích postaveny u silnice do Cvrčovic další dva domy. Ty byly po vystěhování neplatičů ke konci 90. let 20. století srovnány se zemí. U starých Vrapických dolů se nacházely malé kolonie nebo spíš nájemní domy např. u dolu Jan/Šebestián. Některé z nich byly upravené provozní objekty šachet, ve kterých později žili dělníci z dolů například u dolu Marie-Antonie, Kateřina, které byly většinou v průběhu 50. a 60. let 20. století postupně demolovány.

Téměř současně byly postaveny i další kolonie, a to rozsáhlá kolonie v Brandýsku u dolu Michael-Layer, která byla největší hornickou kolonií na Kladensku. K její historii se udává, že to byla vlastně nouzová stavba v době, kdy muselo být zastaveno hloubení šachty pro podzemní vody [Voldráb, 2007]. Brandýská kolonie se skládala z 10 bloků vždy o 4 přízemních a 4 patrových domech. V každém bloku bylo 12 bytů se síni, 1 světnicí (20m²) a malé světničce-komoře, která měla v přízemním domku 9 m², v patrovém 6 m². V přízemních domcích sloužila světnička jako kuchyň, v patrových, protože neměla okno, byla používána k ukládání šatstva, necek a jiného domácího nářadí.

Na pozemku před byty byly kůlny, chlívky a záchod. Jednotlivé parcely byly od sebe odděleny různým způsobem, někde keři, jinde drátem apod., podle možnosti a vkusu majitele bytu.

Pro celou kolonii byla vystavena společná pec, kde si ženy horníků pekly o svátcích, svatbách apod. pečivo. V kolonii byl též zřízen společný mandl. Celá kolonie měla jedinou pumpu na vodu. Tento nedostatek nebyl výjimkou, protože v důsledku dolování bylo na Kladensku velmi málo vody.

Prvními obyvateli kolonie byli i během bytové nouze z počátku čeledínové ze dvorů, nádeníci i jiní přechodní obyvatelé. Horníci sami neměli pro usídlení v kolonii příliš chuti. Teprve nemožnost jiného ubytování, nedostatek prostředků k výstavbě vlastních domů a příslib, že po 25letém obývání a placení nájemného přejde byt do jejich vlastnictví, přimělo horníky se do kolonií stěhovat. Brandýská kolonie pak po dobu 40 let absorbovala celý přírůstek obyvatelstva v Brandýsku. V deseti blocích bydlelo přes 700 obyvatel, to znamená 70 lidí v jednom bloku, což je velmi vysoká hustota obydlí [Skalníková, 1959].

Obr. 4: Kolonie dolu Michael-Layer v Brandýsku. Zdroj: Hornické kolonie na Kladensku.

Kolonie u dolu Kübeck. Tato kolonie byla postavena kolem roku 1862 a stavebníkem byla společnost Státní dráha [Voldráb, 2007]. Skládala se ze 4 obytných bloků, v pátém bylo dříve ředitelství dolu [Skalníková, 1959]. Důl byl pojmenován po Karlu Bedřichu Kübeckovi, prezidentu Všeobecné dvorní komory ve Vídni. Důl Kübeck se nalézal poblíž železniční zastávky Kladno-Švermov, v místě zvaném Na cikánce. Dodnes se s tímto místním označením můžeme setkat. Na místě jsou také patrné pozůstatky dolu [Matěj, 2001]. Byty v kolonii byly pouze jednopokojové, kuchyň o ploše 9 m², pokoj 20 m². V síni byly umístěny 2 malé komůrky, které si obyvatelé později (většinou však až po roce 1936, kdy domky byly prodány horníkům do vlastnictví) přestavovali ve větší spíž [Skalníková, 1959].

Vzájemné prostorové uspořádání využívalo svažité terén a zajímavý motiv hierarchie, který nikde jinde na Kladensku uplatněn nebyl. Na nejnižše položenou hornickou kolonii navazovaly postupně obytný dům dozorců a ředitelství. Nejvýše byla umístěna těžní věž dolu. Celé uspořádání mohlo tak připomínat středověký hrad. Prostor byl vymezen třemi řadami budov dělnické kolonie a na opačné straně patrovou budovou závodní nemocnice s menším parčíkem a kašnou. Kolonie je železniční drahou rozdělena na dvě části. Část severní tvořily tři podélné bloky domů, z nichž krajní byly patrové a střední byl přízemní s nárožními jednopatrovými domy, stejně jako u dolu Michael. Jižní část tvořily dva patrové domy. Celý areál dolu Kübeck byl architektonicky sjednocen. Kolonie měla shodné prvky s dříve zmíněnou kolonií v Brandýsku. Stejně byly řešeny komíny, záklenky oken a dveří a cihlové vlysy. Kolonie se odlišuje sklonem střech, které navíc budovy nepřesahují a štíty jsou ve vrcholu zdobeny štukovým kruhem nebo odlehčeny oknem. Klasickým znakem

těchto budov jsou v prvním patře prolomená malá čtvercová okénka. Prvním znakem jsou cihlové vlysy nebo pásy, druhým znakem hornických kolonií jsou právě malá čtvercová okénka. Stejná okénka můžeme spatřit na budovách kolonie dolu Barré, Ronna, Bresson a zbořené kolonie Engerth. Největší hodnota kolonie Kúbeck spočívá v dochované urbanistické struktuře [Voldráb, 2007].

Tento typ kolonie představuje hlavní typ kladenského hornického bydlení v koloniích. V ostatních koloniích byly byty velmi podobné. Vždy je to jedna světnice s komorou nebo kuchyňkou a síní. Srovnáme-li typy kladenských kolonií s koloniemi v severočeském uhelném revíru, zjišťujeme, že většina těchto kolonií byla stavěna podobně. (Domy v koloniích tam však byly stavěny v dlouhých ulicích, většinou ve více blocích. Pro rodinu byla určena jedna větší světnice, světnička v podkroví nebo komora, před domkem kolna na palivo a chlívěk. Některé společnosti stavěly byty o 2 malých pokojích a kuchyni. Zpravidla dva byty měly společnou předsíň a domovní vchod. Tyto typy kolonií byly stavěny v severočeském revíru kolem roku 1870) [Skalníková, 1959].

Další kolonie na Kladensku byly stavěny obvykle při výstavbě nového dolu, jak je to mezi Olšany a Hnidousy „na Čabárně“, u dolu Barré, Ronna a jinde.

Kolonie u dolu Barré ve Vinařicích tvořily dva bloky patrových domků založené společností Státní dráha v roce 1872. Kolonie měla shodné prvky s obytným blokem dolu Ronna, cihelné pásy, malá čtvercová okna v prvním patře budovy [Voldráb, 2007].

V každém domku se v přízemí nacházela světnice (4 x 4,5 m), kuchyň (2,80 x 3,30 m), síň s malou spížíkou, odkud vedou schody do sklepa. Do obytného prostoru domku se vstupovalo přes malou předsíňku, tvořící zádveří; v podkroví měl každý domek světničku (4,5 x 3,5 m), ostatní prostor sloužil jako půda, která byla osvětlena malým okénkem (60 x 60 cm). Podobně jako v dalších koloniích byly před domem umístěny chlívky, kůlny a záchod. Někde byla upravena i malá zahrádka. Kolonie byla umístěna přímo u haldy dolu Barré [Skalníková, 1959].

Kolonie dolu Ronna v Hnidousích tvořil soubor budov po obou stranách ulice Uhelná, která ústila u vrátnice a správní budovy dolu Ronna. Stavěla ji společnost Státní dráha v roce 1883. Severní část byla tvořena trojicí dvojdomků, postavených podél ulice. Domky mezi sebou měly krátké uličky k přístupovým vchodům a všechny otevřené štíty byly zdobené. Členění štítů bylo jednotné v souladu s celou výtvarnou podobou dolu. Typické bylo velké kruhové okno ve vrcholu štítu a cihlové šambrány oken. Důl Ronna byl spolu s dolem František-Josef, Wannieck, Jaroslav a dolem Jan nejzdařilejší ve své

výtvarné podobě. Blok domů zakončila podélná stavba otočená štítem do ulice, opět s cihelným pásem, kruhovým oknem a segmentovými záklenky.

Obr. 5: Kolonie dolu Ronna v Hnidousích. Zdroj: Hornické kolonie na Kladensku.

Kolonie Dolu Ferdinand ve Cvrčovicích vznikla na návrší nad dolem Ferdinand kolem příjezdové cesty. Jižní část tvořily přízemní domky s budovou bývalého hostince, severní stranu pak řada přízemních dvojdomků postavených ve frontě. Společný znak dvojdomků byl kruhový štuk na štítech budov. Nejdominantnější postavení zaujímala vysoká patrová budova bývalé správy dolu, později využívaná k bydlení. Nízký objekt bývalých koupelí a cechu, který také sloužil k bydlení, si dodnes zachovala stejnou podobu z fotografií ze 40. let, dokonce se stejnými dveřmi a prohnutou střechou.

Zcela odděleně od této kolonie vznikla kolonie Čabárna, která byla situována k patě důlní haldy (podobně jako u Dolu Barré). Byla tvořena pouze cestou, podél které byly na jižní straně postaveny dva patrové obytné bloky. V západním směru od této kolonie byly přistavěny malé přízemní rodinné domky [Voldráb, 2007].

V roce 1872 postavila PŽS ve Cvrčovicích na svém pozemku kolonii o pěti hornických domcích, v každém z nich byly 4 bytové jednotky. Tyto bytové jednotky měly síňku, světnici (4,40 X 4,10) a za světnicí komoru (2,40 X 4,10 m), ze které byl vstup do sklepa. Vzhledem k tomu, že komora měla okno, sloužila záhy jako obytná světnička i když bylo překážkou, že odtud pod padacími dřevěnými dveřmi byly schody do sklepa. V síni byla cihlová podlaha, ze síně vedly dřevěné žebříkové schody na půdu. Ve světnicích byla prkenná podlaha [Skalníková, 1959].

Další dělnická kolonie byla kolonie dolu Bresson na Kladně. Důl byl založen v roce 1868.

Kolonie dolu Theodor ve Pcherách. Čtvrť nazývaná Kréta vyrostla na náhorní plošině v severním směru od dolu Theodor. Je z většiny tvořena nízkými rodinnými domky. Stavby, které byly vystavěny společností Státní dráhy, stojí při samé hranici dolu. První stavbou je jednopatrová vila ve stylu moderny. Na čelní straně fasády byla znázorněna zkřížená hornická kladívka. Za touto stavbou bylo v řadě za sebou několik přízemních domků se shodnou orientací štítů.

Kolonie dolu Thinnfeld v Kladně. Tato kolonie se nacházela se v místech dnešního provozu NKT- Cables. Jeden přízemní a dva patrové objekty měly shodné prvky s kolonií na Kübecku. Stavby byly strženy při rozšiřování kabelovny Kablo Kladno.

Kolonie dolu Engerth v Kladně. Tři patrové podélné obytné bloky kolonie v místech dnešní ulice Na Vyhaslém, byly shodné s kolonií dolu Bresson a Kübeck. Zbořeny byly při výstavbě sídliště Ostrovec.

Obr. 6: Kolonie na Engerthu. Zdroj: Kladenský tulák

Kolonie dolu Jan v Libušíně. Byla třetí nejrozsáhlejší hornickou kolonií na Kladensku. Vznikla mezi lety 1885-1887 a byla stavěna Mirošovsko-libušínským

těžařstvem. Kolonie patřila s komplexem dolu Jan k nejpůsobivějším výtvarně zpracovaným dílům. Budovy byly situovány do svahu nad provozní objekty dolu. Kolonie tvoří přízemní dvojdomky postavené do zahrad ve třech řadách ovlivněné terénní vlnou.

Kolonie dolu František-Josef v Dubí. Pro důl František-Josef sloužila kolonie ing. Zippeho ve Vrapících, většina horníků si stavěla rodinné domky v nedaleké obci Dubí. Ve východním směru dolu vznikl pouze soubor vil a bytových domů vystavěných podél příjezdové komunikace.

Kolonie u dolu Zippe v Kladně. Byla vybudována Pražskou železárenskou společností u průzkumného dolu Zippe, založeného v roce 1857. Nacházela se v těsné blízkosti dnešní železniční zastávky Kladno město. Kolonie byla zbořena v důsledku budovaného přemostění trati. Tvořilo ji šest dvojdomků se shodnou orientací štítů, které byly ve vrcholu prolomeny dvojicí oken. Stavby byly kryté nízkou sedlovou, mírně předsazenou střechou.

Kolonie u dolu Max v Libušině. V těsné blízkosti dolu bylo postaveno Pražskou železárenskou společností kolem roku 1890 několik domů s jednou reprezentativní vilou, vystavěnou v klasicizujících formách s drobnou věžičkou v průčelí. Pozornost si zaslouží nápadně bohatě vyřezané dřevěné podhledy hrotitých štítů, které byly nejspíš užity u všech staveb kolonie. Jde patrně o poslední příklad ornamentálního dřevěného dekorování obytných kolonií. Zcela unikátní je použití podlahových dlaždic v předsíních kolonie Max, které jsou barevně i tvarově shodné s dlaždicemi umístěnými ve strojovnách dolu Mayrau.

Kolonie u dolu Mayrau ve Vinařicích. S otevřením dolu Mayrau probíhala výstavba rodinných domků zejména ve Vinařicích, které se začaly rozrůstat v mohutném tempu od jádra obce západním směrem. Pak v menší míře vzrostla výstavba v osadě na Tuháňi, která byla ještě ovlivněna i blízkostí dolu Barré a Engerth. Na terase nad dolem Mayrau postavila Pražská železárenská společnost tři patrové obytné domy s jednou vilou umístěnou v zahradě.

Kolonie dolu Humboldt v Jemníkách. Ve svahu nad dolem byl v roce 1874 vystavěn přízemní obytný blok. Monumentální postavení zaujímají dva zcela shodné patrové objekty ředitelství a správy dolu. Budovy jsou mezi sebou propojeny nízkou stavbou a vytvářely tak homogenní celkem ve tvaru písmene I. Stavby byly kryté sedlovou střechou a ve vrcholu vysokých štítů byla prolomena malá kruhová okna [Voldráb, 2007].

I když poslední dělnická kolonie u dolu Jaroslav v Tuchlovicích byla postavena ještě ve 40. letech 20. století, výstavba kolonií byla typická převážně pro počáteční období rozvoje těžby.

Výstavba kolonií byla v padesátých a šedesátých letech 19. století nárazovým řešením, kterým byla vyřešena nejnnutnější potřeba ubytování. Avšak u nově přichozích obyvatel neměl tento způsob zvláštní odezvu. Prudký přechod jejich velké části přímo ze zemědělského prostředí je odrazil od nezvyklého způsobu ubytování ve velkých celcích, kde bydlelo pohromadě mnoho rodin, a to někde i více v jednom domě. Závody proto hledaly jiné možnosti k zajištění stálých dělníků. Císařský závod ve Vrapicích v šedesátých letech devatenáctého století zakoupil pozemky, které na splátky, srážené ze mzdy, prodával zaměstnancům. Těm dělníkům, kteří se mohli vykázat nějakým kapitálem, pomohl s dopravou stavebního dřeva a zajistil jim půjčku od závodu i z bratrské pokladny. Tímto způsobem bylo do roku 1877 postaveno v Dubí, Dříní, Buštěhradě a Cvrčovicích 184 domů.

Výstavba se soustřeďovala na město Kladno a obce v nejbližším okolí, kde byly zakládány doly. Jak se v osmdesátých a devadesátých letech rozšiřovala pánev a byly zakládány doly v blízkosti dalších obcí, tak vzrůstala i výstavba v těchto obcích. Do konce šedesátých 19. století let se prudce rozrůstaly obce v nejbližším okolí Kladna - Buštěhrad a Brandýsek, kde byly největší doly. Jejich růst pokračoval i v dalším období do konce 70. let. Rozšířením těžby na dole Mayrau ve Vinařicích a otevíráním dolů v Libušině a okolí se během desetiletí 1880- 1890 téměř zdvojnásobil počet obyvatelů těchto obcí. A konečně založením dolu Ronna a Theodor v devadesátých letech a rozšířením těžby na dolech již pracujících přišlo do blízkých obcí Hnidous, Motyčina a Pcher mnoho nového obyvatelstva.

Sledujeme-li výstavbu těchto jednotlivých obcí, vidíme velmi jasně, jak se postupně rozrůstaly novými ulicemi a čtvrtěmi kolem starého zemědělského jádra. Někde, jako např. ve Vinařicích, kde docházelo k rozsáhlejšímu hornickému osídlení až v osmdesátých letech, zůstala zemědělská stará obec zcela stranou a nové dělnické sídliště bylo postaveno samostatně s přímými ulicemi. Původní část obce dostala označení „Stará obec“.

Podle statistik v dělnických časopisech bylo procento horníků bydlících v koloniích na Kladensku nejmenší ze všech českých revírů. Je možné uvažovat o příčinách, proč výstavba kolonií po počátečním období v šedesátých letech ustala a pokračovala pak již jen ojedinělými stavbami. Kladenští horníci z valné části považovali své ubytování v koloniích nebo v podnájmu za přechodné a toužili si postavit vlastní obytný domek.

Otázka výstavby kolonií na Kladensku úzce souvisí s celkovým charakterem kladenské průmyslové oblasti a charakterem kladenského hornictva. Vývoj kladenské oblasti po počátečním prudkém rozmachu od čtyřicátých do šedesátých let pokračoval

celkem rovnoměrně, i když s neustále stoupající tendencí. Časná organizace těžebních společností v kartelu do značné míry spolu s dalšími příznivými hospodářskými okolnostmi omezila velké výkyvy v těžbě provázané nezaměstnaností. To způsobilo, že pohyb pracovníků do revíru a z revíru byl podstatně menší než např. v nejbližším a největším českém revíru - severočeském hnědouhelném revíru. Pracovníci, kteří přišli do revíru odjinud, se tu usazovali natrvalo. Původ většiny příchozích dělníků ze zemědělských oblastí z domkářských a chalupnických rodin byl též jedním z důvodů, proč dělníci usilovali o to, aby si mohli postavit vlastní domek. Společnostem byl velmi dobře znám psychologický účinek, jaký má na dělníkovu práci i hospodaření naděje na vlastní majetek. Proto tyto snahy dělníků podporovaly zajištěním půjček u bratrských pokladen a upustily od výstavby kolonií.

Dlouholetým společným soužitím v koloniích se vytvořil sousedský kolektiv, během let v mnoha případech spojený i příbuzenskými svazky, který společně strádal, společně se radoval. Příkladem tohoto charakteristického rysu, typického pro dělnické bydlení, je život v kolonii v Brandýsku. Z této kolonie se od osmdesátých let 19. století vytvářelo středisko společenského života obce, s určitými prvky přenesenými z dřívějšího venkovského prostředí a přetvořenými podle jejich potřeb i s novými způsoby, vlastními již dělnickému kolektivu. To se projevilo ve stávkách a vyvrcholilo ve velké stávce v roce 1900. Zásahem závodu, pána a vlastníka kolonie, byli téměř všichni obyvatelé kolonie po stávce vypovězeni a ztratili přístřeší. Kolonie pak dostala nové obyvatelé. Obdobné případy skutečně kolektivního soužití dělnických kolonií a čtvrtí najdeme na Kladensku v každé obci.

Bývalí obyvatelé kolonie se z velké části rozhodli k výstavbě vlastních domků a tak po roce 1900 vyrůstá v Olšanech (v části Brandýsku) nová čtvrť – Nové Olšany, kam se přenášelo i středisko společenského života, které bylo dříve kolonií. Další obyvatelé kolonie si stavěli domky ve čtvrti u dolu Theodor ve Pcherách [Skalníková, 1959].

3.3.3 Stavební materiál

Stavby dělnických domků, jak můžeme sledovat ve stavebních protokolech, byly stavěny z kamene a cihel, s krytinou z drážkovek nebo plochých tašek. Základy, někde i část zdiva byly z opuky, které bylo v okolí dostatek. Některé stavby byly celé stavěny z opuky, např. kolonie ve Vrapicích. Nevýhodou takových staveb bylo, že byly vlhké.

Staré stavby, které se v druhé polovině 19. století ještě udržely z počátku 19. století, měly mnohdy ještě doškovou střechu nebo šindelovou krytinu. Tato krytina se udržela

zvláště na hospodářských budovách zemědělských usedlostí, což dotvrzují i některé stavební protokoly.

Veškerý stavební materiál pro dělnické domky byl obstaráván z místních zdrojů. Cihly, kámen a písek ze selských lomů, pískoven a cihelen, dřevo bylo kupováno buď na dolech, nebo od obchodníků se dřevem. Mnozí horníci si stavební materiál opatřovali sami. Nakopali si písek, nalámali kámen a společně se svými rodinami udělali cihly. Sedlákům platili za materiál, případně jej po několik let odpracovávali na selských polích. Jedině okna a dveře si dávali zhotovovat u místních truhlářů.

Po roce 1900, kdy tak prudce vzrostl stavební ruch na Kladensku, stavěli stavební podnikatelé různé typy domků, tzv. „na klíč“. K tomuto způsobu stavby bylo již třeba více kapitálu hotově. I při této formě se však udrželo obstarávání stavebního materiálu vlastními silami.

Mezi ty, které si před rokem 1900 stavěli své domky většinou starší horníci, již dlouhá léta pracující v dolech, dále pak strojníci, důlní těžaři a zedníci, tedy ti, kteří byli poměrně lépe placení a takoví, kteří si mohli část stavebních prací udělat sami.

Závody již od sedmdesátých let podporovaly individuální výstavbu hornických domků, vedeny zásadou, že naděje na vlastní domek vede horníky ke spořivosti a k závislosti na zaměstnavateli. Závody poskytovaly půjčky na nákup materiálu na splátky, prokázal-li horník, že má nejméně 200 – 300 zlatých úspor. To nebyla při hornických mzdách malá částka.

Ale i sami horníci se pokoušeli domoci se svépomocí zdravého bydlení v blízkosti zaměstnání.

Již v roce 1871 se pokoušel „Spolek vzájemně se podporujících horníků na Kladně“ založit stavební odbor, který by jednak z příspěvků svých členů postavil budovy pro kladenské hornické spolky, jednak stavěl byty pro horníky. Dělnické noviny 23. 11. 1871 psaly: „Spolek vzájemně se podporujících horníků v Kladně odbývá dne 28. září valnou hromadu. Mezi jiným bude se též jednati o velmi důležitém návrhu, aby spolek tento zařídil si stavební odbor „Blahobyt“. Účelem téhož odboru, jehož stanovy jsou již vypracovány, jest, aby z příspěvků údů vystavena byla pro hornictvo kladenské budova, v níž by se hornické spolky umístily, jakož i laciné a zdravé byty horníkům poskytnouti se mohly. Lze s jistotou očekávati, že účastenství se strany členů bude velkolepé, jelikož horníky trpká zkušenost učí, jak obtížné jest, když mají po namáhavé denní práci třeba několik hodin cesty k domovu. Bylo by věru záhodno, by všude na venkově, kdež velká část dělnictva se nachází, podobné podniky se ujímaly.“ Horníci však tehdy nebyli ještě dostatečně

organizovaní a hlavně chyběl do podobných velkorysých podniků potřebný kapitál. Výstavba domků až do roku 1900 pokračovala tedy celkem velmi pomalu a velká část horníků nalézala ubytování v podnájmu. Sedláci a obchodníci přestavovali hospodářské budovy na primitivní byty, přistavovali přístavky a patra a pronajali kdejakou místnost [Skalníková, 1959].

3.3.4 Stavba vlastních domků

Snaha po vlastním bydlení se objevovala již dříve, neboť jak už jsem uvedla, lidé přicházející na Kladno pocházeli ze zemědělského prostředí. Takže bydlení v dělnických koloniích či v pronájmu v poměrně vysoké hustotě osídlení a ještě s velkým rizikem vyhazovu společností, u které byli zaměstnání, bylo dostatečným důvodem, k tomu, aby si dělníci začali stavět své vlastní i když velmi skromné domky.

Po stávce roku 1900 toto úsilí ještě stoupalo. Většina obyvatel z kladenských dělnických kolonií byla nucena své byty opustit a tím pádem se ocitli bez střechy nad hlavou.

Po stávce roku 1900, se horníci za každou cenu snažili domoci se vlastního bydlení a tím nezávislosti na závodu. Horníci se pouštěli do stavby s malým kapitálem, stavěli za pomoci kamarádů a příbuzných. Stavitelé využívali této stavební konjunktury, sami zakupovali pozemky a prodávali na dlouhodobé splátky domky stavěné tzv. „na klíč“ [Skalníková, 1959].

Zajímavé je zjištění, že vývoj stavebního ruchu na Kladensku nesouvisel s vývojem mezd. I když mzdy v kladenském revíru byly nižší než v jiných podobných průmyslových lokalitách, stejná byla snaha horníků zvýšit svoji nezávislost na zaměstnavatelích. Jak to bylo jen trochu možné, stavěli si vlastní bydlení a odcházeli z dělnických kolonií. Horníci se postavením vlastního obydlí chtěli chránit před ztrátou přístřeší v období malé zaměstnanosti a při persekuci, která postihovala účastníky stávek. Zvýšení mezd po roce 1900 bylo vcelku nepatrné, než aby bylo horníkům popudem k podniknutí staveb. Snahu, domoci se vlastního bydlení měli také horníci, kteří bydleli v nájmu u sedláků. Pokud rodina bydlela u sedláka, bylo takové bydlení ještě spojeno s odpracováním nájemného na sedlákově poli. S malými vlastními úsporami, za pomoci úvěru z peněžního ústavu na dlouhodobou hypotéku, se pouštěli horníci do staveb, které je na dlouhá léta nutily k nejtvrdějšímu uskrovnování a které je nadobro připoutaly k revíru. Pokud se horníci rozhodli ke stavbě vlastního domku, znamenalo to pro ně velkou finanční zátěž na mnoho let. O tom svědčí např. zápis z rodinné kroniky horníka Karla Vlasáka ze Stehelčevsi, který

uvedla Olga Skalníková ve své knize*: „Do školy jsem začal chodit v roce 1903 z Brandýska, kde jsme bydleli do r. 1902-3 ve ‚Francovně‘, která patří ke Stehelčevsi. Na zimu 1903 přestěhovali se moji rodiče do Stehelčevsi do ‚Střihavkovny‘. Tam jsme bydleli do r. 1909 asi do srpna, kdy jsme se stěhovali do svého domku č. 108, který postavili moji rodiče, vlastně jen maminka, tatínek už ležel několik roků nemocen záduchou. Ke stavbě dohnal moji maminku hlavně byt ve Střihavkovně, kde se nacházel všechen možný hmyz. Bylo tam 11 nájemníků, povětšinou s 8, 10, 12 dětmi, pořádné i nepořádné rodiny. Podmínky ke stavbě byly těžké. Otec ležel, jeho příjem byl 18 korun měsíčně, tři jsme chodili do školy, bratři Josef a Václav dělali sice na šachtě, ale nevydělali mnoho a pak Josef se chtěl ženit a jít do horní školy a Václav nebyl stálý v práci, tož na ty nebylo velké spolehnutí. Tisíc korun, které maminka těžce nastřádala z prodeje cukroví za dlouhá léta a také, aby otec nevěděl, dokud byl zdrav, nevím, věděl-li by o nich, jistě by je roztočil a dnes jsme domek neměli, nestačilo na domek a tak maminka si musela vypůjčit ze záložny v Unhošti 2400 korun a Anna (dcera) půjčila jí 200 korun, tedy celkem 2600 korun dluhu. To bylo na pováženou. Stavební místo zakoupili rodiče od Jana Poláka dle kupní smlouvy za 400 korun, ale ve skutečnosti stálo 200 korun. Stavbu vedl jakýsi polír Moucha. Při stavbě si naši museli vykopat sklep a základy, opatřit všechen materiál a přivést všechnu vodu, co jí na stavbě bylo třeba. Josef s Václavem provedli vykopávku a všichni společně jsme vodu vozili na voznici a snad nejvíce jí přinesly v putnách na zádech maminka s Blaženou. Večer kdy už vše odešlo ze stavby, maminka sbírala spadanou maltu kolem zdí, a bylo jí denně kolik kol, zvláště když se dělala omítka, aby se nic nezničilo. Co se chudák nadělala. Ráno už tam byla zase první. Zlatá naše maminka. Když se domek postavil, ještě tam nebyly podlahy, museli jsme se tam nastěhovat, protože domácí Střihavka měl již za nás nájemníka. A což toho šetření, aby se dluh co nejdříve zaplatil. A byl zaplacen brzy. Již r. 1917 jsme s maminkou nesli poslední splátku. Té radosti, co maminka měla“ [Skalníková, 1957].

Přes všechny překážky počet domků kladenských horníků stále stoupal a tento způsob hornického bydlení se stal pro Kladensko charakteristický.

3.3.5 Interiér hornických domů

Hornické rodiny obývaly až do první světové války zpravidla jednu světnici. Zařízení jejich domácností bylo velmi prosté. V rohu světnice stála cihlová, začátkem století mnohde již železná kamna, u nichž byla postavena lavička a v blízkosti police na nádobí. V místnosti které nebyly příliš prostorné (obyčejně od 16-20m²) bývala dále jedna

postel, skříň, stojan zvaný „šrák“ na šaty, dřevěný kufr nahrazující truhlu, stůl a židle. S rozšiřujícím se počtem členů rodiny přibyla další postel, více než dvě však ve světnici nebývaly. Děti, které odrostly kolébce, spávaly na zemi, kam se na noc pokládaly slamníky, přes den zastlané do postele nebo uložené na půdě. Rozmístění nábytku se řídilo podle půdorysu místnosti. Stůl stál obvykle mezi okny nebo u okna, bylo-li ve světnici jedno. K vybavení domácnosti patřila ještě skříňka na potraviny, která obvykle stála v předsíni. Bydlelo-li v domě více rodin, bylo v síni i více skříněk. Necky a další nutné domácí nářadí se ukládalo v bytech v koloniích do komůrek, jinde na půdu.

Tam, kde horníci mohli rozšířit svůj obytný prostor o jednu místnost, zařizovali si ložnici, která zároveň sloužila za sváteční místnost, kam byli uváděni hosté. V těchto ložnicích bývaly 2 postele, skříň, stůl a židle, skleník na sváteční nádobí a upomínkové předměty a pohovka.

V bytech byla udržována i přes velký počet rodinných příslušníků čistota a pořádek. Bylo to velmi obtížné, zvláště tam, kde již více mužů chodilo na šachtu. Na dolech nebyly koupelny (byly stavěny porůznu od let 1905 – 1914), a tak horníci přicházeli špinaví domů a tam se teprve umývali. I to bylo velmi primitivní, doma také nebyla koupelna, musel postačit kbelík nebo necky s teplou vodou.

Stěny dělnických bytů byly bíleny, mnohde se bílilo i dvakrát do roka. Prkennou podlahu žena denně vytírala po mytí a jednou nebo dvakrát týdně drhla.

Ženy, které byly trochu znalé ručních prací buď ze školy, nebo ze služby, vyzdobovaly si své byty háčkovanými záclonami a pokrývkami, zvláště tam, kde už měli dvě obytné místnosti [Skalníková, 1959].

3.3.6 počet domů na Kladně v období let 1757 – 1900

1757: Kladno (panství Kladno): 38 domů, Kročehlavy (p. Kladno): 11, Dubí (p. Kladno + p. Buštěhrad): 4, Újezd pod Kladnem (p. Kladno + p. Buštěhrad): 4, Dříň (p. Buštěhrad), 10, Hnidousy (p. Kladno): 7, Motyčín (p. Kladno + p. Smečno): 8, celkem vsi 44

1843: Kladno: 165 domů, Dříň: 29 d., Dubí: 10 d., Újezd pod Kladnem: 10 d., Kročehlavy: 22 d., Štěpánov: 19 d., Rozdělov: 16 d., Vrapice: - , Hnidousy: 26 d., Motyčín: 27 d.; celkem vsi: 159 domů, aglomerace: 324 domů.

1869: Kladno: 782 domů, Dubí + Dříň + Újezd pod Kladnem: 138 d., Kročehlavy: 139 d., Rozdělov: 50 d., Vrapice: 35 d., Hnidousy: 56 d., Motyčín: 80 d.; aglomerace: 1 280 d.

1880: Kladno: 1 184 domů, Dubí + Dříň + Újezd pod Kladnem: 205 d., Kročehlavy: 279 d., Rozdělov: 71 d., Vrapice: 49 d., Hnidousy: 75 d., Motyčín: 156 d.; aglomerace: 2 019 domů.

1900: Kladno: 1 499 domů, Dubí + Dříň + Újezd pod Kladnem: 413 d., Kročehlavy: 545 d., Rozdělov: 228 d., Vrapice: 53 d., Hnidousy: 197 d., Motyčín: 358 d.; aglomerace: 3 293 domů [Kuča, 1997].

3.4 Rodina

Rodina tvořila v dělnickém společenství základní článek sociálních vazeb. Vnik dělnických rodin najdeme už ve středověku. Už v té době se vytvářely skupiny pracovníků nezemědělských profesí, specializovaných na různé práce. Bylo to především v hornictví, hutnictví, sklářství, později tkalcovství. I když pracovníky v těchto odvětvích nelze charakterizovat jako námezdní dělníky, způsobem života se lišili od většiny obyvatelstva pracujícího v zemědělství. Zvláště pro hornictví byla charakteristická mobilita pracovníků i jejich rodin, které se rodinný život musel přizpůsobit. Některé z charakteristik života v těchto rodinách, např. nová dělba práv a povinností mezi mužem a ženou, se staly charakteristickými pro rodinný život dělníků v době, kdy už můžeme o dělnické rodině mluvit jako o specifické skupině, lišící se především třídním postavením od rodin zemědělských a měšťanských. Vznik typické dělnické rodiny spadá do počátku kapitalismu, do období rozmachu průmyslu a dělnictva jako kvantitativně početné skupiny [Skalníková; Fojtík, 1971].

Její základní úloha dělnické rodiny byla obdobná jako u rodin jiných vrstev, a to plození a výchova dětí. Od měšťanských a zemědělských rodin se lišily nejen vysokou mobilitou, ale také vztahem k majetku. Tyto rodiny neměly možnost vytvářet a hromadit rodinný majetek. Znamenalo to, že mezi členy rodiny nebyla výrazná hierarchie. Ovšem hospodářské postavení dělnických rodin, které žily a pracovaly ve velmi svízelném prostředí, ztěžovala a mnohde i zabraňovala dělnické rodině plnění jejích základních funkcí. Tyto složité vztahy se projevovaly i v životě hornických rodin [Skalníková, 1959]. Blíže se postavením dělníka či dělnické rodiny budu věnovat v samostatné kapitole.

Odlišnost se také projevovala ve struktuře dělnické rodiny. Právě mobilita byla jednou z příčin, proč byly dělnické rodiny většinou dvougenerační. Bytová stísněnost však nebyla na překážku ochotě přijmout a dočasně ubytovat ve své domácnosti sourozence

obou manželů nebo neteře a synovce. Bylo to typické především pro první generace dělníků ve městech. Přetrvávalo však jako norma pomoci a pohostinství i později. Prostor dělnického bytu v nájemních domech nebo koloniích byl tak omezený, že nepostačoval ani pro rodinu s větším počtem dětí. Malé procento třígeneračních rodin se nacházelo tam, kde část dělníků pocházela z domkářských rodin nebo si různým způsobem svépomoci postavila svůj domek. Spolužití více generací bylo více záležitostí nutnosti než přání, tradice nebo normy.

Do struktury dělnických rodin je nutné také zahrnout osoby, které žily s rodinou, ačkoliv s ní nebyly v příbuzenském vztahu. Byli to podnájemníci a nocleháři. Ti byli přijímáni do rodiny z ekonomického důvodu, aby částkou za podnájem přispěli rozpočtu dělnické rodiny. Nebyli přijímáni pouze tam, kde proto byly vhodné podmínky, ale i v rodinách, kde museli žít společně v jedné místnosti se svými domácími. I pro ně mělo takové ubytování sociální charakter, protože na lepší neměli finanční prostředky nebo nebylo v místě k dispozici. Vztah majitele bytu a podnájemníka byl zpravidla upravován ústní dohodou. V soupisech obyvatelstva se setkáváme s dvěma termíny: podnájemník a noclehář. Z instrukcí a soupisů je patrné, že podnájemník byla kategorie stálá, lidé policejně hlášení, nocleháři byli ubytováni na přechodnou dobu. Nebylo výjimkou, že v domácnosti s jedním pokojem a kuchyní, žilo vedle rodiny několik podnájemníků. Existovaly i případy kdy se nocleháři dělili o jednu postel ve dvou směnách.

Způsob struktury dělnických rodin měl významný vliv na rozdělení práv a povinností jednotlivých členů rodiny. Tradicí zůstalo zachováno postavení otce jako hlavy rodiny. Není to však už tak výsadní postavení, jako měl hospodář ve vesnické rodině nebo řemeslnický mistr ve městě. Došlo zde k posunu v rozdělení pravomocí k vnitřní demokratizaci.

Co bylo příčinou této vnitřní demokratizace:

- 1) Otcova dlouhodobá nepřítomnost v domácnosti, denní nebo dokonce týdenní. Řada rozhodnutí pak přešla na ženu a muž se omezoval na kontrolu provedení svých příkazů či rad.
- 2) Omezená hospodářská nadvláda nad dětmi. V dělnické rodině začaly děti okamžitě po ukončení školy vydělávat a přispívat, byť zpočátku malými částkami, do rodinného rozpočtu.

3) Rozdílný vztah k majetku oproti zemědělské a měšťanské rodině. Dělnické děti většinou nedostávaly věno. Vliv rodičů na výběr partnera byl tak silně omezen [Skalníková; Fojtík, 1971].

3.4.1 Postavení a role žen v dělnické rodině

V postavení ženy a matky v dělnické rodině došlo jedné z největších změn, která v rodinném životě různých skupin nastala. Vedle tradičních úloh ženy, kterými byla péče o domácnost a výchova dětí, žena v dělnické rodině musí také pracovat a tak přispívat do rodinného rozpočtu. V dobách krize nebo během stávek byl mnohdy příjem ženy jediným příjmem domácnosti. K tomuto změněnému společenskému postavení však byla naprosto nedostatečně vybavena. Byla v prvních generacích vytržena z tradičního prostředí, které na ni působilo objektivně silněji než na muže, a byla postavena do prostředí zcela neobvyklého. Musela starat se pouze o malou domácnost, avšak na tuto péči zbýval mnohdy pouze čas po práci, za kterou odcházela z domu nebo kterou si přivydělávala jako domáckou prací. Přes tyto všechny objektivní potíže dokázaly ženy v dělnických rodinách zaujmout nové postavení a aktivně se zařadit i do veřejného života [Skalníková; Fojtík, 1971].

Pracovat byly ženy zvyklé už před vstupem do manželství. Neprovdané ženy sloužily často ve městě jako služebné v kladenských řemeslnických a obchodnických rodinách. Do služby byla přijímána i děvčata mladší 14 let. Pracovaly jako chůvy k dětem i jako pomocnice v domácnosti a obchodě. Po několika letech, když se naučila domácím pracím, vaření apod., se z nich stávaly kvalifikované služebné, které přecházely i do úřednických rodin a některé se pouštěly za službou i mimo Kladno, hlavně do Prahy. Ve službě ve městě se děvčata naučila po městsku vařit, poznala vyšší úroveň bydlení i způsoby vedení městské domácnosti. I když tyto poznatky nemohla plně uplatnit při vedení své domácnosti, snažila se alespoň o čistotu a rozmanitost jídla. Tyto zkušenosti a návyky v mnohém přispěly ke zvýšení úrovně rodinného života v hornických rodinách. Mnohé ženy ve službě se naučily i šít a po provdání své znalosti užívaly nejen ve prospěch vlastní rodiny, ale pomáhaly i sousedkám.

Těžší pro děvčata byla služba u sedláka. Zaměstnání v továrně nebo na povrchových pracích v dole bylo považováno za podřadné zaměstnání. Ve službě setrvala děvčata až do provdání a podle toho, jak se jim u hospodáře dařilo, především jaká byla strava (někdy dostávaly jen krajíc chleba na celý den), buď zůstávala po několik roků, nebo každoročně „vandrovala“.

Věno v hornických rodinách skoro neexistovalo. Věno přinášela svým mužům v první generaci jen děvčata, která pocházela z vesnice a dostala z domu podíl. Děvčata z hornických rodin věno nemívala - dostávala z domu nanejvýš peřiny a něco málo si ušetřily ve službě. Věno horníky však nebylo požadováno, ani se nepředpokládalo [Skalníková, 1959].

3.4.2 Práce žen

Hornické platy na kladenských dolech byly tak malé, že většině rodin, zvláště s dětmi, nemohl horníkův výdělek postačit k obživě. Horníci pracovali 10 i 12 hodin denně. Mnoho jich docházelo daleko na šachtu a zpět, a ačkoliv výdělek byl nedostatečný, neměli možnost si přivydělat. Bylo tedy na ženě horníka, aby doplnila rodinný rozpočet, tak aby rodina netrpěla hladem. V těžkých dobách omezených šichet, stávek a nezaměstnanosti stávala se žena živitelkou celé rodiny.

Jaké možnosti výdělku ženy měly? Práce na šachtě nebo v hutích byla považována za podřadnou. Ženy zde většinou nepracovaly. Výjimkou byly vdovy nebo dcery po zemřelém nebo zabitém horníkovi, které neměly jinou volbu. Zbývalo zemědělství a výpomocné práce, jako praní, posluha v blízkosti dolů, nebo vybírání uhlí na haldách. Právě vybírání uhlí na haldách bylo tradičním zaměstnáním hornických žen. Uhlí se buď prodávalo sedlákům, překupníkům nebo se vyměňovalo za potraviny. Když rodina prodala horníkův deputátní příděl uhlí, chodily ženy vybírat uhlí pro topení v domácnosti.

Selská hospodářství i velkostatky na Kladensku neměly dostatek mužské čeledi, protože práce v dolech i při své nebezpečnosti byla přece jen výnosnější a důstojnější než námezdní služba v zemědělství. Ženy horníků byly volnou pracovní silou, která se ve velkém množství nabízela. Hornické ženy pracovaly na polích od jara do zimy, mnohé i se svými dětmi. Plat dostály malý, někdy pouze naturální odměnu. Denní mzda na velkostatku byla v devadesátých letech 19. století 40-50 krejcarů denně za práci od brzkého rána do pozdního večera s dvouhodinovou polední přestávkou. Během ní ženy připravovaly oběd. U sedláků odpracovávala žena s dětmi v mnoha případech sedlákovu výpomoc při odvozu uhlí ze šachty, kdy jí byl poskytnut povoz, platila svou prací za stavební materiál na stavbu domku nebo za zorání propachtovaného políčka. Sedláci často zneužívali nerovné postavení horníků a několikanásobně přeceňovali služby, které jim poskytli.

Nízká cena a velká nabídka pracovní síly ze strany hornických žen, způsobily dokonce opožděné zavádění zemědělských strojů v oblasti Kladenska. Pro sedláky bylo výhodnější zaměstnávat hornické ženy než kupovat drahé stroje.

Děti pomáhaly při polních pracích svým matkám, na jaře a na podzim odcházely dokonce i celé skupiny 10 – 13 letých dětí, kterým rodiče vyžádali úlevu ze školní docházky, na velkostatky a statky na sousední Slánsko. Tito malí dělníci pracovali přes léto i na stavbách, pomáhali u zedníků a pokrývačů za 35 – 40 kr. denní mzdy za desetihodinovou práci. Děti také pásly u sedláků přes léto dobytek, pracovaly se svými matkami v selských cihelnách nebo s nimi chodily na haldu vybírat uhlí. Takových rodin, kde by děti jenom pomáhaly v domácnosti, bylo velmi málo.

Práce v zemědělství byla velmi namáhavá, špatně placená a v mnoha případech se se zaměstnanými ženami a dětmi jednalo velmi špatně. Pro velkostatkáře, úředníka i pro sedláka nebyl dělník člověk. Nutnost udržet si i toto málo výnosné zaměstnání nutila ženy k ponižování, k popírání vlastní důstojnosti. Zvláště zle na tom byly ženy horníků, které bydlely v nájmu na selských statcích a musely sedlákům odpracovávat nájemné. Pod hrozbou vyhození z bytu s nimi sedlák zacházel, jak chtěl.

Způsob zemědělského hospodaření na Kladensku se vyvinul ve svéráznou formu. Tím, že na Kladensku nastal prudký rozmach důlního a hutního průmyslu v poměrně krátké době, počet nově přichozícího obyvatelstva stonásobně převyšoval původní osídlení. Převážná většina dělníků neměla pozemkový majetek. Nízké výdělky však nutily dělníky zakládat vlastní drobná hospodářství jako výpomoc v hospodaření své rodiny. Důlní společnosti budující hornické kolonie záhy pochopily, jaký důležitý psychologický účinek má vlastnictví půdy a obydlí na vztah k pracovišti a proto samy podporovaly a umožňovaly horníkům opatření pozemků. Zkupovaly půdu a pronajímaly ji v malých parcelách horníkům v takové výměře, aby práce na poli neodváděla horníka od práce v šachtě a tělesně ho nemohla vyčerpat. Podobně tohoto hladu po půdě využívali i sedláci a dávali horníkům do pachtu půdu na stráních a v místech, kde ji nemohli sami obdělat potahem a kde ji dříve nechávali ladem.

Na těchto parcelách zakládali horníci svá „zemědělská hospodářství“. A právě hornické ženy spolu se svými dětmi vytvářely z mnohdy kamenitých parcel za použití primitivního ručního náradí „pole“. Sedlákovi se zhodnotila neúrodná půda, protože pacht ve většině případů musely hornické ženy odpracovat.

Na těchto malých parcelách se pěstovaly brambory, krmná řepa, krmné obilí, zelí a mák. Výnos tohoto trpasličího hospodářství nemohl krýt rodinnou spotřebu potravin, usnadňoval

však udržování malého hospodářství, chov drůbeže, králíků i vepře, případně kozy. Drůbež a často i vepř se nechoval jen pro domácí potřebu, ale odprodával se na trhu. Z výnosů bylo na ošacení nebo se takto získaná částka šetřila na stavbu rodinného domku. Když už byl domek postaven, splácely se z výnosů splátky a úroky do záložny. V dobách stávek a výluk byl výnos políčka jediným příjmem rodiny.

Neustálé vypětí rodinného rozpočtu v hornických rodinách nutilo ženu hledat a využívat všechny zdroje příjmů. V mnoha kladenských hornických rodinách přijímali mladé, svobodné horníky stravu. Tento strážník byl jakýmsi dalším členem rodiny, pro kterého se vařilo, pralo a který v rodině přespával. V přeplněných hornických domácnostech neměli tito podnájemníci žádné pohodlí, znamenalo to i další uskrovnění pro rodinu, ale byla to určitá možnost příjmu. Podle zkušenosti hornických žen museli být strážníci alespoň dva, aby se to vyplácelo.

Na schopnostech a pracovitosti hornické ženy závisel stav a rozvoj domácího hospodaření hornické rodiny. Proto také zpravovaly rodinnou pokladnu. Horníci odváděli ženám svůj výdělek, ze kterého dostali zpět částku na tabák a na pivo. S mužovým platem musela pak žena hospodařit až do další půjčky nebo platu. Zaplatila dluhy u obchodníka, kde braly potraviny od platu do platu na knížku. Za mouku a chleba, případně za nájemné v hornické kolonii a poplatek za pracovní oděv tzv. „mundurku“ strhli mužovi na šachtě už z platu, zbytek pak rozpočítala na nejnnutnější výdaje. Většinou se koncem měsíce nedostávalo peněz. Ty pak musela žena přivydělat a doplnit. Stávalo se, že muž po výplatě propil vše v hospodě. Proto vždy chodilo mnoho žen v den výplaty naproti svým mužům k branám šachty.

Starostmi o materiální zabezpečení rodiny však ženiny starosti nekončily. Byla i vychovatelkou své rodiny, svých dětí. Muž byl po celý den mimo domov, vracel se unaven z práce a vyžadoval klid k odpočinku. Žena musela převzít většinu rodinných starostí [Skalníková, 1959].

3.4.3 Vztahy v rodině

Hornické rodiny byly velmi početné. Nebylo výjimkou, že rodiny měly pět i více dětí. Na Kladensku se říkávalo: „Když není dětí plná světnice, není to rodina.“ I když byla na Kladensku vysoká úmrtnost, zvláště malých dětí, přesto v rodinách zůstávalo tři i více dětí. Početnost hornických rodin byla pro starší generace typická. Úmrtnost dětí způsobovala především infekční onemocnění, záškrť a spála, které v přelidněných, nehygienických bytech rychle šířily, dále pak nemoci z podvýživy. V hornických rodinách

bývaly zpravidla jen děti s rodiči. Bylo to proto, že většina horníků, kteří na Kladensko přišli za prací, si teprve tam zakládala rodiny, takže staří rodiče manželovi zůstávali tam, odkud horník pocházel. Ale i většina žen v první generaci nebyla z Kladenska. Buď přišly jako mladé ženy za svými muži nebo si je muži přivedli po několika letech ze svého starého domova. I děvčata ze zdejších domkářských rodin se po sňatku stěhovala z domova, protože pro další domácnost v něm nebylo místo. Děti z této první generace horníků odcházely z domova až tehdy, když děvčata šla do služby a chlapci na vojnu. Protože v rodinách bylo dětí několik, dospělosti nejmladších se rodiče dožili již starší nebo v mnoha případech se sňatku posledního dítěte dožíval jen jeden z rodičů. V takovém případě neodcházel nejmladší syn nebo dcera po svatbě z domova, ale nechali si u sebe matku nebo otce.

Vzájemné vztahy v hornických rodinách se lišily od vztahů obvyklých v rodinách rolnických. V hornických rodinách při způsobu námezdní práce a v důsledku ekonomické situace rodin neexistoval vztah k rodinnému majetku, kterým byly určovány vzájemné vztahy v rolnických rodinách. Do hornického prostředí se samozřejmě přeneslo postavení otce jako hlavy rodiny, ale nestalo se neomezeným a výjimečným. Žena respektovala muže jako živitele rodiny, se samozřejmostí s ním snášela obtíže jeho povolání. Její denní rozvrh se musel řídit podle pracovní doby mužovy, to znamenalo, že musela s mužem časně, vlastně ještě v noci vstávat a když měl odpolední směnu zase do noci čekat s jídlem a vodou na mytí. Ženy po jeho odchodu do práce musely samostatně rozhodovat nejen o řízení domácnosti a rodinném rozpočtu, ale musely i sama pracovat mimo svou domácnost. Při všem respektování mužova postavení, se stávaly samostatnější a podílely se na rozhodování rodinných záležitostí. Svého postavení si dobývaly těžce a neuvědoměle. Pracovaly, aby pomohly uhájit existenci své rodiny. Protože dělaly nekvalifikovanou práci, byly v horším společenském postavení než jejich muži na šachtě. Vedle toho se musely věnovat své domácnosti a výchově dětí.

Hornické rodiny žily přes všechny životní obtíže velmi družným životem. Jednotliví členové rodiny udržovali vzájemné vztahy i po odchodu z rodného domu, starší pomáhali mladším, přispívali na jejich oblékání a mnohdy i umožňovali mladšímu sourozenci návštěvu školy nebo vyučení v řemeslu. Častá byla také sourozenecká výpomoc manuální i finanční při stavbě rodinného domku [Skalníková, 1959].

3.4.4 Rodinné události

Členové rodiny žijící mimo domov se scházeli při různých rodinných slavnostech, jako byly křtiny, svatby a pohřby.

Nejméně slavnostně se konaly křtiny. Narození dítěte v hornických rodinách nebylo vždy radostnou událostí. Zvláště tam, kde již bylo více dětí a malý rodinný příjem. Svou častostí v mnohých rodinách ztratila i význam události výjimečné. Proto bylo narození dítěte bráno jako věc každodenního života. Oslavovalo se jen narození prvního dítěte nebo chlapce v rodinách, kde již bylo několik děvčat.

Další významnou událostí byl sňatek. Sňatky byly v hornických rodinách uzavírány mezi mladými muži většinou mezi 24 – 27 lety a děvčaty mezi 18 až 22 lety. Muž ve stáří okolo třiceti let byl už pokládán za starého mládence a děvčata kolem 24 let se již obávala, že zůstanou neprovdána. V důsledku značně vysoké úmrtnosti (u mužů zabitím a úmrtím po zranění v dolech, tuberkulosou a podvýživou u mužů i žen, úmrtím žen po porodech a po nemocech ze slabosti organismu) byly časté sňatky vdov a vdovců. Protože vdovy i vdovci měli zpravidla děti, nesnadno se provdávali za svobodné. Ženili a vdávali se buď mezi sebou, nebo si vdovci brali starší dívky, které už neměly naději na výhodnější sňatek, nebo se ženili se svobodnými matkami, které zřídka nalezly muže mezi svobodnými mládenci.

Mezi mladými lidmi byly sňatky uzavírány většinou ze vzájemné náklonosti, po delší době, někdy i po mnohaleté známosti. Vzhledem k tomu, že výběr ženicha nebo nevěsty nebyl v hornickém prostředí vázán na majetek, byl na svou dobu velmi svobodný.

Ženy si horníci v první generaci vybírali buď mezi domkářskými a chalupnickými dcerkami v oblastech, odkud pocházeli (na Kladensku bylo mnoho „havířek“ z Příbramska, Hořovicka a Táborska), nebo se ženili s místními domkářskými dcerami. Z rodin sedláků se dcery za havíře neprovdávaly. V dalších generacích se horníci pro nevěsty obraceli výlučně do hornického prostředí. Společenský rozdíl mezi sedláky a horníky byl nepřekročitelný a ani lidový názor nepřipouštěl podobné sňatky. Pro nemajetná vesnická děvčata bylo provdání za havíře hodnoceno jako výhodnější než např. za zemědělského dělníka. Hornická děvčata se pouze zřídka provdávala za řemeslníky, nižší úředníky a různé druhy zaměstnanců. Tyto vrstvy vyžadovaly věno a to v hornických rodinách nebývalo.

Rodinnou událostí, které se zúčastňoval nejširší okruh příbuzných a známých, by pohřeb. Pohřeb vypravovala rodina zemřelého. Jen v případě, že se jednalo o horníka zabitého při práci v dole, vypravila nebo přispěla na pohřeb šachta. Až do dne pohřbu

chodili se přátelé a známí k mrtvému modlit a vzdát mu úctu. V den pohřbu se do domu smutku sjela celá rodina a příbuzní. Pohřbu horníků se obvykle zúčastnila hornická hudba. V pohřebním průvodu šli i zástupci spolku se spolkovým praporem, pokrytým černým flórem. Pohřbu zabitého horníka se zúčastnili i zástupci šachty či výboru bratrské pokladny. Pohřbu se účastnili i známí z obce a spolupracovníci. Zvláště velká účast bývala na pohřbech obětí důlních neštěstí. Smutek za zemřelé rodiče a manžela se nosil rok a za blízké členy rodiny nejméně 6 týdnů [Skalníková, 1959].

3.4.5 Stravování

Při hodnocení hornické stravy na Kladensku je třeba vycházet z celkové charakteristiky české lidové stravy, tak jak se vytvářela v lidovém venkovském prostředí v průběhu staletí.

Česká lidová strava byla určována jednak přírodními podmínkami (tj. úrodou určitých plodin a chovem domácích zvířat), jednak podmínkami hospodářskými.

V české lidové vesnické stravě využívaly až do poloviny 19. století plodiny a suroviny vypěstované a vyrobené ve vlastním zemědělském hospodářství. Základními potravinami byla mouka, brambory, mléko, které byly doplňovány masem a zeleninou. Vesnický jídelníček byl poměrně velmi jednoduchý. Základním jídlem byla polévka, součást ranního, poledního i večerního jídla. Jejím doplňkem pak byl chléb nebo brambory. Hlavní polední menu bylo buď moučné, nebo bramborové. Masa bylo ve vesnické kuchyni užíváno velmi málo, zvláště v letních měsících. Pouze v zimě v období zabíjaček bylo častější potravinou. Důležitou součástí vesnické stravy bylo mléko a mléčné výrobky, které nahrazovaly bílkoviny z masa [Skalníková, 1959].

Přestože z prostředí Kladenska či sousedícího Slánska neexistují komplexnější práce mapující venkovskou stravu, z povahy vlastního terénu lze usuzovat, že se místní jídelníček nijak zásadně nelišil od jiných oblastí středních Čech [Žvachtová, 2007]. Bylo využíváno produktů zemědělského hospodářství a z hlavních potravin mouky, brambor a mléka byl sestaven zdejší jídelníček. Z úrovně zemědělství se dá soudit, že těchto základních potravin včetně živočišného tuku a vajec byl v hospodářství dostatek, že tedy strava byla sice prostá a jednoduchá, přitom však kvalitní. Takto vypadala vesnická lidová strava. Jak a v čem se od ní lišila hornická strava, si dále ukážeme.

Způsob hospodaření v hornických rodinách byl zcela jiný než v zemědělských. Hornické rodiny nemohly spoléhat na vlastní zdroje potravin a většinu potravin museli

nakupovat. Na potraviny byla vždy vyčleněna část rozpočtu a na ženě záleželo, jak bude s penězi hospodařit.

Z přehledů mezd v devadesátých letech 19. století vychází, že průměrné platy horníků v těchto letech se pohybovaly kolem od 22 do 30 zlatých. Z rodinných rozpočtů horníků připadaly na stravu necelé dvě třetiny, protože nejméně třetina platu připadla na srážky za byt, otop, světlo a nejnutnější ošacení. Srovnáme-li platy z těchto let s cenami základních potravin, vidíme, že příjmy velké části hornických rodin zůstávaly trvale pod životním minimem. Tento základní hospodářský faktor působil pak na úroveň stravy v hornických rodinách. Potraviny, které měl rolník z vlastního hospodářství, musel dělník, námezdně pracující kupovat. Naprostá většina kladenských horníků půdu nevladnili. Rychlý růst průmyslu přiváděl na Kladensko tisíce nových pracovníků z blízkého okolí i vzdálených oblastí. Někteří dělníci bydlící na vesnici si od závodu nebo od sedláků, pronajímali malá políčka. Zde pěstovali několik řádek brambor, zelí, mák. Pokud chovali drůbež, zasévali i trochu obilí. Potraviny jako mouku, tuky, vejce, chléb, mléko a maso museli kupovat. Chléb a mouku kupovala většina horníků v závodních skladech, které podle vzoru západoevropského truck-systému zřizovaly jednotlivé doly. Horníci byli nuceni nakupovat v těchto skladech. Měsíčně mu byla strhávána z platu určitá částka na nákup chleba a mouky. Mouka se vydávala jednou za čtrnáct dní, pro chléb chodily děti dvakrát do týdne. Zdánlivá výhodnost tohoto způsobu prodeje přinášela zisky především společnostem. S rozmachem dělnického hnutí se stupňoval i boj proti těmto nuceným nákupům, který vítězně skončil zakládáním dělnických konsumů v období před první světovou válkou. Další potraviny nakupovaly hornické rodiny v potravinářských obchodech. Množství potravin se řídilo kupní silou horníků a cenou základních potravin.

Hlavní nákup se soustřeďoval ke dnům výplaty a půjčky (zálohy na plat) mezi těmito dny se chybějící potraviny zpravidla kupovaly „na knížku“ (tj. na dluh, který se vyrovnával při další výplatě). Ve většině rodin hospodářská situace nedovolovala vytvářet zásoby potravin, takže každý i malý výpadek příjmu nebo omezení zaměstnanosti přiváděly hornické rodiny do velmi svízelné situace. V těchto obdobích a především v době stávek rostla zadluženost hornických rodin u obchodníků.

Hlavní potravinou byly brambory, které jednak mohli dělníci vypěstovat ve vlastním hospodářství, jednak byly v poměru k jiným potravinám levné. Brambory doplňovala mouka především v chlebě. Chléb se v domácnostech nepekli, ale výhradně kupovali. Jinak se mouka v mnoha jídlech kombinovala s brambory. Z bílé mouky, která

byla nejdražší, se připravovala jídla sváteční, bílé knedlíky nebo buchtý. Častěji se v dělnické kuchyni vařilo z mouky tmavší, méně vymílané, z mouky žitné a ječné.

Jídlo se mastilo lojem a sádlem. Lůj se většinou kupoval u řezníků. V domácnostech, kde měli možnost chovat kozy, vykrmovali na vánoce kozla a zajistili si tak zásobu loje na delší dobu. Podobně tomu bylo se sádlem. Až do začátku první světové války přiháněli na Kladensko uherští bagounkáři stáda vepřů, které prodávali na úvěr. Za vepře se platilo až na podzim, pokud mezitím neuhynul. Kdo měl možnost, choval jednoho nebo dva vepře, aby tak rodině zajistil na zimu maso a sádlo. I když tyto vepři byli podřadné jakosti a druhu, přece to bylo pro dělníky výhodné. Mohli toho však využívat pouze ti, kteří bydleli ve vlastních domcích nebo v některých koloniích. Ve většině podnájmů domácí nepovolovali nájemníkům chování hospodářských zvířat. V rodinách kde neměli sádlo z vlastního vepře, museli kupovat, a to zpravidla 1-2 kg na měsíc podle početnosti rodiny. Tukem se velmi šetřilo a mastilo se jen těm členům, kteří chodili na šichtu. Máslo se nepoužívalo vůbec, protože bylo příliš drahé. Hornická hospodyně musela volit ty potraviny, které byly cenově dostupné. Tím si vysvětlíme široké používání loje, který byl více než o polovinu levnější než sádlo. U jídel kde to bylo možné, nahrazoval se omastek mákem nebo povidly.

Podobně se šetřilo si cukrem. Cukr se často nahrazoval doma vařeným sirupem, protože téměř z každé rodiny chodily ženy i děti vypomáhat při sklizni řepy na okolní statky a řepu dostávaly jako součást mzdy.

Maso bylo v dělnických rodinách vzácnou potravinou. Vařilo se ve většině rodin pouze v neděli, a to $\frac{1}{2}$ až $\frac{3}{4}$ kg podle početnosti rodiny. Jedině o pouti a posvícení, vánocích a velikonocích bylo více masa, jak kupovaného hovězího, tak domácí drůbeže a králíků. Tam, kde chovali vepře, byli na tom v zimních měsících o něco lépe. Uzeniny se vůbec nekupovaly, pouze o výplatě bylo v mnoha rodinách zvykem, že otec o výplatě donesl koňské vuřty nebo párky, které zvláště pro děti byly vzácnou pochoutkou.

Velmi výrazně se dělnický jídelníček liší od vesnického v používání mléka. Jestliže mléko je na venkově snadno dostupnou potravinou, která dodává lidové stravě ve značném množství velmi hodnotné bílkoviny, postrádá dělnická strava této potraviny velmi výrazně. V hospodářstvích kladenských horníků byly chovány krávy ve skutečně výjimečných případech u kovorolníků. V těch domácnostech, kde k tomu byla možnost, chovali kozu. Můžeme však soudit, že těchto domácností byla menšina, protože převážná část horníků v tomto období bydlela v nájmu. Mléko se tedy většinou kupovalo od mlékařů, kteří rozváželi mléko po ulicích. Většinou se kupovalo mléko sbírané. Mléka se užívalo

poměrně velmi málo, pouze pro nejmenší děti, k obarvení kávy a k zadělání těsta. Byla tím značně oslabována výživnost stravy, ve které už byl nedostatek bílkovin z masa.

Velmi málo se také užívalo jako zvláštního jídla zeleniny. Zeleniny se užívalo k přípravě polévek, a to především zeleniny kořenové, která se i uschovávala pro potřebu v zimních měsících. Jako doplňku ke knedlíkům nebo bramborám se s oblibou používalo zelí, a to jak sladkého tak kysaného. Jiná zelenina se připravovala pouze výjimečně. V letní době se dělaly syrové saláty hlávkový a okurkový. Pro zimní období se okurky nakládaly. Rajska jablíčka se používala pouze nakládaná v octě [Skalníková, 1959].

Jedlo se třikrát denně a jídlo se připravovalo stejné pro celou rodinu. Větší množství, kvalitněji připraveného, to znamená více omaštěného jídla, dostával otec jako živitel rodiny. Ten měl samozřejmě přednostní právo při jídle. Pokud rodina měla k večeři kávu s chlebem nebo bramborami, pro otce se nechávala část oběda nebo mu bylo jinak přilepšeno. Otec jedl jako první, potom se nejedly děti. Hospodyně obvykle dojíдалa, to co zbylo. S pořadím při rozdělování jídla souvisel i způsob stolování. Otec jidal zpravidla u stolu, děti na lavici u kamen nebo u stolu, ale až potom, co se najedl otec. Pouze v neděli jídla rodina pohromadě u stolu. Jídelní nádobí bylo velmi skrovné. Z talíře jidal otec, děti většinou ze společné mísy. Většina nádobí byla hliněná, vyrobená v blízkém okolí. Všechno jídlo se jedlo lžící.

3.4.5.1 Ukázka stravy všedního dne:

Ráno se snídala žitná káva obílená mlékem, suchý chléb (bandasku s obílenou kávou a chléb nosili muži s sebou na šichtu).

Polévky se nejčastěji vařily zapražené z lojové jíšky, a to buď kmínová, bramborová, nebo zeleninová. Připravovala se i polévka zelná a hrachová. Pro rychlou přípravu byly oblíbené česnečka a skleněná polévka, která se dělala z vody z knedlíků. Ta se osolila, okyselila octem a nalámal se do ní chléb nebo rozmačkaly brambory. Polévková jíška se připravovala jen s nejnútnejším obsahem tuku. Mlékem se polévka zahušťovala velmi zřídka, protože se kupovalo jen v nejnútnejším množství. Chuť polévky se zlepšovala kořením - kmínem, majoránkou, zelenou petrželí, čerstvými i sušenými houbami. Polévka z masa se vařila ve většině rodin pouze v neděli, a to z malého kousku masa, které se pro celou rodinu kupovalo.

Po polévce jedno další jídlo, nejčastěji brambory. Ty se připravovaly různým způsobem, buď vařené ve slupce, nebo šťouchané. S trochou mléka a krup se připravovala nastavovaná kaše. Z brambor a mouky se dělaly bramborové knedlíky s cibulkou, ze

syrových brambor zase chlupaté knedlíky se zelím. Do nich se ale muselo přidávat vejce. Často se připravovaly šklubanky maštěné s mákem nebo polité mlékem nebo sirupem. Všechna tato jídla trpěla nedostatkem tuku. Z černé mouky se pekly placky, vdolky sypané mákem a mazané povidly. Během léta často doplněné lesními plody nasbíranými v lese.

Z obyčejného těsta se pekly karásky zapletené jako houska a sypané solí a mákem.

Z ječné mouky se připravovaly lívance buď maštěné a posypané skořicí nebo mazané povidly. Buchty se pekly v neděli. V létě se plnily jablky, švestkami, hruškami, v zimě povidly, mákem, řídčeji tvarohem, nebo se dělaly prázdné. Připravovaly se i nudle, maštěné a sypané mákem nebo perníkem. Zpestřením jídelníčku byly i luštěniny, kuba – krupky s houbami a v létě a na podzim různá houbová jídla.

Pouze z bílé mouky se připravovaly houskové knedlíky k nedělnímu obědu.

Důležitou součástí jídelníčku byly omáčky, které se podávaly jak ke knedlíkům, tak především k bramborám. Jejich výhodnost v dělnické kuchyni spočívala v tom, že se na ně potřebovalo málo tuku, že svou různou chutí zpestřily jídelniček a s brambory sytily. Snad nejoblíbenější byla omáčka rajská (v octě nakládaných rajských jablíček) „rajskovka“, zpravidla připravovaná k nedělnímu obědu. Ale vařila se i koprová (zapražená i mléčná) cibulová, okurková, houbová a křenová.

Krajovým jídlem se stala „uhlířina“ přinesená z Příbramska. Chutné a výživné jídlo připravené z brambor, do kterých se přidají knedlíky, spíše noky, omaštěné smaženou cibulkou. Kladenským jídlem se staly i „piskorky“. Vdolky pečené na plotně, které se po upečení roztrhly, polily mlékem, posypaly perníkem a pokropily omastkem [Skalníková, 1959].

Skladbu jídelníčku hornické rodiny zásadně ovlivňoval plat muže.

V 70. letech 19. století, kdy byl kladenský pracovní trh částečně nasycen a zároveň se kladenská těžářstva dostávaly do problémů s odbytem uhlí, stagnovaly také platy dělníků v průmyslu. Dělnické organizace se snažily dokázat klesající životní úroveň, např. v roce 1877 vytvořil dělnický časopis Budoucnost modelový jídelniček pro bezdětné manžele, přičemž muž vydělával 18 až 24 zlatých měsíčně.

snídaně: mléko za 3 kr, káva za 2 kr, cukr a cikorka za 2 ¼ kr a chléb za 5kr
(celkem: 12 ¼ kr);

oběd: brambory za 8 kr, sůl na celý den za 1 ¼ kr, mouka na jíšku za 2 kr,

česnek nebo cibule za ¼ kr, chléb za 4 kr (celkem: 17 ½ kr);

večeře: chleba za 5kr, sýr, máslo nebo tvaroh za 5kr (celkem: 10 kr).

Za celý den to bylo 39 $\frac{3}{4}$ kr (kr = krejcar)“ [Žvachtová, 2007].

3.4.6 Oblečení

Mužský oděv byl u horníků pracovní, všední a sváteční. Do práce nosili starý obnošený oděv, košili bez límečku, kalhoty a kabát. Dokud nebyly zavedeny koupelny, chodil horník ve svém pracovním oděvu také domů. Po návratu z práce se horník nejprve umyl a převlékl do všedních šatů. Všední kalhoty se šily z hrubé bavlny a podobných látek. Na cestu do práce nosili horníci čepice.

Sváteční šaty měl horník zpravidla jedny, a to černé, které si pořizoval na svatbu. Tyto sváteční šaty byly pečlivě ošetřovány a ukládány do skříně, neboť musely vydržet dlouhá léta. Horníci v neděli a při různých svátcích a slavnostech, chodily vždy slavnostně oblečení. Hornické uniformy se na Kladensku nosily celkem omezeně, neboť pořízení této uniformy bylo relativně drahou záležitostí.

Ženský oděv byl tvořen sukní a jupkou se zástěrou. Stejně jako u mužů měla i žena jen jeden sváteční oděv. A to v mladých letech svatební, později nějaký tmavší, vlněný. V létě ženy chodily hodně bosy. V botách se chodilo jenom v zimě, a to se nosily vysoké šněrovací boty nebo polostřevíce uzavřené na nártu, s koženou podrážkou. Boty se kupovaly buďto na jarmarku nebo byly vyrobené u místních ševců.

Dětský oděv neměl žádné zvláštní formy. Děti nosily převážně staré, přešívané šaty po starších sourozencích. Šaty pro dívky byly ušity z bavlněné látky, obyčejně vcelku s páskem. Nové šaty se kupovaly nejlevnější v kladenských obchodech. Chlapci dostávali nové šaty obvykle teprve tehdy, až vydělávali. V některých případech teprve až 16-17 letí chlapci, měli své první nové šaty.

Co se týče bot, ty se dětem kupovaly kožené, vysoké šněrovací. Přes léto chodily bosy, jen do kostela chodily v botách. V rodině kde bylo více dětí, neměly všechny děti boty. V zimě se proto stávalo, že některé děti nemohly navštěvovat školu.

Látky i celé oděvy se kupovaly na Kladně na jarmarcích nebo v obchodech. Těžší vlněné látky a mužské oděvy kupovali horníci v tzv. mundurkách, oděvních pokladnách zřízených závody, kde jim byly sráženy z platu. Letní oděvy se kupovaly před velikonoce a to jen pro členy rodiny, které je nutně potřebovali. Zimní oděvy se kupovaly velmi málo, neboť musely vydržet dlouhou dobu [Skalníková, 1959].

3.4.7 Situace ve školství

Industrializace na Kladensku a masivní příliv dělnictva ve druhé polovině 19. století měly velký vliv i na školství.

V roce 1848, tedy před začátkem největší vlny přistěhovalců mělo Kladno, ke kterému patřily „příškolené“ obce Motyčín, Újezd, Štěpánov, Kročehlavy a Rozdělov, pouze tři třídy, které navštěvovalo celkem asi 320 žáků. O té době se počet školních dětí pronikavě zvyšoval. Rozvoj školství tento nárůst nebyl schopen sledovat. Ještě v roce 1853 se v Kladně počet tříd nezměnil a na jednu třídu připadalo 200 žáků. O rok později již téměř 300 žáků [Černý, 1898].

Obtížnou situaci chtělo Kladno řešit postavením nové školní budovy. Požadovalo však od důlních společností, aby nesly náklady na výstavbu. K dohodě nakonec nedošlo, ale jednání způsobily odklad výstavby. Nakonec celý náklad na školní budovu, který byl 56 tisíc zlatých, musely zaplatit obec Kladno a všechny příškolené obce.

Když byl v roce 1863 zahájen provozu této školy, nemohla stačit 1171 dětem školního věku a bylo třeba vyučovat opět v přeplněných třídách v průměru o 112 až 122 dětech. Za deset let se žactvo více než zdvojnásobilo, takže v polovině sedmdesátých let dosahoval počet v jedné třídě průměru 224 až 280. Přesto, když se v obecním zastupitelstvu jednalo o přístavbě školy, některé společnosti proti tomu protestovaly, že takové „velkolepé přístavby“ není potřeba. Teprve, když se v roce 1877 vystavěla druhá kladenská škola, byly vyučovací poměry upraveny poněkud snesitelněji, i když stále ještě počet žáků ve třídě přesahoval sto. Není proto divu, že podle údajů z roku 1890 neuměl v kladenském okrese každý desátý dospělý psát [Kárný; Pěnička, 1959].

Velké potíže, zvláště v zimě a v létě, byly s pravidelnou školní docházkou. V zimních měsících nedocházelo mnoho dětí do školy proto, že neměly dostatečné zimní oblečení a boty. V letních měsících děti často vypomáhaly při polních pracích. Zvláště v období do devadesátých let 19. století, dokud ještě mezi dělníky byla celkově malá uvědomělost, bylo procento dětí nedbale navštěvujících školu značně vysoké. Školní úřady se snažily domluvami a pokutami donutit rodiče, aby posílali děti pravidelně do školy. Jejich snaha se však setkávala s malým porozuměním a pasivitou.

Teprve rozvoj dělnického hnutí v devadesátých letech, spojený se snahou o zvýšení vzdělání dělníků, změnil náhled dělníků na vzdělání. Rodiče posílali děti pravidelněji do školy a stále méně rodičů muselo být napomínáno.

Vzdělání, které mohly hornické rodiny dopřát svým dětem, bylo jen nejnужnější. I když mezi dětmi horníků bylo mnoho nadaných jedinců, byla již návštěva měšťanské školy

v rodinách výjimkou. Jen v těch případech ve vícečlenných rodinách, kde již starší sourozenci byli zaměstnáni a mohli mladšímu bratru poskytnout hmotnou pomoc, chodili mladší sourozenci do měšťanské školy. Dívek z dělnických rodin se na měšťanské škole učilo velmi málo.

Velká část dětí na obecné škole nedosáhla uceleného vzdělání. Rodiče poměrně často do školy děti neposílali, nebo pro ně žádali tzv. úlevu. Úleva se poskytovala dětem z nejvyšších tříd na žádost rodičů v jarních a podzimních měsících, kdy mohly být děti zaměstnány při polních pracích. Procento dětí, které takto na několik měsíců opouštěly školu, bylo značné. Tak např. v roce 1894 z 11.820 dětí všech ročníků kladenských škol 915 dětí dostalo úlevu. Další úlevy požadovali rodiče, pokud jejich dítě dosáhlo 14 let. Děti dovršením 14 roku odcházely ze školy natrvalo i v průběhu školního roku. Některé rodiny v důsledku špatného hospodářského postavení braly děti ze školy ještě dříve, ačkoliv to bylo postihováno.

Mladí chlapci, kteří přišli na šachtu, byli ihned zapřaženi do 12 hodinové práce na povrchu a nikdo se již nestaral o jejich další vzdělání. Ani tehdy, když začali v 16 letech pracovat pod zemí, nedostalo se jim žádného poučení o jejich odborné práci. Učili se pouze od starších a zkušenějších spolupracovníků. Jejich postavení v mnohých partách, kde se starší horník pokládal za jejich nadřízeného, bylo velmi obtížné.

Teprve po roce 1900 se počaly ozývat v dělnickém tisku hlasy navrhuující zřízení hornických pokračovacích škol. Ale i po jejich zřízení, nebyl zájem o jejich navštěvování u mladých horníků takový, jak se přepokládalo. Horníci unavení dlouhou pracovní dobou a navyklí na stereotypy, nevěřili, že by jim návštěva školy a touto cestou získaná vyšší kvalifikace umožnila rychlejší pracovní postup.

Návštěva odborných horních škol, které byly v Příbrami, byla pro chlapce z hornické rodiny téměř vyloučena. Např. Václav Vandrovec z Libušína, který byl synem důlního kočího, pracoval 5 let v dole, než odešel do Příbrami na horní školu. Na škole zpočátku neměl žádné stipendium. Teprve druhým rokem, protože byl nejlepší žák, dostával 30 krejcarů měsíčně. Závod jej propustil jen pod podmínkou, že na něm nebude vymáhat žádnou podporu. Na škole ho vydržovali rodiče. V Příbrami musel žít velmi skromně. Bytné vozil potraviny, aby nemusel za vše platit. Stipendia neexistovala a náklady na dvouroční studium, spojené s pobytem v cizím městě, nemohla rodina unést. Do horních škol odcházeli ponejvíce synové dozorců nebo ti jedinci, kteří si za obětí svých i celé rodiny ušetřili potřebnou částku na studium. To ovšem trvalo několik let a bylo proto velkou výjimkou.

Velkým pokrokem a přínosem pro vzdělání kladenského hornictva byla účast dělnictva v „Dělnické akademii“. Dělnická akademie působila na Kladně od roku 1909 a jejími členy bylo tehdy 615 horníků organizovaných v hornickém odborovém svazu. Přednášková činnost Dělnické akademie a kurzy, které pořádala, značně přispěly ke vzdělání kladenských horníků [Skalníková, 1959].

3.5 Zdraví

3.5.1 Zdravotní poměry a úrazovost

V dolech ani hutích nebyla základní hygienická opatření. Dělníci chodili z práce přes celé město špinaví v těžkých botách nebo dřevácích protože v dolech nebyly umývárny a převlékárny. Nebyla dostatečně zajištěna bezpečnostní opatření [Kárný; Pěnička, 1959].

Až v roce 1905 se na Kladensku se začala poprvé valná hromada delegátů báňského společenstva II. skupiny pro okres Kladno- Slaný poprvé hygienickými a sociálními zařízeními a pořádku na dolech vůbec. První závodní umývárny se začaly stavět v letech 1905-1914 [Dürer, 2006].

Lepší situace nebyla ani v hutích. Hutníci pracovali ve vedru. Nebyla k dispozici pitná voda. Majitelé podniků zaváděli do hutí kantýny, kde prodávali pivo. I z tohoto měli zisk. Dělníci se před škodlivými výpary chránili buď pitím piva, nebo pitím závadné vody. Nedostatečná byla také ochrana očí před žářem z vysokých pecí. Dvanáctihodinové směny se projevovaly na zhoršeném zdravotním stavu dělníků, ve zvýšené nemocnosti a nižším průměrném věku. Jen v letech 1869-1870 utrpělo 12% dělníků takový úraz, který bylo nutno hlásit úřadům. Dvě třetiny dělníků byly alespoň jednou nemocní. Průměrný věk kladenských hutníků, kteří zemřeli v letech 1855- 1864, byl 42,5 roku. Třetina z nich zemřela v důsledku onemocnění tuberkulózou. 13% dělníků zemřelo na úraz nebo na následky úrazu. Na nevhodné pracovní prostředí si stěžovali dělníci kladenských hutí i v roce 1892. Ve válcovně a ocelárně tehdy onemocnělo úžehem 74 dělníků. Například jen v pudlovně bylo 24 nemocných. V květnu byl zabit strojník parních kotlů. Byl zachycen strojem a usmrcen.

Častější zprávy o poměrech na dolech a v hutích se dochovaly z konce 19. a počátku 20. století, kdy vycházel dělnický tisk, který upozorňoval na základní nedostatky bezpečnosti práce. Tyto hlasy se především ozývaly od samotných dělníků, kteří upozorňovali na nedostatky a žádali jejich odstranění. Nápadnější případy byly řešeny urychleně před eventuálními kontrolami nadřízených či inspektorů. Tak například po

zprávě kladenské Svobody o nepořádcích na dole Barré, dala horní správa na tomto dole spravít lavice, vyměnit staré mříže, v tratích vyčistit plíseň, opravit koleje a vyměnit shnilé pražce a podpěry. Následná kontrola žádné závady nenašla, neboť již byly odstraněny [Grobelný, 1986].

Příznačné bylo vyšetřování na dole Průhon roku 1891. Nezkušená obsluhovačka stroje způsobila zranění dělníku Ševčíkovi při vyklápění vozíků na haldě. Ševčík byl odvezen do nemocnice, kde zemřel. Případ vyšetřoval komisař neznalý češtiny. Na dotazy dostával odpovědi, které do němčiny překládal inženýr Huml. Bylo tedy předem jasné, jaké bude stanovisko k příčinám neštěstí. Jen proto si mohli majitelé na tomto dole dovolit nedodržovat bezpečnostní předpisy a nutit horníky pracovat v místech s výskytem metanu. Následkem byly otravy v nejlepším případě lehká přiotrávení [Dürner, 2006].

Vysoké nároky na pracovní tempo a nedodržování bezpečnostních předpisů způsobily i explozi potrubí na dole Thinnfeld roku 1892. Výbuchu padlo za obětí několik horníků. Výbuch následně způsobil zával uhlí, který pohřbil horníka Kliku.

Na dole Engerth byla shnilá výdřeva, nepořádek, uhlí se drancovalo nesystematicky, takže byla ohrožena délka jeho těžby. V důsledku špatné péče o pořádek na pracovišti (nebezpečí závalu, výron plynů) došlo na dolech Rakouské společnosti v roce 1891 k 25 těžším úrazům.

Řada neštěstí horníků se přihodila v důsledku nedostatečného zajišťování obsluhy a v důsledku úsporných opatření. Dělnický tisk do této kategorie počítal např. v roce 1893 těžké zranění horníka Brejchy na dole Jan u Libušína a usmrcení horníka Vajgra na dole Mayrau, dále zranění horníků Oliče, Zimy a Jiráka na dole Ronna.

Od roku 1895 zavedl hornický odborový tisk rubriku pojednávající o úrazech a usmrcení horníků při práci. Vytýkal podnikatelům velký podíl na strádání, dřině a mrzačení dělníků. Jen za rok 1894 uvedl z Kladenska 38 případů vážnějších a těžkých zranění a 10 případů smrtelného zranění nebo zabití. Mezi doly Barré, Bresson, Max, Mayrau, Ronna a Thinnfeld nejhůře dopadli doly Thinnfeld, Mayrau a Ronna. Důl Thinnfeld s 13 zraněnými a 1 zabitým, Mayrau s 9 těžce zraněnými a 3 zabitými a Ronna s 6 těžce zraněnými a 1 zabitým horníkem. Ve Vojtěšské huti došlo k zranění dvou a zabití jednoho dělníka. Dělnický časopis Na zdar tvrdil, že tyto případy jsou důsledkem nezajištění bezpečnosti a nedostatečném počtu dělníků na pracovištích.

Lepší situace nebyla ani na počátku 20. století. Spěchalo se při stavění výdřevy, zpevňovaly se úkolové sazby, čímž se zmenšovala opatrnost dozorců i dělníků. Následkem

toho byl v roce 1904 výbuch plynu na dole Thinnfeld, při kterém byli dva horníci usmrceni, jeden těžce zraněn a lehce byli zraněni i závodní inženýr a naddůlní.

Série neštěstí vyprovokovala časopis kladenská Svoboda ke kritickému vystoupení v roce 1907, a o dva roky později také dělnický časopis Na zdar. Ten odsoudil praxi, která všechny úrazy připisovala dělníkům. Žádný inženýr ani dozorce nebyl nikdy volán k odpovědnosti. Obvinil správy dolů, že dělají všechno proto, aby oklamaly vyšetřujícího komisaře.

Kladenská Svoboda se v roce 1905 pokusila statisticky zachytit úrazy a zabití. Vypočítala, že v kladenských dolech a hutích bylo zmrzačeno 91 dělníků, dalších 17 bylo zraněno smrtelně nebo na místě zabito. Daleko větší podíl měli doly – 96 případů, kdežto hutě 12. Největší počet případů na doly Rakousko – Uherské státní společnosti: Thinnfeld 18, Ronna 18, Barré 12, Engerth 8 a Bresson 2, celkem 58 případů (tři smrtelné a zabití). Na dolech Jan a Schöller v Libušíně patřících Pražské železářské společnosti došlo k 14 případům (z toho 4 smrtelná zranění), kdežto na dolech Buštěhradské společnosti: Ferdinand, František Josef, Tragy) k 8 případům (3 zabití).

I přes ostrou kritiku poměrů na pracovištích se tyto případy vážných zranění a úmrtí množily. Časopis Na zdar o nich psal v rubrice Úděl horníků. Příčiny zranění: padající kamení, vykolejení důlních vozíků, smýknutí na vlhkém podlaží, špatný dohled atd.

Po roce 1900 se k důlním neštěstím díky elektrifikaci dolů přidávaly také úrazy a úmrtí spojené se zasažením elektrickým proudem. Odborový tisk popisoval okolnosti úrazů a úmrtí na šachtách. Nejčastěji bylo opakováno jméno dolu Barré, dále Thinnfeld, Theodor, Schöller, Ronna, Ferdinand, Bresson, Mayrau. V této souvislosti je kladenský revír charakterizován jako jeden z nejhorších: „Kladno možno zařadit na místo nejbohatší na zločiny, které mají svůj původ nenasytnosti kapitalistické“.

Bohužel k velkým důlním neštěstím docházelo i na začátku 20. století. V březnu roku 1913 došlo v Kladenském revíru na dole Max. Vinou důlní správy, která otálela s opravou chatrných stěn důlní jámy, se porouchala těžní klec a obrovskou rychlostí sjela do prohlubně. Tehdy 22 horníků utrpělo velmi těžká zranění.

Jak často zdůrazňoval dělnický tisk, hledaly vyšetřující orgány vinu, především na straně postižených dělníků. Podnikatelé ovlivňovali horní inspektory, aby postih podniku byl pokud možno co nejmenší nebo žádný. To mělo důsledek i na vyplácení úrazových rent.

K úpravě nemocenského pojištění došlo až 4. ledna 1917, jímž se mění zákon o nemocenském pojišťování dělníků z 30. března 1888. Tímto říšským zákonem byl zrušen podíl dělníků na pojišťovacím příspěvku, který přešel zcela na zaměstnavatele.

Kromě úrazů postihovala horníky nebezpečná nakažlivá nemoc zvaná červivka, která se šířila ve všech revírech. Obrana před touto nemocí ztížila život mnoha horníkům. Na Kladensku byly zavedeny prohlídky, které noví uchazeči o práci museli řádně zaplatit. Vrchní lékař Pražské železářské společnosti dr. Ellbogn požadoval za jednu prohlídku až 20 Korun. Tyto prohlídky nařizoval revírní úřad ve Slaném. Výše poplatků byla tak vysoká, že se řada dělníků musela vzdát zaměstnání.

Podle úředních hlášení bylo za čtvrt století činnosti nemocnice Pražské železářské společnosti od roku 1888 do roku 1913 ve všech jejích hutních provozech zraněno 75 000 dělníků a zabito 300 osob. Na jednoho dělníka tedy připadalo 7 – 8 úrazů a každý třicátý dělník zemřel následkem úrazu.

Nuzné poměry, v nichž žili kladenští horníci, se promítaly také do života jejich rodin. Úmrtnost rodinných příslušníků byla stále vysoká, třebaže v 90. letech značně poklesla v důsledku zvýšení úrovně lékařské vědy a zlepšení zdravotně-hygienických podmínek např. rozvodem pitné vody v roce 1891, kanalizační sítě aj. Řádila tuberkulóza plic, záněty dýchacích cest, u dětí střevní katary. Příčinou tohoto stavu byly jednak chudoba hornických rodin, jednak nedostatečná zdravotní péče. Nemocenskou péči poskytovali důvěrní lékaři nemocenských pokladen a závodní nemocnice Pražské železářské společnosti. Vedle lékařské péče vyhledávali horníci, ale zejména jejich ženy, lidové léčitele, nebo využívaly tradiční domácí medicínu.

V té době zabezpečovali v Kladně lékařskou pomoc dva lékaři a od roku 1900 ještě navíc jeden školní lékař. Ti se starali zároveň o obecnou hygienu města. Kromě bezplatného ošetření nemocničním lékařem se za lékařskou pomoc platilo.

Zajímavý je pohled na délku nemocnosti. Od roku 1893 vykazovalo nejdelší dobu nemocnosti právě Kladensko. Tato doba se prodlužovala v dobách hospodářské krize a stoupala zejména po roce 1900 [Grobelný, 1986].

Celkové poměry v průmyslových oblastech - stálý nedostatek výživné stravy a zoufalé bytové poměry všech vrstev dělnictva, nedostatek základní hygieny a zdravotní péče, vysoká nemocnost a úmrtnost dělníků v železárnách i dolech – ať již na tuberkulózu nebo při četných úrazech [Kárníková, 1965].

3.5.1.1 Zdravotní situace u dětí

Mimořádně vysoká byla úmrtnost dětí do jednoho roku. Z 1000 narozených dětí zemřelo do jednoho roku v letech:

Tab. 5. Úmrtnost dětí do jednoho roku

Rok	Počet	Rok	Počet
1889	220	1893	253
1890	242	1894	264
1891	256	1895	161
1892	286	1896	278

Kárný; Pěnička, Sto let kladenských železáren

V těchto letech se tedy jednoho roku nedožilo ani každé čtvrté dítě. Zajímavé je srovnání úmrtí u dětí okolo roku 1859. V Kladně v této době připadá na 1000 narozených dětí jen 18,6 úmrtí do jednoho roku.

Lepší situace nebyla ani u dětí školního věku. O tom pokládá zpráva školního lékaře za rok 1900-1901 MUDr. Bauma. Na Kladně byly 4 školní budovy s celkovým počtem 2 690 dětí. Z toho 1 626 dětí na tom bylo zdravotně dobře. 915 dětí mělo lehké zdravotní problémy, a 149 dětí na tom po zdravotní stránce nebylo dobře.

Lékař u některých školních dětí zjistil abnormální nálezy jako chudokrevnost (13 dětí), křivice (48 dětí), tuberkulóza (26 dětí), padoucnice (4 děti), slabší inteligence (48 dětí), zkřivená páteř (21 dětí), zánět kloubu kyčelního (6 dětí), svrab (2 děti), katar spojivek (57 dětí), zánět rohovky (14 dětí), šilhání (46 dětí), výtok z uší (36 dětí), kýla (2 děti), vada srdeční (3 děti), ekzém (35 dětí), prurigo – neinfekční, svědivý zánět kůže (12 dětí) [Baum, 1902].

Podobná situace byla také v pozdějších letech, jak dokládá zdravotní zpráva MUDr. Neumana, školního lékaře na školách obecných a měšťanských v Kladně v roce 1913-1914. Uvádí v ní, že dobrý všeobecný vývoj shledal jen u 47% dětí. Na obecných školách bylo v roce 1914 postiženo tuberkulózou plic 10,6 % a ostatními nemocemi plic 4,2% žáků. Křivici trpělo 22,5%, zkřivením páteře 10,5% a chudokrevností 13 % žáků. Snížená zraková ostrost byla zjištěna u 17,2% žáků. Lékař dokazuje přesvědčivými čísly, že tímto vysokým procentem jsou viny malé a špatně osvětlené učebny. To bylo zřejmé z toho, že se krátkozrakost téměř nevyskytovala u dětí, které navštěvovaly novou školu, zatímco ve školách starých dosahovala až 35% [Kárný; Pěnička, 1959].

3.5.2 Ceny základních potřeb

Ceny potravin a dalších kvalitativních složek (např. oblečení) velmi podstatně ovlivňovaly kvalitu života dělnictva. Na cenách záleželo, jak kvalitní bude strava dělnických rodin, jaká kvalita bydlení a další kvalitativní prvky.

Důležitým faktorem pro utváření reálné mzdy byly ceny základních životních potřeb, hlavně potravin, šatstva, bytů a otopu. Tyto ceny nepředstavovaly stálou složku ve vydání dělnických rodin, protože se v závislosti na úrodě a výrobě měnily, klesaly nebo stoupaly. V prvním případě by to teoreticky znamenalo vzestup životní úrovně dělníků a jejich rodin. V praxi zpravidla následovaly snahy o stlačení mezd. Stoupání cen pak mělo za následek růst nespokojenosti dělníků a předkládání požadavků na zvýšení mezd, ať už šlo o formu peněžní nebo deputátní. Tvorba cen nebyla řízena celostátně, ale podléhala zákonu nabídky a poptávky. Takže výrobci měli zájem na takových cenách, které by umožňovaly provoz a rozkvět podniku, a samozřejmě růst zisku. Stát v podstatě nedržel ochrannou ruku nad masami spotřebitelů, jejichž výdělkové možnosti byly většinou minimální.

Cenový vývoj byl nestálý a těžko předvídatelný. Např. ceny pšenice, žita, ječmene, hrachu, brambor a dřeva od roku 1850 do roku 1880 stoupaly, zatímco u piva a tvarohu došlo k poklesu cen. V letech 1890 až 1900 začal pokles cen, avšak v mezidobí 1900-1910 došlo k novému vzestupu cen až na úroveň roku 1866 (kromě pšenice, dřeva, piva a tvarohu, které byly levnější). Pohyb cen se pochopitelně týkal i ostatního zboží a výrobků, které produkovali dělníci v hutích, strojárnách, dolech i drobných živnostenských podnicích na území kladenské průmyslové oblasti. Dalo by se namítat, že pro horníky zvýšená cena uhlí nehrála až takový vliv, protože horníci dostávali deputátní příjem uhlí, ale za prvé nedostávali příjem uhlí všichni a navíc ne všichni stejní. A za druhé přidělaný deputát zpravidla nepostačoval a bylo nutno přikupovat. Právě v době, kdy stoupaly ceny uhlí a železa na domácím i zahraničním trhu, se neměli podnikatelé k tomu, aby zvyšovali platy většiny svých zaměstnanců. Přitom zvýšené ceny uhlí se plně odrazily v rozpočtu každé rodiny i koncových výrobků a zboží.

V roce 1856 stála v Kladně libra hovězího masa 11-12 krejcarů, o deset let později už 24 krejcarů a v roce 1870 to bylo 30 krejcarů. Mzdy se zvýšily pouze nepatrně, takže 100-180% zdražení masa stlačilo reálné mzdy hodně nízko. U pšenice, žita a brambor pokračovalo zvyšování daleko mírnějším tempem, rozhodně se však mzdy za tímto přírůstkem opožďovaly.

Tab. 6. Ceny některých vybraných komodit

Komodita	V roce 1847 ve zl.	V letech 1858-1867 ve zl.
Pšenice	18,5	22,3 – 25,4
Žito	15,0	17,2-20,9
Brambory	4,4	4,9 – 6,3

Dürer, Dobývání uhlí na Kladensku

Přitom docházelo ke konjunktuře průmyslové výroby a rostoucí zaměstnanosti dělnictva. Ale např. od roku 1866 ve Vojtěšské huti klesaly počty dělníků a krize se naplno projevila v roce 1873. Ta s sebou přinesla i snížení mezd.

Do roku 1877 klesly hornické mzdy na Kladensku z 30-40 zlatých na pouhých 18 - 24 zlatých měsíčně, u mladších horníků ještě více. V té době potřeboval horník pro zajištění základních životních potřeb, kromě potravin, ročně cca 142 zlatých. To platilo pouze u dělníka ženatého a bezdětného. Chudá denní strava stála nejméně 40 krejcarů denně, to je 146 zlatých ročně. Pro dva lidi tedy 292 zlatých. Při maximálním výdělků horníka 24 zlatých za měsíc, si mohl vydělat za rok 280 zlatých. Tento rodinný rozpočet nepočítal vůbec s masem, nápoji a byl vskutku minimální. I slušně vydělávající horníci stáli před vážnými problémy jak zajistit obživu rodiny, v případě, že měli několik dětí. Základní potraviny jako obilniny, luštěniny a brambory se postupně prodražovaly a znehodnocovaly tak mzdu horníků [Dürer, 2006].

Základní potraviny jako obilniny, luštěniny a brambory se postupně prodražovaly a znehodnocovaly tak mzdu dělnictva v kladenské průmyslové oblasti.

Následující tabulka ukazuje několik druhů potravin (údaje uvedeny v rakouské koruně)

Tab. 7. Ceny vybraných druhů potravin

Rok	1850	1866	1870	1880
Pšenice	13,20	20,96	22,88	22,28
Žito (K)	9,20	15,36	17,20	20,76
Ječmen (K)	9,36	11,68	13,60	15,04
Hrách (K)	8,40	19,60	20,44	18,34
Brambory (K)	-	3,76	4,68	4,96
Tvaroh – 1 libra (K)	-	0,20	0,28	-
Máslo – 1 libra (K)	-	1,08	1,40	1,40
Pivo – 1 libra (K)	0,22	0,51	0,56	0,16
Dřevo – 1 sáh (K)	3,74	6,34	6, -	7, 50

Grobelný, Historie a současnost 6.

Zdražování potravin i jiných výrobků pokračovalo i na počátku 20. století. Do cenových poměrů se promítla hospodářská krize i deprese v letech 1901-1904.

Dalším finančním výdajem pro dělnickou rodinu byly výdaje na bydlení. Dělníci se svými rodinami bydleli v jednoduchých bytech, často jen v jedné místnosti, v lepších případech v jednopokojových bytech s kuchyní. Dělníci většinou bydleli u větších rolníků v okolí či u domkářů. Později k zajištění stálých zaměstnanců začali společnosti stavět závodní byty. Důlní společnosti nedřívě stavěly dělnické kolonie pro své zaměstnance, ale později jim začali půjčovat peníze na stavbu vlastních domků, jako například Pražská železářská společnost roku 1873 z fondu bratrské pokladny na půjčku vlastních domků. Dělníci z půjčených peněz odváděli šestiprocentní úrok. Ke stavbě domku ale potřebovali 200 až 300 zlatých vlastního kapitálu. O půjčky se tak mohli ucházet spíše movitější dělníci.

Ani nájemné ale nebylo levné. Podle dělnických listů z roku 1871 platili horníci na Kladensku měsíčně nájemné 3,15 zlatých, což při výdělku 24 zlatých nebyla zanedbatelná částka. V roce 1877 odhadoval dělnický tisk nájemné na byt minimálně 50 zl. ročně, což představovalo mzdu dělníků minimálně na dva měsíce [Grobelný, 1986].

3.5.3 Veřejně prospěšné stavby

3.5.3.1 Voda

Než se začal na Kladensku rozvíjet průmysl, byla spotřeba vody v Kladně i v době trvalého sucha dostatečně pokryta. Avšak počet obyvatelstva se od 50. let 19. století neustále zvyšoval, zatímco počet kašen a studní zůstal stejný. Nedostatek vody se prohluboval i nárůstem výstavby, spotřebovávajícím velké množství vody. Kromě toho doly odsávaly podstatnou část podzemních vod a ubíraly je kladenským studnám [Kárný; Pěnička, 1959].

Zdroje vody byly u města s několika tisíci obyvatel nedostatečné. Například u studny proti dnešní sokolovně během léta dlouho do noci stávaly zástupy žen, aby se na ně dostalo alespoň vědro vody. Podle toho také vypadala hygienická situace. Tyfus byl ve městě stálým hostem. Vzhledem k dalšímu zakládání a prohlubování dolů bylo potřeba zajistit dostatek vody a proto bylo třeba zajistit přívod pitné vody z větší vzdálenosti.

Tehdejšího člena radnice města Kladna Jaroslava Hrušku a pozdějšího starostu, který byl zároveň lékař, otázka nedostatku vody zvláště trápila [Vykouk, 2015]. Městský úřad žádal ředitelství dolů k jednání, bohužel neúspěšně. V protokolech schůzí městské rady se uvádí, že společnost odmítla přispět na stavbu obecních studní. Městská rada se po marných jednáních v roce 1874 usnesla stavbu vodovodu odložit do té doby, než selepší stav obecního rozpočtu. Jaká tím vznikla situace, dokládá dopis uveřejněný v roce 1880 v

Dělnických listech „z Nového Kladna, kladenského předměstí, které v té době mělo 300 domů a bylo úplně bez vody, ač bez ní „ani zvíře obstát nemůže“ [Kárný, Pěnička: 1959].

Protože hloubení šachet narušilo podzemní prameny a mnohé studny začaly vysychat, do městských kašen byla z nouze zavedena voda z dolu Amálie a posléze voda z dolu Engerth, což ale v dlouhodobější perspektivě pro zásobování obyvatel nestačilo. V roce 1891 byl proto vybudován městský vodovod se studnami u Velké Dobré a vodárnou na Kožově hoře. Původně bylo ve městě na vodovod napojeno 24 stojanů a 32 hydrantů. Tento počet se ale každým rokem zvyšoval. Vzhledem k neustálému narůstání počtu obyvatel a nové výstavbě přestávaly původní zdroje pitné dostačovat. Proto byly neustále hledány nové, většinou ale málo vydatné, takže v dobách sucha nestačily [Kuchyňka, 2010].

Nedostatek vody pro Kladno byl trvalého charakteru a teprve ve druhé polovině 20. století se městu podařilo nedostatek vody vyřešit.

3.5.3.2 Kanalizace

S výstavbou vodovodu souviselo i budování kanalizační sítě v centru města. Až do konce 19. století tekly srážková voda i splašky Dlouhou ulicí na náměstí, pak podél tehdejší radnice do Lázeňské ulice a odtud panským sadem ven z města. Protože se kladenské náměstí svažuje od západu k východu, byla v jeho horní části strouha hluboká až 4 metry. Domy proto mnohde byly spojeny s ulicí dřevěnými můstkami. Tuto přirozenou trasu odpadních vod sledovala i nově vybudovaná městská kanalizace, k níž přibyla jen stoka odvádějící vodu z náměstí, kde byl pod Mariánským sousoším rybníček o rozměrech 20x20 metrů. Stoka vyústovala v Huťské ulici. Souběžně s vybudováním kanalizace byly také vydlážděny hlavní městské ulice [Hruška, 1902].

Na Kladně se neseťkáme se starými historickými objekty z oblasti stokování a čištění odpadních vod. Dílčí nahodilě vybudované kanalizace z první poloviny minulého století, které sloužily k odvodňování jednotlivých stavení nebo ulic, byly většinou nahrazeny pozdějšími soustavnými kanalizacemi, nebo se v ojedinělých případech staly součástí stokové sítě [Broncová, 2002].

Obecní půjčka, která byla čtvrt milionu tehdejších zlatých – kterou si obec půjčila pro stavbu vodovodu, kanalizace s dlažbou a také na budoucí stavbu radnice. Mohla se zdát poměrně vysokou částkou, ale obec ji brala jako nutnou investici do své infrastruktury [Uden, 1926].

3.5.3.3 *Městské osvětlení*

Dne 27. září 1869 se poprvé rozsvítilo osvětlení petrolejové. Petrolejové osvětlení se tehdy občanům velmi zamlouvalo. Odložili ruční lucerny, které při večerních pochůzkách po městě s sebou nosili, aby viděli na cestu. Počet lamp rozmístěných po ulicích města se postupně zvyšoval. Jejich rozsvěcování a udržování prováděli sjednaní lampáři, a tak vedle všeobecného užitku pro veřejnost přineslo veřejné osvětlení některým lidem i obživu [Řach, 1967]. Petrolejové osvětlení sloužilo až do roku 1899, kdy hospodářská prosperita města umožnila vybudovat ve městě i veřejné elektrické osvětlení. Elektrárna byla zřízena na jižním okraji města, aby komín, strojovna a kotelna byly postaveny mimo poddolované území. Rok 1899 se stal pro Kladno významným, neboť se večer po městě poprvé rozsvítilo celkem 20 obloukových lamp a 240 žárovek. Hlavním odběratelem elektřiny se stalo veřejné osvětlení na náměstí a Královské třídě až k Sokolovně, z toho zhruba polovina svítila celou noc a druhá část do půlnoci. Na elektrárnu byly zpočátku napojeny i některé veřejné budovy a výjimečně i domácnosti. Elektrické energie se v té době využívalo i k pohonu motorů, které ale měly z dnešního pohledu zanedbatelný výkon [Kuchyňka, 2010].

3.5.3.4 *Ústavy humanitní*

K měnící se tváři města přispělo i založení Okresní všeobecné veřejné nemocnice císaře Františka Josefa I. Do té doby byly v Kladně pouze závodní nemocnice, a to nemocnice rakousko-uherské společnosti Státní dráhy, se sídlem na dole Kübeck a nemocnice pro zaměstnance Pražské železářské společnosti na bývalém dole Thinnfeld. O stavbě okresní nemocnice bylo rozhodnuto až v roce 1901. Poněkud za městem směrem k Rozdělovu byla postavena novorenezanční budova architektů Alfreda Ludwiga a Aloise Zázvorky. V roce 1903 byl postaven komplex budov, do něhož vedle centrální stavby s mužským a ženským oddělením patřily infekční pavilon, pitevna a kaple.

Okresní nemocnice byla připravena přijmout první pacienty v roce 1903. Kladenští radní měli šťastnou ruku i při volbě prvního primáře. Stal se jím mladý a nadaný chirurg MUDr. Bohuslav Niederle (1873-1963), jemuž se podařilo zajistit úřadu věhlas [Veverková, 2008]. Při svém otevření měla kladenská nemocnice 7 oddělení s celkem 60 lůžky. Kromě lékařů zde jako ošetřovatelky pracovaly řádové sestry [Kuchyňka, 2010].

K roku 1898 můžeme najít na Kladně tyto **humanitní ústavy**:

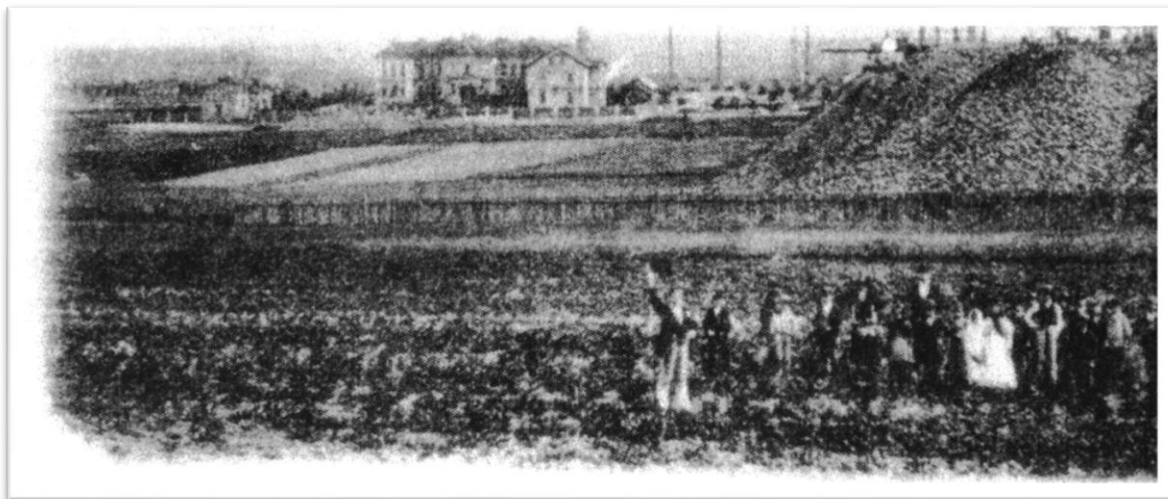
Chudobinec obecní

Městská soukromá nemocnice

Chudobinec velkostatku (Dlouhá třída čp. 104)

Nemocnice Rakousko-Uherské společnosti státní dráhy (u dolů Kúbeck)

Nemocnice Pražsko-železárenské společnosti

Obr. 7: Nemocnice PŽS u dolu Thinnfeld. Zdroj: Kladenský tulák

Okresní nemocniční pokladna (Tyršova ulice, čp. 1020)

Nemocniční pokladna živností stavebních (Tyršova ulice čp. 1411)

Okresní stravovna- zároveň ústav pro bezplatné opatření práce a služby dělnictva obojího pohlaví.

Komité pro stravování chudé školní mládeže

V té době byli na Kladně dva lékárníci [Veselý, 1989].

3.6 Společenský život

3.6.1 Postavení dělníků ve společnosti

Dělníci, kteří přicházeli za prací do Kladna z různých částí Čech, neměli žádný vztah k původnímu zemědělskému obyvatelstvu. Tyto vrstvy žily každá odlišným způsobem života. Bylo to dáno především různými společenskými postavením. Horníci a dělníci, kteří žili v dělnických koloniích, nechtěli mezi sebou ani úředníky a dozorce. Žili pro sebe, vytvářeli si své spolky, postupem času na Kladensku začaly vznikat také dělnická hnutí, dělníci si pomáhali a žili jako uzavřená společnost.

3.6.2 Společenský život kladenských horníků

Velkým přílivem nového obyvatelstva, byly narušeny staré způsoby společenského života na kladenských vesnicích i v samotném Kladně. Zemědělské obyvatelstvo se

uzavřelo do svých hospodářství a odlučovalo se od nového, dělnického obyvatelstva. U nových obyvatel trvalo nějakou dobu než se na Kladně a v okolních vesnicích usadili. Mladí horníci bydleli převážně v nájmu u starších horníků nebo přespávali na šachtách. Společenským střediskem těchto horníků byly hospody. Těch bylo v tomto období velké množství. V Kladně bylo v roce 1869 32 hospod, v hornické obci Stehelčevsi v r. 1876 bylo na 76 domů, 5 hostinců a 3 nálevny. Alkohol byl velikým zlem. Zvláště ve dnech výplaty byly hospody plné a mnozí horníci tam nechávali celou svou mzdu. U jednotlivých dolů měli hospody původně v nájmu štajgři (důlní dozorcí). Jelikož alkoholismus měl vliv i na výkonnost horníků, převzaly hostince důlní společnosti, které udělaly z těchto hospod závodní kantýny. Tyto kantýny byly dalším příjmem společnosti.

Hornické rodiny, které se na Kladně usadily, si začaly vytvářet svůj společenský život. Ve skladbě společenského života se objevují tři linie. Nově přicházející horníci navazovali hlavní zvykoslovné slavnosti, které si přinášeli ze svých původních domovů. Vybírali si ty nejveselejší, které sdružovaly větší kolektiv. Další složkou hornického společenského života byly stavovské slavnosti, jako například hornické parády. Ty měly starou tradici již z rudných revírů, a byly těžaři udržovány i v uhelných revírech. Poslední linií bylo vytváření společenského života formou organizační a kulturní činnosti dělníků v dělnických spolcích [Skalníková, 1959].

Až do padesátých let se společenský život na kladenských vesnicích a v městečku Kladně příliš nelišil. Vesnice žily jednotvárným životem, určeným pracovním koloběhem průběhu zemědělského roku [Kuča, 1997]. Jen několikrát do roka o svátcích, se život na Kladně rozveselil. S těmito svátky se spojovaly různé slavnosti, obyčeje a tance. Nejvýznačnější dni v roce, kdy se celá vesnice bavila a radovala, byly pouť a posvícení.

Když se usadili na kladenských vesnicích horníci, také oni slavili pouť a posvícení. U horníků bylo posvícení nejslavnostnějším dnem v roce. V neděli při posvícení horníci zvali na tento den kamarády ze sousedních vesnic a známé, pohostili je, zašli s nimi do hospody. V pondělí, v hospodě probíhala tancovačka. Hornické posvícení bylo neméně slavné a ještě družnější než posvícení sedláků, kteří se scházeli v jiných hospodách než horníci.

Horníci se zúčastňovali i jiných slavností a zvyků, které se na Kladensku udržely z dřívějších dob, a které většinou byly známy a rozšířeny i v krajích, odkud horníci na Kladensko přišli.

Z těchto zvyků a obyčejů se na Kladensku nejhluchěji slavil masopust. V hornických obcích bylo pořádání masopustního průvodu hornickou záležitostí. Např. v

Brandýsku vycházel maškarní průvod z velké hornické kolonie a ubíral se na dolní konec obce, kde bylo až do devadesátých let 19. století převážně zemědělské obyvatelstvo. Po průvodu obcí zašli účastníci do hornického hostince, kde byla pak zábava. Po masopustním úterý, kdy děti měly volno ve škole a mladí horníci si vzali v práci volno, aby se mohli zúčastnit masopustního veselí, bylo období půstu. I v hornických rodinách byla přísně dodržována církevní nařízení, i když vztah k církvi se od devadesátých let poměrně zhoršil. Dalším církevním svátkem, který byl určen především dětem, byly Velikonoce.

Tradiční jarní zábavou mládeže byly máje. Tato jarní slavnost, se slavila na Kladensku i Slánsku ještě před zprůmyslněním. Tehdy to bývala slavnost, kterou pořádali mladí sedláci. Se změnou charakteru kladenských vesnic, v nichž postupem času převládalo dělnictvo, přešla tato slavnost na dělnickou mládež. Ještě v osmdesátých letech se slavily máje první květnovou nedělí. Od roku 1890, kdy začali slavit 1. máj, se máje posunuly na další květnové neděle. V obcích, kde byla horní správa, stavěla se až do r. 1900 vysoká máj před budovou horní správy. Tak tomu bylo ve Vrapicích i v Brandýsku, kde stála jedna máj „na place“ před hornickou kolonií a druhá před horním ředitelstvím. Vrcholky májí byly spojeny dlouhým barevným fáborkem.

Další slavnosti a obyčeje v průběhu roku nebyly již takovou hromadnou zábavou jako posvícení, masopust a máje. Zimní obyčeje o Mikuláši a vánocích odehrávaly se v rodinném kruhu a neměly na Kladensku žádné zvláštní formy. Nadělování dárků, které je hlavní událostí obou těchto svátků, bylo v hornických rodinách velmi skromné, vzhledem k hospodářským poměrům. Mikulášskou nadílkou bylo trochu ovoce, výjimečně cukrátko, na vánoce byly podělovány pouze děti, a to potřebnými předměty. Vánoční stromky nebo alespoň zelené větvičky byly ozdobeny, papírovými ozdobami, jablky a ořechy. Na vánoce na Štěpána a v lednu na Tři krále chodily děti z hornických rodin koledovat [Skalníková, 1959].

3.6.3 Hornické parády

Hornické parády byly zbytkem stavovských zvyklostí horníků, jejichž kořeny pocházejí již ze středověku. Tehdejší výjimečné postavení horníků se projevovalo i tím, že při určitých příležitostech vystupovali horníci jako organizovaný celek. Jejich stejnokroje, upravené podle pracovní hierarchie, byly doplňkem jejich hromadného vystoupení.

Z konce 18. a počátku 19. století se objevují zprávy o hornických slavnostech – „parádách“ z největšího rudného revíru té doby – z Příbrami. Tam se hornické parády

rozrostly do takové šíře, že se staly jednou z nejvýraznějších složek, charakteristických tamější hornický společenský život.

Úkolem parád, bylo upevňovat stavovské sebevědomí horníků, udržovat úctu a vděčnost k nadřízeným a poskytnout lidovým masám podívanou, která by zastřela obtíže hornického povolání.

V původních hornických revírech byly hornické parády součástí hornických tradic. Ale v uhelných revírech, které vznikly již na jiných výrobních a společenských vztazích mezi zaměstnavateli a dělníky, byla situace jiná. Horníci v těchto revírech přicházeli většinou ze zemědělského prostředí a již tak nelpěli na „výsadách“ stavovství, jako staří horníci. K masovému účinku parád nezbytně patřila i hornická uniforma. Někteří nově příchozí horníci ji již nepokládali za nezbytnost a nepoživovali si ji.

Kladenské závody se snažily tuto starou hornickou zvyklost udržovat. Buštěhradská vrchnost a později hlavně společnost buštěhradské dráhy. Ve Vrapicích se pořádaly parády na Boží tělo, na sv. Prokopa a k oslavě narozenin císaře. Účast horníků byla sice masová, ale jejich poměr k těmto parádám byl již jiný než v rudných revírech. Účast na parádách byla povinná, jako stavovskou výsadu ji však cítili jen starší horníci, zvláště ti, kteří pocházeli z rudných revírů. Horníkům, kteří byli v uniformě, se za účast na parádě platilo dvakrát tolik co ostatním horníkům. Celý průběh parády byl podívanou a společenskou událostí pro horní panstvo, ale také pro samotné obyvatele. Neodmyslitelnou součástí parád byla hornická hudba. Pro hornické obyvatelstvo byly parády zpestřením všedních dnů.

S rostoucím dělnickým hnutím však rostla i nechuť horníků k této povinnosti, předstírající jejich stavovskou nadřazenost. Také dělnický tisk žádal horníky, aby upustili od těchto panských slavností. Horní úřady se sice snažily pokračovat v parádách, současně měly obavy, že by masové sdružování horníků mohlo mít nežádoucí efekt. Když pak v roce 1889 došlo na Kladně k událostem tzv. „krvavého“ Božího těla, přestala být vyžadována účast horníků na tomto svátku. Po roce 1900 zanikly parády i k dalším příležitostem [Skalníková, 1959].

3.6.4 Dělnické spolky

Podpora horníků a jejich rodin, podpora vzdělanosti a kulturní život vedly k zřizování dělnických spolků.

Šedesátá a sedmdesátá léta 19. století byly obdobím, kdy se ve městech a i mnohde na venkově zakládaly české národní spolky. Byly to pěvecké, čtenářské i divadelní spolky,

ve kterých se rozvíjel český společenský život. Také na Kladně se vytvářely takové spolky. Byl to především čtenářský spolek založený r. 1862, z jehož kroužku vyrostl spolek Budislav, stojící po léta na čele kladenského společenského života. Dělníci byli členy i dalších spolků [Skalníková, 1959].

Ve všech stanovách muselo být uvedeno, že spolek se nezabývá otázkami politickými ani náboženskými. Zakládání politických spolků v této době nebylo možné, neboť podle císařského patentu z listopadu 1852 nebyla povolena činnost spolků s účely politickými a sociálními. Politické organizace bylo možné zakládat až od listopadu 1867, kdy vydáním prosincové ústavy a nového spolkového zákona bylo povoleno zakládání politických spolků. I když zakládání spolků bylo provázeno řadou omezení, například nemohly se zakládat filiálky a svazy a vstupovat do spojení s ostatními spolky, znamenalo významnou změnu politického života [Janák, 1961].

Společenské důvody a odlišné hospodářské postavení vedlo horníky k zakládání vlastních spolků. V těchto spolcích se mohli sdružovat a spolky jim pomáhaly v jejich životě. Proto také byly zakládány dělnické podpůrné spolky, jejichž účelem byla podpora v nemoci, stáří a při úmrtí, které se stávaly i středisky jejich společenského života. Takové spolky byly zakládány již na počátku sedmdesátých let. Byl to např. dělnický podnikatelský spolek „Oul“. Kladenský Oul byl založen v roce 1868. Později v roce 1872 Buštěhradský Oul. Avšak tyto Ouly neměly dlouhého trvání a zanikly společně s pražským ústředím. Vedle těchto Oulů byly zakládány také první dělnické podpůrné spolky. V Kladně-Dubí to byl v r. 1871 Spolek vzájemně se podporujících řemeslníků a horníků „Berla“, který měl více než 130 členů, v Buštěhradě Dělnický svépomocný spolek „Kruh“, který měl krátce po založení přes 300 členů, vesměs horníků. Ve Stehelčevsi v r. 1872 byl založen Spolek vzájemně se podporujících dělníků „Vlastimil“, který měl 48 zakládajících členů [Skalníková, 1959].

Tito členové vložili do spolku 50 krejcarů jako zápisné na úhradu spolkových výloh. Patronem tohoto spolku a zastupitelem byl redaktor Dělnických novin Antonín Tůma. [oficiální stránky obce Stehelčevs] Vedle těchto spolků, vzniklých z iniciativy horníků, byl v roce 1871 založen přímo správou podniku Spolek vzájemně se podporujících dělníků Pražské železářské společnosti. Byl určen nejen horníkům, ale i hutníkům. [Kuchyňka, 2005] Dělníci platili do těchto spolků krejcarové příspěvky a měli nárok na podporu v nemoci, ve stáří a při pohřbu. Pohřbu se zúčastňovali členové společně a s praporem. Podpora v nemoci činila zpravidla 30 krejcarů denně, v případě úmrtí měla rodina člena nárok na 10 zlatých a účast na pohřbu. Podpůrné spolky měly svou spolkovou

místnost v některém z místních hostinců, kde se scházeli členové ke schůzím. V těchto místnostech byla většinou knihovna spolku a také se zde konaly různé zábavy a divadelní představení. Počet podpůrných spolků vzrůstal a byly zakládány i v osmdesátých letech. Např. v roce 1883 byl založen v Kladně Podpůrný spolek Přemysl.

Podpůrné dělnické spolky v tomto období měly ještě převládající ráz národních spolků. Jejich hlavním cílem byla vzájemná podpora. Avšak již sama možnost většího shromažďování dělníků mezi sebou vedla k tomu, že se část členstva radikalizovala a vytvářela tak základ dělnického hnutí. Vedoucí představitelé dělnického hnutí měli spojení s těmito spolky a podporovali jejich zakládání. Policejní a státní orgány si uvědomovaly nebezpečí, které hrozí z organizovanosti dělnictva, a tyto spolky sledovaly.

Účast na spolkovém životě mnoha dělníkům umožnila první kontakty s kulturou, novinami, knihami. Ve výborech spolků vyrůstali první dělničtí funkcionáři, kteří se učili samostatně jednat a rozhodovat o záležitostech dělnického celku. Spolky podporovaly vytváření vzájemné družnosti, dělnického společenského prostředí. Dělníci hráli divadlo, chodili na společné výlety.

Společenský život horníků se stával bohatší. Vedle účasti na výročních zvycích, které se ještě udržely na Kladensku a vedle svých stavovských slavností, které byly více společenskou záležitostí horního panstva než samotných horníků, účastnili se horníci vlastních zábav a kulturních podniků ve svých spolcích.

Význam dělnických spolků neobyčejně vzrostl v devadesátých letech, kdy na Kladensku dochází k masovému rozvoji dělnického hnutí. Mění se charakter starých spolků, který byl dříve podpůrný. Na Kladensku jsou proto zakládány spolky vzdělávací, jejich hlavním úkolem je uvědomovací a vzdělávací činnost. Spolek organizoval například přednášky o vědě, umění, společenském chování a předmětech průmyslu, pořádal kurzy v řečnické, psaní, počítání, čtení, kreslení, měřičtví, účetnictví, fyzice a cizích jazycích. Pro své členy odebíral časopisy a založil knihovnu.

Vzdělávací spolky byly na počátku devadesátých let založeny ve všech hornických obcích na Kladensku. Například to byl Všeobecný vzdělávací spolek Rovnost v Libušíně a Všeobecně vzdělávací spolek Bratrství v Motyčíně založeny v roce 1892. Dále v Brandýsku byl v roce 1893 založen čtenářsko- vzdělávací dělnický spolek Svornost, a v témže roce byl v Kladně založen čtenářsko- vzdělávací spolek Omladina.

Vzdělávací činnost spolků se také projevovala na vnitřním životě dělníků. V devadesátých letech roste potřeba sebevzdělání. Dělníci využívají spolkových knihoven, zajímají se o historii svého národa, hledají však i poučení o cizích zemích a dělnících v

nich. Zvyšuje se odběr dělnických časopisů a jejich kolování mezi dělníky. Horníci se všestranně snaží doplnit své neucelené vzdělání.

Vzdělání horníci chtěli do svých spolků zapojit také hornickou mládež. K tomu jim pomohlo založení Dělnických tělocvičných jednot (DTJ).

Kladenská odbočka DTJ byla založena rok po založení DTJ v Praze, který byl založen roku 1882. V březnu roku 1900 se osamostatnila a zvolila si svého předsedu. A v dalších letech byly zakládány jednoty i na kladenských vesnicích. DTJ měla velký vliv na dělnickou mládež. Naplňovala touhu mladých dělníků po společnosti a kamarádství. Posilovali si tak tělesnou zdatnost a obratnost. Mladí horníci se nadšeně vrhli do cvičení, nebo se zúčastňovali společných výletů, při kterých poznávali i vzdálenější okolí svého domova.

Do cvičení v DTJ se zapojily i hornické ženy a vstoupily tak po prvé samostatně do dělnického společenského života na Kladensku. Vedoucí spolku se starali o hornické děti, umožňovali jim cvičení, pořádali pro ně besídky a vystoupení. Problém byl s místem na cvičení, neboť se cvičilo v sálech dělnických hostinců. Chybělo zde náradí, dětem byl někde odepírán přístup, ale v r. 1911 se přes to všechno konalo první veřejné vystoupení.

Horníci také měli zájem ukázat veřejnosti, jak žijí, jak se organizují a vzdělávají. Tento zájem horníci dokázali již v roce 1895, kdy se sice připravovali na účast na Národopisnou výstavu československou konanou v Praze, které se ale nakonec nemohli zúčastnit. Ještě s větším zájmem připravovali účast Kladenska na I. dělnické výstavě v roce 1902 v Praze. Na výstavu pak pořádali hromadné zájezdy a zúčastňovali se i dalších výstavních kulturních podniků. Se stejným úspěchem se setkala i další dělnická výstava, pořádaná v roce 1911 na Kladně.

Na Kladensku pracovalo na přelomu století téměř sto různých spolků, z nichž většina provozovala divadelní nebo pěveckou kulturní činnost. V těchto spolcích pracovaly desítky horníků jako dobrovolní pracovníci a další stovky se zúčastňovaly kulturní činnosti jako posluchači a diváci. Repertoár divadelních představení i různých besed a slavností tvořily divadelní kusy i hudební programy zaměřené především na česká a klasická díla, která byla mezi horníky velmi oblíbená.

Válečná léta na čas zastavila rozvoj dělnického spolkového života. Po roce 1918 na Kladensku nastává velký rozmach kulturního života. Spolky obnovily svou činnost. Rozvíjela se zvláště činnost divadelních ochotníků. Téměř ve všech obcích se otvírala přírodní divadla, kam přicházeli na představení diváci ze širokého okolí. Podobně tomu

bylo i s koncerty. Tradice dělnického kulturního života, vytvořená v předválečných letech, se nyní bohatě rozvíjela.

Dělnický společenský život na Kladensku je dokladem rozvoje nové společenské třídy. Ze starého tradičního společenského života vesnice přejímá některé kolektivní zábavy a udržuje je i po jejich zániku ve vesnickém prostředí (masopust, máje). Poznává nepokrokovost tradičních hornických slavností a upouští od nich. Vytváří nové formy spolkového života a naplňuje je novým obsahem, shodným s potřebami dělníků. Ve svém celku vede dělnický společenský život kladenské dělnictvo k vyšší kulturnosti, podporuje jeho snahu o vzdělání.

Kladenští horníci spolu s ostatními dělníky dosáhli za krátkou dobu neobyčejného pokroku ke zvýšení vzdělanostní i kulturní úrovně. Díky tomu se mohli stát rovnocennějšími partnery při jednáních se zaměstnavateli. Díky tomuto trendu se postupně zlepšovala jejich životní úroveň a docházelo i ke zlepšení jejich pracovních podmínek [Skalníková, 1959].

3.6.5 Dělnické hnutí

Město Kladno bylo centrem dělnického hnutí. Kladno jako jedna z největších průmyslových aglomerací středních Čech bylo citlivým barometrem řady politických a sociálních otázek, které tehdejší doba přinášela [Kovařík, 1982].

Počátky dělnického hnutí na Kladensku můžeme spojit se vznikem a rozvojem buštěhradských vrchnostenských dolů, které na začátku 19. století zaměstnávaly již více než sto stálých horníků. V jejich prostředí vznikla v roce 1831 ve Vrapicích první doložená stávka proti snížení mezd. Situace se však zcela změnila v polovině století, kdy postup těžby uhlí ke Kladnu a vznik železáren vyvolaly velký příliv pracovních sil na Kladensko. V polovině 60. let zde pracovalo na šest tisíc dělníků, kteří byly koncentrovány do několika závodů [Krajník; Pospíšil, 1985].

Ale přesto nedošlo hned k vytváření organizovaného dělnického hnutí. Mezi nejčastější důvody patřil původ dělníků, kteří většinou pocházeli z venkovské chudiny. Dalším důvodem bylo, že dělníci byli rozptýleni do okolních vsí. Ale také to, že byl u nich vytvářen pocit tzv. nadřazenosti a to např. díky hornickým parádám. Mezi další důvody patřila závislost na podniku a tím možnost vyhazovu z kolonie, kde bydleli, dále systém bratrských pokladen a další.

Kvalifikovaní dělníci v hutích a dolech byli placeni velmi dobře, ale vedle nich pracovali ti, kteří byli špatně placeni. Byli to nekvalifikovaní dělníci, ale i ženy a děti.

Mezi těmito vrstvami nacházela živnou půdu agitace radikálnější části sociálně demokratické strany. Čelním představitelem na Kladensku byl Antonín Zápotocký [Kuchyňka, 2005].

V letech 1870 – 1871 bylo hnutí horníků císařských dolů, pod vedení mladým kaplanem z Vrapic Tomášem Harantem. Tito horníci předložili písemnou stížnost na páchané křivdy. Místo odpovědi bylo několik horníků propuštěno z práce. Po poslání další petice s řadou požadavků k majiteli dolů císaři Františku-Josefovi byli iniciátoři petice na šachtě Marie Anna potrestáni vězením a Harant sám přeložen.

První velká cyklická krize období kapitalismu v českých zemích v letech 1873 – 1879 přinesla prudký pokles těžby uhlí a výroby železa. V důsledku toho se snížil i počet dělníků zhoršily se jejich pracovní a sociální podmínky. To zradikalizovalo masy dělnictva, které se v těchto letech počínají sjednocovat. Přejít k uvědomělému a organizovanému politickému boji vycházel z myšlenek vědeckého socialismu, revolučního marxistického učení. Jeho šířitelem se u nás stali Josef Boleslav Pecka a Norbert Zoula, a především přední průkopník socialismu Ladislav Zápotocký (narozen v Praze 12. 1. 1852, zemřel v Praze 16. 12. 1916). Doklad o jeho vystoupení na Kladně existuje již z r. 1874.

Proces spojování živelného hospodářského boje se socialistickou ideologií postupoval pomalu s rostoucími zkušenostmi dělníků, hlavně horníků, v dalších stávkových bojích v 2. polovině 70. let. Právě v těchto letech po vzniku české sociálně demokratické strany na břevnovském sjezdu v r. 1878, si zakládají první socialisticky smýšlející dělníci na Kladně vlastní legální středisko. Dělnický vzdělávací spolek (1880) byl však ještě téhož roku rozpuštěn a přední organizátoři (Em. Šíkl, J. Janoušek a další) byli ve velkém procesu v roce 1882 odsouzeni k vysokým trestům. Nicméně další organizování dělnické třídy Kladenska a její vstup do českého dělnického hnutí již nemohlo žádné pronásledování zadržet.

Přejít k monopolistickému období kapitalismu v poslední čtvrtině 19. století znamenal vystupňované vykořisťování dělnické třídy i na Kladensku. Bezohledná racionalizační opatření ředitele dolů PŽS Gottfrieda Bachera vyvolala v r. 1889 hornickou stávku. Ta sice skončila neúspěchem, ale o několik týdnů později (20. 6. 1889) propukla na církevní slavnosti Božího těla nahromaděná nenávist kladenského dělnictva ve velkou živelnou bouři. Rozvášněný dav dělníků vyplnil ředitelskou vilu tzv. Bachrovnu. Odvetná střelba četníků způsobila několik úmrtí mezi přihlížejícími dětmi. Na místě zemřeli dva chlapci 7 a 10 let a později v nemocnici další chlapec 12 let. Vedle tří mrtvých bylo mnoho lidí zraněno, někteří těžce. Četnický zásah podpořilo i narychlo povolané

vojsko. Tato událost vstoupila do historie města jako „krvavé Boží tělo“ [Krajník; Pospíšil, 1985].

Dohrou těchto událostí byl na Kladensku soudní proces, při němž bylo 35 zatčených účastníků nepokojů odsouzeno celkem na 29 let žaláře [Kuchyňka, 2005].

Tyto události byly hnací silou organizování kladenského dělnictva. 1. května 1890 se slavil na Kladně, v lese Hvězda u Kladna, poprvé Svátek práce 1. máj. V následujícím roce vyšlo první číslo časopisu dělníků na Kladensku Svoboda 23. 4. 1891 [Krajník; Pospíšil, 1985].

3.6.6 Stávkové hnutí

Zpočátku byly stávky ekonomického rázu, např. proti snížení mezd. Tyto stávky vznikaly živelně, přinášely dělníkům jen minimální dílčí úspěchy. Nicméně majitele společností tyto stávky znepokojovaly.

Od roku 1905 nastává nová vlna stávek, která nemá už jen ekonomický charakter. Dělnická třída Kladenska je již vyspělejší a organizovanější. V těchto letech začíná mít stávkové hnutí charakter ideologický.

Od roku 1918 se objevuje v dělnickém hnutí revoluční směr a boj dělnické třídy je výhradně politický.

3.6.6.1 Přehled stávek na Kladensku

1831 – první stávka kladenských horníků ve Vrapicích, namířena proti snížení mezd

1855 – živelná stávka ve Vrapicích – žádost o zvýšení zálohy na mzdy

1876 – stávkový pokus na Vítovce ve Vrapicích (z Prahy přijíždí promluvit ke stávkujícím Ladislav Zápotocký, aby vysvětlil nutnost organizovanosti stávky, horníci však nedůvěřují; sociálové“ a nastupují do práce) – stávka trvala půl dne

1877 – stávka na dle Amálie (PŽS – všechny tři směny nenastoupily do práce)

1879 – hornická stávka v Kladně – trvala čtyři dny

1880 – stávka na dole Engerth – požadavek osmihodinové pracovní doby

1889 – krátká stávka horníků – „Krvavé Boží tělo“

1892 – 4. května stávka mladých běhačů Na dole Max

1893 – stávka horníků na Kladensku – mzdové spory (stávka trvala 24 dnů)

1898 – stávka horníků na dole Jan v Libušíně – trvala 3 dny

1900 – hornická stávka v celém Rakousku, trvala 3 měsíce (15. 1 – 15. 4)

1905 – 10. 10 – hromadný pochod dělníků z Kladna do Prahy v boji za všeobecné hlasovací právo

12. 11 – mohutná manifestace na kladenském náměstí
 28. 11 – generální stávka na Kladensku, do stávky vstoupilo 60.000 pracujících
 1906 – stávka horníků pro mzdové požadavky – trvala týden
 1912 – velká stávka horníků
 1917 – hladové stávky horníků
 1918 – 18. – 20.1 společná stávka horníků a hutníků
     2. 5 – 18. 7 částečná hornická stávka – stanné právo, jeden mrtvý
     14. 10 – úplná generální stávka – vyhlášení ČSR a boj o charakter republiky
     26. 11 – stávka na Poldně huti – zúčtování s Němci
 1920 – 9.12 – 21. 12 prosincová generální stávka
 1921 – 28. 1 – 1.4 stávka horníků na Kladensku
 1922 – 3.2 – 12. 2 stávka horníků v celém revíru, stávkovalo 10.300 horníků
 1923 – 20. 8 – 8. 10 hornická stávka pro mzdový spor, stávky se účastnilo 14. 718 horníků
 1926 – 28. 8 – sobotní stávka za účasti 10. 400
 1928 – 1. 10 – 26. 10 – hornická stávka pro mzdové požadavky – 8.600 zúčastněných.
 1932 – březen – stávka horníků v boji proti nezaměstnanosti
 1938 – 20.3 – mohutná manifestace za mír na kladenském náměstí za účasti 20. 000 pracujících. [Zajíčková, 1980]

Hornická stávka v roce 1900, nazývaná také „velká stávka“ byla nejvýznamnější akcí své doby. – 29. 1 účast T. G. Masaryka na táboru lidu v Kladně

Požadavky stávkujících horníků byly vypracovány pro všechny revíry v Rakousku a obsahovaly deset bodů:

1. osmihodinová pracovní doba
2. minimální mzda pro kopáče 1 zl., pro všechny dělníky 20% přídavek
3. týdenní výplata
4. odstranění nedělní těžby
5. uznání hornických důvěrníků a jejich ochrana před propuštěním
6. horníky volené a státem placené důlní inspektory
7. poskytování potřeb k práci zdarma: nástroje, dynamit, svítivo
8. 36 q uhlí ročně zdarma
9. zastavení sanování bratrských pokladen až po uskutečnění všeobecného pojištění
10. povolení volna na 1. květen [Zajíčková, 1980].

Do této stávky nejprve vstoupili horníci. Nakonec jich v celých Čechách stávkovalo na 65 tisíc. Postupně se k nim přidali také hutníci, a někteří živnostníci, kteří jim poskytovali některé služby laciněji [Kuchyňka, 2005].

Stávkující na Kladensku se během stávky scházeli v hostinci u Jágrů. V průběhu stávky vycházel denně časopis Svoboda, který kritizoval stávkokaze. 29. 1. se zúčastnil tábora lidu na Kladně T. G. Masaryk. Výsledky stávky se projevovaly až v dalších letech. Nejvýznamnějším výsledkem bylo uzákonění devítihodinové pracovní doby v roce 1901. Také se po této stávce zvýšil vliv sociálně demokratické strany [Krajník; Pospíšil, 1985].

4. Závěr

Ve své práci jsem se pokusila zjistit, jaká byla objektivní kvalita života dělnictva na Kladensku v době industrializace. Zvolila jsem si období zhruba od 50. let 19. století do začátku první světové války. Toto období se vyznačovalo v Kladně mohutným nárůstem počtu obyvatel.

Stanovila jsem si několik okruhů, kterými jsem se zabývala během své empirické studie. Vycházela jsem ze své teoretické části, kde jsem zkoumala kvalitu života a našla jsem zde několik důležitých bodů. Tyto body jsem sestavila na základě historické literatury. Z tohoto zkoumání mi vyšlo šest základních bodů, a to růst počtu obyvatel, rodina, práce, bydlení, zdraví a společenský život. V kapitole Růst počtu obyvatel se zaměřuji především na původ dělníků pracujících v Kladně v hutích či dolech. V další části jsem zkoumala rodinné vztahy, práci žen, postavení a roli žen v dělnické rodině, vzdělání u dětí, rodinné události, stravování a oblečení. V kapitole Práce jsem zjišťovala především pracovní dobu, mzdy, bratrské pokladny, celkové pracovní podmínky, zacházení s dělníky a pokuty. Současně jsem se také zaměřila na zacházení s dětmi a jejich pracovní podmínky. V části Bydlení se zaměřuji na dělnické kolonie. V kapitole Zdraví, které nepochybně velmi významně ovlivňuje kvalitu života, jsem se nejvíce zaměřila na bezpečnost práce, pracovní úrazy a péči o zdraví dělníků. V kapitole Společenský život se zaměřuji na dělnické spolky, dělnické hnutí a také stávky, které v daném časovém období probíhaly.

Proto jsem se rozhodla vytvořit pro každou kapitolu zvláštní závěr.

Ze zkoumání růstu počtu obyvatel vychází, že růst počtu obyvatel Kladna začal od 50. let 19. století, po objevu hlavní uhelné sloje. Samozřejmě velký vliv na růst obyvatel mělo i zrušení roboty v roce 1848, kdy lidé přestali být závislí na vrchnosti. Lidé se do Kladna začali stěhovat z různých koutů Čech. Především z krajů, kde byla vysoká nezaměstnanost a celkový nedostatek práce. Dělníci na Kladensku pocházeli především z domkářských rodin, takže nevlastnili žádný pozemkový majetek nebo se jednalo o syny z chalupnických rodin, kteří vlastnili jen malé políčko. Dá se říci, že ti kdo přicházeli do Kladna, byli bez pozemkového majetku. Většina z těch, kteří pracovali na Kladně, byli nekvalifikovaní pomocní dělníci. Tito nádeníci přicházeli převážně z Hořovicka, kde byly velké lesní komplexy a tím pádem nedostatek práce. Ti co již dříve pracovali v hornictví, pocházeli z

Příbramska, kde byly v té době již rudné doly. Co se týče kvalifikovaných hutníků, ti do Kladna mířili z Komárova, Jivan a Klabavy.

Pracovní podmínky jak horníků, tak hutníků se nevyvíjely příznivě. Na začátku zkoumaného období byla i čtrnáctihodinová pracovní doba. Do této pracovní doby se nepočítala příprava před samotným sfáráním. Navíc byla u některých dělníků pracovní doba ještě prodloužena o dobu cesty z domova a domů. Některé důlní společnosti snižovaly pracovní dobu. Např. na dolech Státní dráhy byla zavedena osmihodinová pracovní doba již v roce 1872. Nejhorší situace byla na dolech Pražské železářské společnosti, kde byla dvanáctihodinová pracovní doba až do roku 1893. Oficiálně, a to ve všech dolech došlo ke snížení na devítihodinovou dobu až díky velké stávce v roce 1900. K uzákonění této devítihodinové pracovní doby na všech kladenských dolech došlo až v roce 1901. Mzdy se odlišovaly podle toho, zda byl horník či hutník kvalifikovaný. Kvalifikovaní hutníci měli na svoji dobu na rozdíl od nekvalifikovaných poměrně slušné platy. Nejlépe byli placeni ti hutníci, kteří pracovali ve válcovnách či slévárnách. Naopak nejhůře ti, kteří pracovali v roštovnách. U horníků byl postup na vyšší pracovní pozici velmi zdoluhavý. Někteří horníci začínali jako čtrnáctiletí chlapci, kteří pracovali na haldě (na povrchu) při třídění uhlí. Aby se z nich stali vozači, neboli ti co odvázejí z dolů vozíky, trvalo většinou dva roky. A aby se z nich stali tzv. mladí havíři, trvalo celých patnáct až sedmáct let služby.

Zdraví. Na dolech chyběla základní hygienická zařízení jako koupelny a převlékárny. Problém byl také s pitnou vodou. Té byl v dolech, ale i v hutích nedostatek. Nebylo proto výjimkou, že dělníci chodili zapíjet svoji žízeň do místních hospod. Problém s pitnou vodou nebyl jen v samotných dolech a hutích, ale v celém městě Kladně. Bylo to způsobeno zvyšujícím se počtem obyvatel, kterému nedostačovaly dosavadní zdroje. Navíc se hloubily nové šachty, které ve velkém odčerpávaly vodu kladenským studnám. Horníci pracovali ve velmi těžkých podmínkách téměř za tmy, jen při umělém osvětlení z kahanů. Elektrické osvětlení, které výrazně ulehčilo práci místním horníkům, se na dolech zavádělo až koncem 19. století. Jelikož bylo v dolech velké vlhko, byla všude přítomna plíseň. Zato hutníci pracovali ve velkém vedru a žáru, a nebyli dostatečně chráněni převážně v okolí očí, takže byly časté nemoci spojivek. Navíc čím více se sdružuje kolektiv, tím dochází k většímu a rychlejšímu šíření různých nemocí. Nemoci se samozřejmě přenášely také v rodinách.

Společenský život kladenských horníků byl poměrně velmi pestrý. I když na začátku období mého výzkumu se společenský život dělníků odehrával hlavně v hospodách, kde se scházeli po práci. Jak již bylo řečeno, život horníků ani hutníků nebyl jednoduchý. Postupně začaly vznikat různé dělnické spolky. Zpočátku měly charakter podpůrných spolků, což vycházelo z charakteru jejich práce, kde existovala vysoká míra solidarity. Později začaly mít tyto spolky formu hnutí, neboť si dělníci chtěli prosadit určité své požadavky. Mezi ně patřilo snížení pracovní doby, zvýšení mezd, zlepšení pojištění a další. Proto postupem času vzniká stávkové hnutí, které má ze začátku ekonomický charakter. Se vzrůstajícím pochopením svého postavení, nabývá hnutí politického charakteru.

Rodina byla podle mého názoru důležitá v každé době. Nebylo tomu výjimkou ani v rodině dělníka. Jen dochází ke změně charakteru dělnické rodiny. Vztahy jsou tu na rozdíl od zemědělské rodiny vyrovnanější. Stále se sice udržuje postavení otce jako hlavy a živitele rodiny, ale do procesu výdělků se zapojuje prakticky celá rodina. Ženy buď pracovaly na poli u sedláka, nebo chodily vybírat uhlí na haldu. V některých případech byly zaměstnány i děti. Od 14 let byly běžně zaměstnávány na haldě. Ale i menší děti byly často uvolňovány ze školy, hlavně na výpomoc při sklizni. Především v létě, kde bylo hodně práce na poli, docházelo k tomu, že se školní třída velice ztenčila. V zimě zase některé děti nenavštěvovaly školu, především ty z chudých rodin, neboť neměly boty. V této době šlo hlavně o uživení rodiny, vzdělání dětí bylo až na druhém místě. Rodiny, i když žily ve městě, slavily některé vesnické svátky. Mezi ně patřil masopust či posvícení.

Bydlení jako další důležitý aspekt kvality života hrálo v životě dělnické rodiny dost podstatnou roli. Se vzrůstajícím počtem obyvatel, kteří se do Kladna stěhovali, docházelo k nedostatku ubytovacích zařízení. To se zpočátku snažily řešit samotné důlní společnosti. Chtěli si tím zajistit stálou pracovní sílu. Docházelo k zakládání dělnických kolonií. První kolonie byla stavěna již v roce 1821 a byla určena pro úřednictvo a dozorce. Následovala výstavba dalších kolonií, ale již pro samotné dělnictvo. Hlavní vývoj ve stavbě dělnických kolonií probíhal od poloviny 19. století do zhruba 70. let. Ve 20. století byla již postavena pouze jedna kolonie. Bydlení v dělnických koloniích, brali dělníci jako přechodnou záležitost, neboť velmi toužili po stavbě vlastního domku. Nechtěli být závislí na důlní společnosti, neboť při ztrátě zaměstnání by celá dělníková rodina ztratila střechu nad hlavou. Proto společnosti od 70. let 19. století budování dělnických kolonií postupně opouštějí.

Z objektivních hledisek kvality života vychází, že dělníci neměli lehké životní podmínky. Samozřejmě už jen jejich práce jim přinášela mnoho rizik, spojených s nebezpečností této práce. Přesto bylo jejich zaměstnání nejisté. Hrozba ztráty zaměstnání byla především v době krize v 70. letech velmi aktuální. Z chudé stravy se jim nedostávalo dostatku živin. Žili ve stísněných poměrech, malých místnostech, kde děti musely spát i na zemi. Z důvodu chudoby měli i nedostatek oblečení.

Ve svém zkoumání jsem však neobjevila jen negativa jejich života. Život v dělnických koloniích přinášel i řadu pozitiv. Z důvodu jejich těžké práce a nutnosti vzájemné pomoci se u těchto dělníků vytvářela velká solidarita a přátelství, které nebyly v jiných zaměstnáních tak obvyklé. I když samozřejmě i zde existoval vztah nadřazenosti, který už tak ideální nebyl. V pozdějších letech začali dělníci zakládat různé dělnické spolky, ve kterých měli možnost se vzdělávat, sportovat a hlavně společně řešit vzniklé problémy.

Průzkumem života lidí v dělnických koloniích jsem získala řadu nových informací o minulosti města, ve kterém žiji.

Objektivně se dá konstatovat, že kvalita života dělníků a jejich rodin se od poloviny 19. století trvale zlepšovala. Výkyvy, kdy docházelo k přechodnému zhoršení, byly patrné v době hospodářské krize, a souvisely s poklesy výroby a těžby. Zlepšování kvality života bylo patrné ve všech sledovaných parametrech. Práce se díky mechanizaci stávala méně náročnou, zlepšovala se bezpečnost, snižovala pracovní doba a rostly mzdy. Zlepšování situace v hornictví bylo ale patrné až v závěru sledovaného období. Zlepšovala se kvalita lékařské péče. Vlivem rostoucích mezd se zlepšovala i strava dělníků a jejich rodin. Rostlo obecně vzdělání a zlepšovala se i pravidelná školní docházka dětí. Bylo to také díky klesajícímu využívání dětské práce a rostoucímu povědomí o nutnosti vzdělání ze strany samotných dělníků. Bydlení od počátků industrializace Kladenska zaznamenalo také pozitivní vývoj od nedostatkového, nehygienického bydlení případně bydlení s obtížnou dostupností do práce po vlastní nebo nájemní bydlení splňující alespoň základní hygienické požadavky a stavěné v blízkosti pracovišť. V průběhu sledovaného období se také výrazně změnil společenský život dělníků. Prakticky z nulové organizovanosti nově příchozích dělníků, kteří se orientovali ještě na kulturní život na, který byli zvyklí ze svých původních bydlišť, se společenský život dělníků na přelomu století velmi změnil. Přes různé podpůrné spolky se společenský život rozšířil i díky kulturním a vzdělávacím spolkům. Velmi také vzrostla angažovanost dělníků v hnutích a politických stranách.

I když na přelomu 19. a 20. století nelze mluvit o snadném životě kladenského dělnictva, kvalitativní posun za uplynulých 50 let je velmi výrazný. Hybnou silou části změn, ke kterým za sledované období došlo, byly ekonomické důvody ze strany zaměstnavatelů. Velkou část změn si vydobylo samotné dělnictvo.

Literatura

- BABINČÁK, P. 2004. „Indikátory kvality života. Čo považujete za šťastný život? In *Psychologické dimenzie kvality života*. Prešov: Prešovská univerzita, s. 161-167. ISBN 80-8068-282-8. dostupné na: <http://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/Dzuka3>
- BRONCOVÁ, D. (ed.). 2002. *Historie kanalizací: Dějiny odvádění a čištění odpadních vod v Českých zemích*. Praha: Milpo. 259 s. ISBN 80-86098-25-7
- ČERNÝ, J, L. 1898. *Dějiny školství okresu Kladenského: na oslavu 50- letého jubilea panování J. V. císaře a krále Františka Josefa I*. Kladno: Učitelstvo školního okresu Kladenského. 165 s., 5 s.
- DÜRRER, L. 2006. Životní a sociální podmínky obyvatel a zaměstnanců dolů. In *Dobývání uhlí na Kladensku: Historie kladensko-slánsko-rakovnické pánve*. Ostrava: OKD. 751 s.
- DUŠKOVÁ, L.; DVOŘÁKOVÁ, Z.; SVOBODOVÁ, L. 2006. *Svět práce a kvalita života. Vliv změn světa práce na kvalitu života*. Výzkumný projekt v rámci programu. Moderní společnost a její proměny Praha: Výzkumný ústav bezpečnosti práce. 117 s. ISBN 80-86973-08-5. Dostupné na: http://kvalitazivota.vubp.cz/prispevky/svet_prace.pdf
- DŽUKA, J. (2004). Kvalita života a subjektivna pohoda – teórie a modely, podobnosť a rozdiely. In *Psychologické dimenzie kvality života*. Prešov: Prešovská univerzita s. 42-53. ISBN 80-8068-282-8.
- ENGELS, B. 1949. *K bytové otázce*. 2. vydání. Praha: Svoboda. 87 s.
- ERIKSEN, T. H. 2010. *Syndrom velkého vlka: hledání štěstí ve společnosti nadbytku*. 1 vydání. Brno: Doplněk. 214 s. ISBN 978-80-7239-244-5
- GROBELNÝ, A. 1986. Sociální vývoj dělnictva v kladenské průmyslové oblasti do roku 1918. In: *Historie a současnost*, 6, Kamenouhelné doly, koncern Kladno. Kladno: podnikový archiv a pobočka ČSVTS. s. 36-164
- HALEČKA, T. 2002. Kvalita života a jej ekologicko- environmentálny rozmer. In *Kvalita života a ľudské práva v kontextoch sociálnej práce a vzdelávania dospelých*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovské univerzity v Prešově, s. 65-81. ISBN 80-8068-088-4.

- HNILICOVÁ, H. 2005. Kvalita života a její význam pro medicínu a zdravotnictví. In: *Kvalita života a zdraví*. 1. vydání. V Praze: Triton. 629 s. ISBN 80-7254-657-0.
- JAKUBEC, I.; JINDRA, J. 2007. *Dějiny hospodářství Českých zemí. Od počátku industrializace do konce Habsburské monarchie*. Praha: Karolinum. 471 s. ISBN 978-80-246-1035-1
- JANÁK, J. 1961. Vznik prvních politických organizací moravské buržoazie počátkem 70. let 19. století. In: *Sborník Matice moravské*, roč. 80, str. 204-226
- JANDOUREK, J. 2001. *Sociologický slovník*. 1. vydání. Praha: Portál. 285 s. ISBN 80-7178-535-0.
- JEMELKA, M. 2008. *Z havířských kolonií. Aneb jak se žilo havířským rodinám*. Ostrava: Repronis. Svazek 22. 51 s. ISBN 978-80-7329-185-3.
- KÁRNÍKOVÁ, L. 1965. *Vývoj obyvatelstva v českých zemích 1754 – 1914*. 1. vydání, Praha: Československá akademie věd. 404 s.
- KÁRNÝ, M. 1959. *Sto let kladenských železáren: Příspěvek k dějinám českého železářství a k dějinám dělnického hnutí na Kladensku v letech 1854 – 1957*. 1. vydání. Praha: Práce. 604 s.
- KOVAŘÍK, J. 1982. *Proměny: Z historie kladenských hutí*. Kladno: Poldi SONP. 163 s.
- KRAJNÍK, S.; POSPÍŠIL, Z. *Kladensko*. 1985. Praha: Středočeské nakladatelství a knihkupectví. 225 s.
- KŘIVOHLAVÝ, J. Kvalita života. 2004. In *Kvalita života : Sborník příspěvků z konference, konané dne 25.10.2004 v Třeboni*. Kostelec nad Černými lesy: Institut zdravotní politiky a ekonomiky, 2004. 120 s. ISBN 80-86625-20-6
- KUČA, K. 1997. *Města a městečka v Čechách na Moravě a ve Slezsku*. II. díl. Praha: Libri. 938 s. ISBN 80-85983-14-1.
- KUCHTOVÁ, R.; ČESELSKÝ, J. 2010. Sídlištní bydlení jako součást komplexního urbánního prostředí. In *Bytové domy. Moderní formy výstavby a revitalizace*. Praha: České vysoké učení technické v Praze. 191 s. ISBN 978-80-01-04635-7

- KUCHTOVÁ, R. 2011. Dělnické kolonie v Ostravě. In *Urbanismus a územní rozvoj*. Brno: Ústav územního rozvoje. Ročník XIV. Číslo 6. s. 11-15. ISSN 1212-0855.
- KUCHYŇKA, Z. 2005. *Historie a současnost podnikání*. Na Kladensku a Slánsku. Žehušice: Městské knihy. 295 s. ISBN 80-86699-25-0
- MALÝ, K. 2003. *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*. 3., přeprac. 1. vydání. Praha: Linde. 673 s. ISBN 80-7201-433-1.
- MAŘÍKOVÁ, H.; PETRUSEK, M.; VODÁKOVÁ, A. 1996. *Velký sociologický slovník*. 1. vydání. Praha: Karolinum. 747 s. ISBN 80-7184-164-1.
- MATĚJ, M. 2001. *Kulturní dědictví Centrálního kladenského kamenouhelného revíru*. Praha: Státní ústav památkové péče. 32 s. ISBN 80-86234-17-7.
- MATOUŠEK, V. 2010. *Čechy krásné, Čechy mé: Proměny krajiny Čech v době industriální*. Praha: Krigl. 1. vydání. 381 s. ISBN 978-80-86912-36-3
- MELICHAR, K. 2006. Významné těžební společnosti kladenského revíru. In *Dobývání uhlí na Kladensku: Historie kladensko-slánsko-rakovnické pánve*. Ostrava: OKD. 751 s.
- MURRAY, Ch. *Štěstí lidu*. 2014. V Praze: Dauphin. 54 s. ISBN 978-80-7272-462-8.
- PURŠ, J. 1960. Průmyslová revoluce v Českých zemích. Praha: Státní nakladatelství technické literatury. 164 s.
- ŘACH, J. 1967. *Než vyrostly haldy*. 1. vydání. Praha: SKNV. 68 s.
- SEMOTANOVÁ, E.; ŽEMLIČKA, J.; ŠIMŮNEK, R. 2007. *Historický atlas měst České republiky, sv. č. 17 Kladno*. Praha: Historický ústav Akademie věd ČR. 24 s., 45 mapových listů. ISBN 978-80-7286-109-5.
- SCHMELZOVÁ, R. 2007. Vojtěšská huť, Vojtěch Lanna st. a Vojtěch Lanna ml. In *Kladno minulé a budoucí: Sborník z mezioborové konference*. Kladno: Občanské sdružení Arteum. 96 s. ISBN 978-80-254-0180-4.
- SKALNÍKOVÁ, O. 1959. *Kladensko: Život a kultura lidu v průmyslové oblasti*. Praha: Československá akademie věd. 591 s.

- SKALNÍKOVÁ, O.; FOJTÍK, K. 1971. *K teorii etnografie současnosti*. Praha: Academia. 79 s.
- SULDOVSKÝ, J. 2006. Dějiny záchranářství v kladenském uhelném revíru. In *Dobývání uhlí na Kladensku: Historie kladensko-slánsko-rakovnické pánve*. Ostrava: OKD. 751 s.
- ŠOLCOVÁ, I.; Kebza, V. 2004. Kvalita života v psychologii: Osobní pohoda (well-being), její determinanty a prediktory. In *Kvalita života: Sborník příspěvků z konference, konané dne 25.10.2004 v Třeboni*. Kostelec nad Černými lesy: Institut zdravotní politiky a ekonomiky. 120 s. ISBN 80-86625-20-6.
- UDEN, H. 1926. *Z vracejících se vzpomínek: obci starobylé horního města Kladna připisují s pozdravem starosty z minulých časů nesvobod a spořitelně za vypravení tisku jako zakladatel děkuji*. Kladno: H. Uden. 187 s.
- VAĎUROVÁ, H.; MÜHLPACHR, P. 2005. *Kvalita života: Teoretická a metodologická východiska*. Brno: Masarykova univerzita. 1 vyd. 143 s. ISBN 80-210-3754-7.
- VEVERKOVÁ, I. *Kladno*. 2008. 1 vyd. Praha: Paseka. 59 s., [80] s. obr. příl. ISBN 978-80-7185-925-3.
- VOLDRÁB, T. 2007. Hornické kolonie na Kladensku. In *Kladno minulé a budoucí: sborník z mezioborové konference*. Kladno: Občanské sdružení Arteum. 96 s. ISBN 978-80-254-0180-4.
- VYKOUK, J. 2009. *Kladenský tulák: Pověsti, příběhy a zajímavosti o původu jmen čtvrtí, částí města a místních lokalit Kladna*. Kladno. 181 s. ISBN 978-80-903784-8-3.
- VYKOUK, J. 2015. *Kladenský starosta. Jaroslav Hruška a jeho konflikt s dobou*. Kladno: Halda. 1. vyd. 141 s. ISBN 978-80-905992-0-8
- VYSKOČIL, A. 2012. Dělnické kolonie - sídelní fenomén industrializace (na příkladu Blanenska). In: *Krajina jako historické jeviště: k počtě Evy Semotanové*. Praha: Historický ústav, s. 245-262. ISBN:978-80-7286-199-6.
- ZAJÍČKOVÁ, L. 1980. *Dělnické revoluční hnutí na Kladensku a jeho vyvrcholení v prosincové generální stávce roku 1920*. Kladno: Dům polit. výchovy. 83 s.

Internetové zdroje:

Konvička, V. 2006. Dějiny dolování uhlí na Kladensku a Rakovnicku. <http://www.hornictvi.info/histor/lokality/kladno/KLADNO.htm> 10.12.2015 15:40:10

KUCHYŇKA, Z. 2010. Vliv hornictví na vývoj města Kladna ve druhé polovině 19. století. http://slon.diamo.cz/hpvt/2010/tradice/T_01.pdf 15.11.2015 11:25:31

Císařský patent ze dne 23. května 1854.

<http://www.epravo.cz/vyhledavani-aspi/?Id=27&Section=1&IdPara=1&ParaC=2>
9.10.2015 9:30:11

DANEŠ, Viktor Jiří. Obyvatelstvo Kladenské oblasti průmyslové v letech 1843—1910. <http://tyfoza.no-ip.com/vestnik/html/knihy/vestnik10/texty/vest10-0068.htm> 5.10.2015 10:15:20

MELICHAR, K. 2007. Důležité důlní společnosti působící v Kladně a jeho nejbližším okolí od 40. let 19. století.

http://www.kpht-kladno.cz/e_download.php?file=data/editor/97cs_1.pdf&original=HZ_1_07.pdf
10.12.2015 13:30:09

ŽVACHTOVÁ, P. 2007. Hornická kuchyně v 19. století. http://www.kpht-kladno.cz/e_download.php?file=data/editor/97cs_1.pdf&original=HZ_1_07.pdf
11.10.2015 10:20:15

ČERŇANSKÝ, M. 2012. Dělnická kolonie. <http://www.lidova-architektura.cz/prehled-seznam/encyklopedie/kolonie-delnicka.htm> 6.12.2015 20:05:12

KŘIVOHLAVÝ, J. 2001. Psychologická pojetí a způsoby zjišťování kvality života. http://mujweb.cz/j.krivohlavy/clanky/c_kvalita.html 10.10.2015 16:01:05

Oficiální stránky obce Stehelčevy. <http://obecstehelceves.cz/historie/> 9.10.2015 8:30:35

Archivní prameny:

BAUM, S. 1902. Zpráva městského lékaře p. MUDra S. Bauma jako školního lékaře za školní rok 1900-1901. In *Dvacátá třetí výroční zpráva českých měšťanských a obecných*

škol na Kladně za školní rok 1899 až 1902. Na Kladně. Nákladem místní školní rady. Tiskem Josefa Šolce na Kladně.

HRUŠKA, J. 1902. Kladno před sto roky. Sepsal starosta MUDr. Jaroslav Hruška. In *Dvacátá třetí výroční zpráva českých měšťanských a obecných škol na Kladně za školní rok 1899 až 1902.* Na Kladně. Nákladem místní školní rady. Tiskem Josefa Šolce na Kladně.

Konskripce 1853-1860

MOTTL, J. 1931. *Kladno: město a statek v pražském kraji.* Větším dílem dle místních pramenů sestavil P. Jos. Mottl. Vydáno v Kladně: Knih tiskárna K. Mašín

VESELÝ, V. 1898. *Adresář královského horního města Kladna.* Na Kladně. Nákladem Václava Veselého – knihtiskárna Josefa Šolce.

Fakulta humanitních studií UK

katedra magisterského oboru

Sociální a kulturní ekologie

U Kříže 8/661, 158 00 Praha 5-Jinonice

Projekt diplomové práce (DP) oboru sociální a kulturní ekologie

1. Jméno studenta, tituly: Lenka Dvořáková, Bc.
2. Osobní číslo (UKČO): 96107012
3. Rok imatrikulace na FHS UK (bak. studium, jinak mag. studium): 2012
4. Datum zápisu na katedru sociální a kulturní ekologie FHS UK (alespoň měsíc, rok): září 2013
5. Názvy všech předchozích bakalářských (magisterských) prací, škola, obor a rok, kde a kdy byly obhájeny: Životní styl a životní strategie seniorů, Univerzita Hradec Králové, sociologie obecná a empirická, Hradec Králové 2012
6. Předběžný název DP: Dělnické kolonie na Kladně. Příspěvek k poznání kvality života dělnických vrstev v průmyslových městech v době industrializace.
7. Obecný kontext (souvislosti tématu, širší rámec [zasazení „do světa“]): Město Kladno bylo před procesem modernizace malou zemědělskou obcí. Až díky objevení uhlí a později vápence se stalo důležitou průmyslovou oblastí. Především od poloviny 19. století se Kladno rozrůstalo velmi rychle a živelně. Na rozvoj těžby uhlí, resp. na příliv pracovních sil, navazovalo zakládání dělnických kolonií v blízkosti šachet. Stěžejním bodem mé práce bude zjistit kvalitu života dělnictva žijících v těchto koloniích.
8. Předmět zkoumání (vlastní předmět práce [zasazení „do vědy“]): Cílem mé práce je zjistit kvalitu života dělnictva na Kladensku v době industrializace. Především se chci zaměřit na kvalitu bydlení, přístup k pitné vodě, problémy s kanalizací, lékařskou péčí a další kvalitativní prvky ovlivňující život dělníků.
9. Hlavní vstupní hypotéza nebo hypotézy (2–4 na výběr); pro práci 1–2, možno však formulovat výzkumné otázky, event. jen výzkumný problém: Pro účely své práce formuluji pouze výzkumný problém: Proměny kvality života v období industrializace v Kladně.
10. Metodologický postup: metody a techniky, které budou v práci použity: Ve své práci budu vycházet z archivních pramenů písemných, kartografických, fotografických a z plánové dokumentace.
11. Cíl DP (kromě ověření hypotéz a teoretického přínosu např. praktický přínos, vypracování metodologie, základ pro řešení problémů v praxi atd. Cílem mé diplomové práce bude zjistit, co ovlivňovalo kvalitu života dělnictva. Výsledkem bude popis života této skupiny v konkrétním časoprostoru s důrazem na bytové podmínky, stravovací návyky, přístup k pitné vodě, k lékařské péči a na další prvky ovlivňující kvalitu života.
12. Čím budou rozšířeny dosavadní znalosti (vědecká „přidaná hodnota DP“): Práce by měla být příspěvkem k poznání života dělníků v době industrializace a krajiny dělnických kolonií.

13. Jaké bude (bude-li) jejich teoretické zobecnění a přínos: Dosavadní obecná představa o životě dělnictva může být diplomovou prací zpřesněna.

14. Struktura DP (předběžný obsah – názvy oddílů a kapitol):

1. Úvod

2. Metodologický postup

Teoretická část:

3. Vymezení základních pojmů (kvalita života, industrializace, dělnické kolonie)

4. Zakládání dělnických kolonií na Kladně

5. Vývoj počtu obyvatel

Praktická část:

6. Pracovní podmínky dělnictva

7. Přístup k lékařské péči

8. Přístup k pitné vodě (kanalizace atd.)

9. Další kvalitativní prvky ovlivňující život dělnictva na Kladensku

10. Závěr

Použitá bibliografie

15. Předběžná bibliografie k tématu:

Csikszentmihályi, Mihaly: O štěstí a smyslu života. Lidové noviny 1996.

Eriksen, Thomas, H.: Syndrom velkého vlka. Nakladatelství Doplněk 2010

Kladiwa, Pavel; Zářícký Aleš (EDS.): Město a městská společnost v procesu modernizace 1740 -1918. Ostravská univerzita v Ostravě

Křivohlavý, Jaro: Pozitivní psychologie 2010

Matějček, Jiří: Formování sociální skupiny horníků uhlí v českých zemích (1800–1914)

Matoušek, Václav: Čechy krásné, Čechy mé. Proměny krajiny Čech v době industriální. Krigl 2010

Murray, Charles: Štěstí lidu. Dauphin 20014

Sborník národního památkového ústavu v Ostravě 2010. Industriální dědictví a bydlení v průmyslových aglomeracích.

Skalníková, Olga: Kladensko – život a kultura lidu v průmyslové oblasti. Praha:

Československá akademie věd, 1959

16. Předpokládaný vedoucí DP: Prof. PhDr. Václav Matoušek, CSc.

17. Důvod volby tématu (dosavadní znalosti, zázeší, praxe a zájem studenta):¹ Toto téma jsem si vybrala z důvodu zájmu o historii svého rodného města.

Jinonice 17. června 2015

diplomant

Domaňová

Walter T. M.

vedoucí DP

Jan Rynda

vedoucí katedry SKE

¹ nepovinné